

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ahmet Aykut ALTAY

DOĞAN AVCIOĞLU'NUN TARİHÇİLİK ANLAYIŞI

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ahmet Aykut ALTAY

DOĞAN AVCIOĞLU'NUN TARİHÇİLİK ANLAYIŞI

Danışman

Prof. Dr. Faruk ATAAY

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ahmet Aykut ALTAY'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Burak ÖZÇETİN (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Faruk ATAAY (İmza)

Üye : Yrd. Doç.Dr. Fulya ÖZKAN (İmza)

Tez Başlığı: Doğan Avcıoğlu'nun Tarihçilik Anlayışı

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 22/06/2017

Mezuniyet Tarihi : 26/07/2017

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Doğın Avcıoğlu’nun Tarihçilik Anlayışı” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

...../...../ 2017

İmza

Ahmet Aykut ALTAY

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Ahmet Aykut ALTAY
Öğrenci Numarası	20145218013
Enstitü Anabilim Dalı	Kamu Yönetimi
Programı	Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Faruk ATAAY
Tez Başlığı	Doğan Avcıoğlu'nun Tarihçilik Anlayışı
Turnitin Ödev Numarası	830208671

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 96 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 11/07/2017 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 1

alıntılar dahil %8 'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelerinin aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin savunulabilir olduğu ve jüri üyelerine gönderilmesinde herhangi bir sakınca bulunmadığı görüşümdedir.

...../...../.....

(imzası)
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Prof. Dr. Faruk ATAAY

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE TARİHİ'NE YÖNELİK TEZLER VE TEORİSYENLERİ

1.1 Niyazi Berkes	6
1.2 İdris Küçükömer	15
1.3 Metin Heper	24
1.4 Şerif Mardin.....	28
1.5 Mihri Belli	33
1.6 Sencer Divitçioğlu	37
1.7 Sonuç	40

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞAN AVCIOĞLU VE TARİH TEZLERİ

2.1 Doğan Avcıoğlu ve Teorileri.....	46
2.1.1 Eski Türkler	47
2.1.1.1 Ekonomi	48
2.1.1.2 Aile Yapısı ve Kadının Yeri	49
2.1.1.3 İdari Yapı.....	50
2.1.1.4 Din ve İnanışlar	52
2.2 Göktürkler.....	54
2.3 Uygurlar.....	55
2.4 Selçuklular.....	55
2.5 Osmanlı İmparatorluğu.....	57
2.5.1 Ekonomi	58
2.5.2 İdari Yapı.....	64
2.6 Tanzimat ve Yenileşme Hareketleri	67
2.7 Erken Cumhuriyet ve Çok Partili Yaşam	70

SONUÇ	75
KAYNAKÇA.....	82
ÖZGEÇMİŞ	86

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP	Adalet Partisi
ATÜT	Asya Tipi Üretim Tarzı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Central Intelligence Agency
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	Demokrat Parti
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
FÜT	Feodal Üretim Tarzı
MDD	Milli Demokratik Devrim
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NDR	National Democratic Revolution
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
ÖDP	Özgürlük ve Dayanışma Partisi
RPP	Republican People's Party
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SD	Sosyalist Devrim
SDP	Sosyalist Demokrasi Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TODAİE	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TWP	Turkish Workers' Party

ÖZET

1960'lı yıllarda Türkiye entelektüelleri arasında ülkedeki temel sorunlar hususunda yoğun tartışmalar yaşandı. Bu sorunlar ülkenin geri kalmışlığının nedenleri, demokrasinin yerleşmemesi, sivil toplumun zayıflığı, devletin ceberut yapısı gibi konuları içermekteydi. Pek çok entelektüel bu sorunların cevabını tarihte aradı ve makro tarih teorileri sürdürdüler. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak rejimi ve ülkeyi kalkındırmak için yeni izlenmesi gereken yol gibi alt tartışmalara sebebiyet verdi. Pek çok sosyolog, siyaset bilimci, iktisatçı, tarihçi ve hatta roman yazarı –Kemal Tahir- bu tartışmalara bir yerinden dahil oldu.

Doğan Avcıoğlu da bu tartışmaların en önemli köşelerinden birine sahip. Ortaya attığı tarih tezleri ve pratik güncel siyaset önerileri ile etkisi uzun yıllar sürecektir tartışmalara zemin hazırladı. 6 ciltlik eseri Türklerin Tarihi, 2 ciltlik Türkiye'nin Düzeni ve Yön Dergisi yazıları sol muhteviyatta büyük etkiler bıraktı. Onun teorilerinin yerini daha iyi anlamak adına da yine önemli makro tarih teorilerine sahip kimi teorisyenler tezde incelendiler, eleştirildiler ve birbirleri ile karşılaştırıldılar.

Başlıcaları TİP, MDD ve Yön olan bu sol hareketlerin temel teorileri en temel teorisyenlerinin başlıca eserleri dikkate alınarak iki bölümde incelendi. İlk bölümde TİP'e yakın olan Niyazi Berkes, Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer ve MDD'nin temel ideoloğu Mihri Belli ele alınmıştır. Bununla beraber sol teori öne sürmeseler de Şerif Mardin'in ve Metin Heper'in Osmanlı ve Türkiye siyasal yaşamına dair teorileri hem etkinlikleri hem de sol teorilerle karşılaştırılma amacı göz önüne alınarak birinci bölümde incelenmiştir. İkinci kısımda ise Doğan Avcıoğlu'nun en temel eserleri incelenerek Türkiye siyasal yaşamına dair teorisi detaylı olarak incelendi ve diğer teorilerle karşılaştırıldı. Hep Marksist anlayışına sahip olduğunu ileri süren bu teorilerin hangisinin Marksist tarih anlayışına yakın olduğu konusunda da bir tartışma ileri sürülecektir bu çalışmada.

Bu teorisyenlerin oldukça verimli geçen yazın hayatlarındaki eserlerini incelemenin oldukça zahmetli bir iş olduğu gerçeğini de unutmuyarak, bu çalışmada bu eserlerin içerik analizleri yapılmış, yorumsayıcı nitel bir çalışma yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Devrim, Kemalizm, Marksizm, Siyasi Tarih, Yön Hareketi

SUMMARY

YÖN MOVEMENT AND HISTORICAL APPROACH OF DOĞAN AVCIOĞLU

Intensive arguments about basic problems of country have been made among Turkish intellectuals in 1960s. These problems include the reasons of being underdeveloped, unstability of democracy, weakness of civil society and tyranny of state. Many intellectuals looked for answers by looking at history and came up with a macro theories of history. These resulted in sub-arguments like land regime of Ottoman Empire and new development methods to follow. A lot of sociologists, political scientist, economists, historians and even novelist – Kemal Tahir- have joined these arguments.

Doğan Avcıoğlu holds an important place in these arguments. His history thesis, offers for actual politics have triggered arguments hat will be discussed for years to follow. His 6-volumed piece *Türklerin Tarihi* (History of Turks), 2-volumed piece *Türkiye'nin Düzeni* (Order of Turkey) and articles in *Yön Journal* have left important Marks on leftist literature. In order to understand his theories in a better way, other theorists with macro theories of history were included, examined, criticised and compared in this study.

In this study, basic theories of the leftist movements which are TWP, NDR and Yön were examined by taking books of main theorists of these movements into consideration. In the first part, Niyazi Berkes, Sence Divitçioğlu and İdris Küçükömer who were close to TİP and Mihri Belli who were the main theorist of the MDD were studied. In addition to that, although they haven't offered a leftist theory, Şerif Mardin and Metin Heper are included in that part by considering the effectiveness of their theories and with the aim of comparison with other works. In the second part theories of Doğan Avcıoğlu who was the leader of the Yön Movement was studied and compared with other theories in detail by examining his books. An argument was brought forward about which theory is the closest one to Marxist Historical Approach although they all claim to be.

By remembering the fact that it was a hard work to study these theorists since they were very productive theorists, content analysis method was applied and a qualitative and interpretive study was conducted.

Keywords: Kemalism, Marxism, Political History, Revolution, Yön Movement

GİRİŞ

Tarihin ne olduğu ve nasıl yorumlanması gerektiği konuları hem tarihçiler, hem iktisatçılar hem de siyaset bilimciler arasında oldukça tartışmalı bir konudur. Tarih belli konumdaki kişilerin yön verdiği bir olgu mudur? Henüz uygarlığın bile gelmediği bir toplumu hangi tiranın yönettiğini bilmek tarih bilmek midir? Ya da piramitlerin hangi firavun zamanında yapıldığını bilmek ama o koca kayaları kimlerin taşıdığını bilmemek tarihsel açıdan bir noksan değil midir? Tarih kronolojik bir olaylar dizisi midir? Söz konusu tiranın yerine hangi tiranın nasıl geçtiğini bilmek bir tarihçi için yeterli midir? Sadece bunları bilmek aslında boş sözleri ezberlemiş olmaktır.

Tarih çalışması yapmak üzerinde titizlikle çalışma gerektirecek pek çok soruyu da beraberinde getirir. Tarih bütüncül mü ele alınmalıdır yoksa olaylar birbirinden bağımsız mıdır? Olaylar birbirine bağımlı ise, bu bağıllık tek bir nedene mi bağılıdır yoksa birden fazlaya mı? Peki bu nedenler yöneticilere mi bağılıdır yoksa sosyoekonomik ya da kültürel sebepleri de var mıdır? Daha da önemlisi bu nedenlerin bir nedeni var mıdır? Peki her şey birbirine neden sonuç ile bağılıysa bu, tarihi, çizgisel bir olgu mu yapar? Eğer ki çizgisel ise hepsinin en başında temel bir sebep olması gerekmez mi? Böyle bir neden varsa tüm insanlık tarihinin cevabı bu tek olgu mudur? Her şey bu tek bir nedenle açıklanabilir mi? Tarih devamlı bir ilerleme içinde ereksel bir fenomen midir? Ama paragrafın başındaki soruya cevabınız hayır ise, yani tarihi olaylar birbirinden bağımsız ise bu insanlık tarihine aslında kaosun hatta akıl dışılığın hakim olduğunu iddia etmek olmaz mı? Rastgele bir tarih akışında bir anlam ya da yorum bulmaya çalışmak boşuna olmaz mı? Yine paragrafın başına dönecek olursak ve cevabınız hayır ise yani olaylar birbirine bağımlı ise bu nedenler neleri içermeli? Olayları birbirine bağlayan siyasal iktidarın kararları mıdır, ekonomik sebepler mi, kültürel yapı veya mevcut konjonktür mü? Yoksa coğrafya mı? Bir olayın nedenini ararken ne kadar geriye gidilmelidir? Başka bilim dallarıyla birlikte çalışmak tarihi bulandırır mı yoksa berraklaştırır mı?

Tüm bu sorular tarih metodolojisinin ne kadar zor ve karmaşık olduğunu gösterse de herhangi bir tarih çalışmasında göz ardı edilmemesi gereken sorulardır. Durduğunuz yere göre de yukarıdaki sorulara cevabınız değişecektir. Alman Tarih Okulundan yana tavır alıp toplumu organizmacı bir şekilde kavrayıp yorumlayabilirsiniz. Ya da Frankfurt Okulu'ndan destek alarak tarihin ilerlemeciliğine direnip pozitivizme tavır alabilirsiniz. Adorno gibi tarihe aklın değil, akıl dışılığın hakim olduğunu belirtebilir ya da Carr ile fikirdaş olup tarihin yinelenen düzenlilikler gösteren olaylardan ibaret olduğunu belirtebilirsiniz. İnsanın yaşadığı

coğrafya ile yazgısal bir ilişki içinde olduğunu belirten Alman Jeopolitik Okulu'nu çalışmalarınıza dayanak verebilir veya Annales Okulu'nun olaylar yerine sorunları, siyaset yerine insan faaliyetini esas alan, diğer bilimlerle işbirliğini destekleyen anlayışlarını temel alıp, yapı ve konjonktür gibi terimleri çalışmanızda bolca kullanabilirsiniz. En olmadı Comte gibi tarihi bir bilim saymayıp yerinin sosyolojinin yanı olduğu ileri sürer veya Marx gibi tarihi tek gerçek bilim olarak görebilirsiniz. Elbette ki bu durumda Marksizmi din veya ontoloji gibi ele almaktansa bir tarih metodolojisi gibi benimsemenizde fayda olacaktır.

Ele aldığımız teorisyenlerin büyük kısmı tarihi yorumlarken Marksizmi kendilerine dayanak aldılar. Marx'ın tarihsel materyalizmi onlar için yol gösterici idi. Üretim ilişkileri ve üretim güçleri Marksist anlayışta üretim tarzını belirlemektedir. İnsanlık da kabile, köle, feodal, kapitalizm gibi üretim tarzlarından geçerek en sonunda sosyalist üretim tarzına ulaşacaktı. Bu tarzlar arası geçişler devrimler ile oluyordu. Tarih üretim ilişkileri ile belirlenen sınıfların mücadelesiydi temel olarak. Tabii bu tarihsel anlayış aslında Batı Avrupa için geçerliydi. Marx için Asya bu gerekli iç dinamiğe sahip değildi. (Öz, 2008; 26) Onlar Asya Üretim Tarzı denen bir üretim tarzına sahipti. Tarihte bu akışın dışına çıkan şeyler rastlantı idi ve tarihte önemli yerlere sahip değillerdi zira diğer rastlantılarla dengelenmekteydiler ve bu rastlantılar daha çok bireylerde görünmekteydi.

Bu tarih anlayışı fazla ekonomik determinist olmakla eleştirilir. Ne var ki ekonomi aslında üstyapıyı noktası noktasına değil, genel hatlarıyla belirler. Halil Berktaş ise Marksizm öncesi ve neo-klasik iktisat teorilerini determinist bulduğunu söyleyerek bu eleştiriyi savuşturur. (Berktaş vd., 1997: 31) Bir diğer eleştiri ise ekonomik gerekçelere çok da bağlı olmayan etnisite, din gibi özdeşleştirmelere gerekli önemin verilmemesinden kaynaklanır. Bu tarih anlayışının Asya ülkelerine veya sanayi öncesi zamanlara uyarlanamaması da bir başka eleştiri noktasıdır. Bu da Marx'ın hayatını sanayisi gelişmekte olan ülkelerde geçirip, gördükleri üzerine tarih teorisini kurmasına bağlanılır.

Ele alınan teorisyenler tezin ikinci bölümünde ele alınacak olan siyasi ortamdan da faydalanarak ülkenin tarihiyle ilgili teorilerini dillendirmeye başladılar. Zira Kurtuluş Savaşı ile emperyalizme büyük bir yenilgi tattıran kurucu kadronun yönetiminde gelişme gösteren ülke, özellikle Demokrat Parti yönetiminde mağlup ettiği emperyalizmin kucağına düşmüş ve geri kalmıştı bu teorisyenlere göre. Sovyet Rusya, Yugoslavya ve daha da önemlisi komşumuz olan –yüzölçümü olarak da bizden oldukça küçük olan- Bulgaristan'ın ekonomik olarak sosyalist yönetim altında hızla gelişmeleri bu teorisyenleri ülkenin geri kalmışlığına dair bize yol gösterecek nedenler aramaya itti.

Ele alınan teorilerde dikkat çeken nokta ise Kemalizm'e yönelik eleştiriler olsa da bunların daha çok Atatürk sonrası döneme yönelmeleri ve hafif olmaları.

Çevresindeki ülkelerin sosyalizm ile hızlı gelişmeleri ve Türkiye'nin geri kalması, bu teorisyenleri Osmanlı dönemini incelemeye itti. Onlara göre ülke ekonomik açıdan dışa bağımlı haldeydi; üretim düşüktü ve doğuda feodal ilişkiler çözülmemişti. Sanayi atılımı gerçekleştirilememiş, dış ticaret açığı giderek artmıştı. Ülkenin ekonomik gelişmesi yavaşlamıştı. Çevrede ise pek çok ülke –bizden ufak da olsalar- ekonomik gelişme göstermekteydi. Bulgaristan en bilinen örnekti. Sovyetler sosyalizm sayesinde ABD'ye kafa tutar hale gelmişti. Yugoslavya, Mısır gibi ülkeler de sosyalist ve millici bir yoldan kalkınma peşindeydi ve iyi yoldaydılar. Çok partili yaşama geçiş ise beklenildiği gibi demokrasi getirmemişti. Batı ile, ABD ile yakınlaşmak da. Popülizme dayalı bir demokrasi mevcuttu. Çoğunlukçu anlayış nedeniyle gücü eline alan karşı tarafı ezmekteydi, Demokrat Parti de gerek Tahkikat Komisyonları, gerekse basına yönelik saldırıları ile bunu yapmaktaydı. Çoğulcu, liberal bir demokrasiden uzaktaydı ülke. Sivil toplum ise adeta bu topraklarda yetişmeyen bir bitki idi. Hükümeti dengeleyecek, politikalar üretecek hükümet dışı yapılar zayıftı. Sendikacılık komünistlikle eş görülmekteydi. Hükümete akıl vermek olarak görülen sivil toplum, milli irade söylemleriyle bastırılıyordu. Devlet ceberut yapısını kaybetmemişti. Oysa yüzünü Batı'ya dönen ülkede düzenli bir gelişme sonucu Marksist tarih anlayışına göre önce kapitalizme ardından sosyalizme geçilmeliydi, ne var ki ülkede Batı kurumları, demokrasisi tutunamıyordu. Tüm bunlar bahsi geçen teorisyenler tarafından öne çıkartılan temel sorunlardı.

Zira Türkiye kapitalist bir yapıya geçemediyse, demokratikleşemediyse, sivil toplum hala zayıfsa bunların sebepleri Osmanlı zamanlarında yatmalıydı. Bu nokta, bu teorisyenlerin kapitalizm yanlısı olduğu yönünde görülmemeli ve kapitalizmin Marksist tarih çizgisinde sosyalizme giden yolda zorunlu aşamalardan biri olduğu unutulmamalıdır. Tabii ki bu tarih anlayışında kapitalizm öncesi aşama feodal düzendir. Peki Osmanlı bir feodal düzen miydi? Türkiye sol düşünürleri bu noktada birbirlerine zıt düşerler. Kimisi Osmanlı'yı feodal üretim tarzına uygun bulurken; bir kısmı ise buna alternatif olarak Osmanlı'da toprakların sultana ait olmasına dayanarak Osmanlı'yı Asya Üretim Tarzı'na yakın buldular. Bu üretim tarzını savunanlar için iç dinamiklerin durgunluğu kapitalizme geçemeyişin açıklayıcısı idi. Söylenmesi gereken bir nokta ise 1965'e dek ülke sosyalistlerinin Asya Üretim Tarzından haberdar olmayışlarının da garipliğidir. Bunun sebebi belki de 1920-1960 arasındaki fikri baskıdır. Bununla birlikte Stalin'in toplumların gelişimini beş evreye ayırması ve bunu evrensel olarak kabul etmesi olabilir. (Hilav, 2014: 163-164) Feodal üretim tarzını savunanlar ise dış müdahale, emperyalizm gibi sebepler öne sürerek Osmanlı'nın kapitalizme giden

yolunun nasıl tıkandığını açıklamaya çalıştılar. Elbette bu açıklamalarla beraber birbirlerinin teorilerini de eleştirmekten geri durmadılar. Bunlara sonuç kısmında değinilecektir.

Osmanlı kapitalizme geçememişti, peki ya Türkiye’de durum ne idi? Bu nokta da sol muhteviyatta tartışılan diğer bir önemli konu idi. MDD ve Yön Hareketi ülkenin hala burjuva devrimini gerçekleştirmediğini, kapitalizme geçemediğini, bunun öncelikle halledilmesi gereken konu olduğunu ileri sürdüler. Bu noktada da ilk giriştiği burjuva devrimi Demokrat Parti dönemi ile kesilen Kemalist kadronun desteklenmesi gerektiği konusunda hemfikirdiler. TİP ise, Kemalist mirasa sahip çıktığını ve hatta kendilerinin ikinci Kurtuluş Savaşı’nı gerçekleştireceğini belirtse de öncü kuvvetin artık Kemalist kadro değil, ülkenin görece de olsa sanayileşmesi ile ortaya çıkan işçi sınıfı olduğunu belirttiler. Verilmesi gereken artık burjuva devrimi mücadelesi değil; sosyalist devrim mücadelesidir onlara göre.

Akılda tutulması gereken nokta bu çalışmanın gerçek manasında tarihsel doğruları ortaya çıkarmayı amaçlamış bir çalışma olmayışıdır. Ele alınan isimlerin çalışmaları 1960’lı yılların entelektüel çalışmalarında öne çıkmış olsa da, hiç birinin meslekten tarihçi olmadığını unutmamak gerekir. Her birinin belli bir siyasal amaç güttüğünü, bunun da kimi tarihsel yorumlarda tarafgirlik ve kimi temel tarihi yanlışlarla sonuçlandığını vurgulamakta fayda var.

Bu ilk bölümde bu düşünürlerin Türkiye ve Osmanlı üzerine tezleri açıklayıcı bir şekilde ele alınacaktır. Alıntılardaki imla ve yazım yanlışları bizzat alıntılanmış, düzeltme yapılmamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE TARİHİ'NE YÖNELİK TEZLER VE TEORİSYENLERİ

Bu kısımda incelenecek olan teorisyenler seçilirken öncelikle teorilerinin etkinliği göze alındı. Niyazi Berkes'in teorisi sol siyasette önemli bir etki bırakmıştı. Şerif Mardin'in teorisi günümüzde hali hazırda hala gerek akademik dünyada gerekse güncel siyasal tartışmalarda aktif olarak kullanılmakta. Metin Heper'in teorisi akademik dünyada oldukça tartışılmış, büyük devlet-kerim devlet-ceberut devlet tartışmalarında ve sivil toplumun konu edildiği tartışmalarda yerini almaktadır. Mihri Belli 1960 ve 1970'li yıllarda MDD teorisyenliği yapmış, aktif siyasete katılmış bir isim. Teorisi ile sol literatürün üç sacayağından birini oluşturacak büyüklükte bir etki yaratmayı başarmıştır. İdris Küçükömer'in teorisi ise Şerif Mardin'in teorisi ile birlikte bu bölümde ele alınacak olan teoriler arasında günümüzde etkisini -yanlış bir anlamadan kaynaklı da olsa- devam ettiren bir diğer teori. Ülkede sol olarak adlandırılan kesimi sağ olarak nitelemesi büyük ses getirmiştir. Sencer Divitçioğlu ise Asya Üretim Tarzı üretim tartışmalarını başlatan isimdir. O konudaki tüm tartışmalarda şüphesiz ki ilk değinilen isim olmuş, bol bol eleştirilere maruz kalmıştır. Berkes'in *Türkiye'nin İktisat Tarihi*, Şerif Mardin'in *Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri*, Metin Heper'in *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Mihri Belli'nin *Milli Demokratik Devrim*, İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma* ve Sencer Divitçioğlu'nun *Asya Üretim Tarzı* isimli eserleri hala da canlılıklarını korumaktadır; bu da tercihimizde etkili olmuştur. Bu isimlerin birbirlerine pek çok yazıda eleştiriler yönelmiş olmaları da karşılaştırma yapmamızı kolaylaştırmıştır. Bu noktada istisnalar Şerif Mardin ve Metin Heper olmaktadır. Ekonomi bazlı olarak teorilerini oluşturmayan bu iki isim -Heper büyük devlet terimine odaklanırken, Mardin kültürel olarak yaklaşmıştır- ekonomik bazlı diğer teorilerle karşılaştırma açısından ele alınmış; buna ek olarak da ekonominin temelde olmadığı makro tarih teorilerine örnek olmaları açısından da bu tez çalışmasında yer almışlardır.

Bu kısımda yazarların yukarıda sayılan eserleri temel alınarak -kimi yazarların görüşlerini netleştirmek açısından başka kimi eserlerinden de faydalanıldı- Türkiye'nin geri kalmışlığına, bağımlılığına tarihe bakarak bulmaya çalıştıkları açıklamalarına değineceğiz. Özellikle sol tandanslı yazarların şüphesiz ki ülkenin gelecekte takip etmesi gerektiğini düşündükleri yola dair görüşleri de bu kısımda bulunabilecektir. Yukarıda da bahsedildiği gibi ülkenin sorunları ve nedenleri üzerine yapılan bu tartışmalar bir takım alt tartışmaları da kapsamaktaydı. Yazarların teorilerine değinilirken tabii olarak bu teorisyenlerin gerek

Osmanlı toprak rejimi üzerine olan görüşlerini gerekse de köylünün durumu ya da sivil toplumun durumu üzerine görüşlerine de yer verildi.

Şüphesiz ki tüm bu teorilere ve sahiplerine yer verilmesinin nedeni, tezin asıl konusu olan Doğan Avcıoğlu'nun teorisinin durumunu daha iyi kavramaktır. Dönemin gözde teorileri arasındaki yeri, onlardan farkı bu şekilde daha iyi ortaya çıkacaktır. Doğan Avcıoğlu'na yönelik eleştirileri de mevcuttur buradaki kimi isimlerin. Bu da karşılaştırmalı bir çalışmaya elverişli bir durum yaratmaktadır.

Makro tarih teorisine sahip pek çok değerli başka isim de mevcuttur. Daha geniş bir çalışmada Çağlar Keyder, Muzaffer Sencer, İsmail Cem, Stefanos Yerasimos, Oğuz Oyan, Emre Kongar, Behice Boran, Gülten Kazgan, Ömer Lütfi Berkan, Muzaffer Erdost, Mehmet Ali Kılıçbay, Kemal Tahir, Hasan Bülent Kahraman, Taner Timur, Erol Güngör gibi isimler yer alabilir; böyle bir çalışma da oldukça faydalı olur.

1.1 Niyazi Berkes

Niyazi Berkes 1908 yılında Lefkoşe'de doğar. Liseye kadar orada kalan Berkes üniversiteyi ise Darülfünunda felsefe okuyarak geçirir. Daha sonra Berkes, 1933-1935 yılları arasında, sırasıyla Ankara Halkevi'nde kütüphane sorumlusu, Ankara Maarif Koleji'nde müdürlük, İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji asistanlığı ve askerlik görevlerinde bulunur. (Ak, 2014: 421) Chicago'da doktora yaparken savaş sebebiyle geri döner ve DTCF'ye sosyoloji asistanı olarak girer ve doçentliğe dek yükselir. 1948'de ise toplu tasfiyede tasfiye edilenler arasındadır. Önce Kanada ardından da İngiltere'de yaşar. 1988'de İngiltere'de kalp krizinden hayatını kaybeder. (Ak, 2014: 421)

Niyazi Berkes 1969 ve 1970 tarihlerinde iki cilt halinde yayınladığı *Türkiye İktisat Tarihi* eseriyle Osmanlı ekonomisi, Türkiye ekonomisi ve güncel tartışmalar üzerine fikirlerini beyan etmiştir. *Yön Dergisi*'nde de sık sık yazan Berkes'in bu eserinde *Yön Dergisi* başyazarı Doğan Avcıoğlu'na yönelik eleştirilerinin olması da bilinmesi gereken ilginç bir noktadır. Gerek dergide gerekse de kitaplarında bahsedilen Türkiye'nin az gelişmişlik, demokrasinin oturmaması gibi sorunlarına tarihi yorumlayarak cevaplar bulmaya çalışmış; güncel olan Feodalite-ATÜT tartışmalarına değinmiştir. Şüphesiz ki o da teorisine Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlamıştır. Bu nedenle Berkes'in Osmanlı çözümlemesine değinmek faydalı olacaktır.

Berkes için güç, Batı ve Doğu devletlerinde farklı sınıflardadır. Batı devletlerinde gücün özel mülkiyete sahip olanlarda –eskiden köle ve toprak sahipleri, ardından feodal sınıf ve son olarak kapitalist sınıf- olduğunu belirten Berkes, Doğu devletlerini ise birer savaş

girişimciliği gibi işleyen, kazançlarını ekonomik üretime yatırmayan, “gaza” adı altında yüksek gelirler elde ederek sınıflar üstü bir sınıf kuran, savaş ocakları gibi siyasal güce sahip yapılar olarak niteler. (Berkes, 1969: 11-12) İbn Haldun’un toplumun sabit, devletlerin ise doğup büyüüp çöken yapılar olduğu, bu sebeple devlet adamlarının en önemli görevinin aynı kalabilme ve düzen olduğu; bununla birlikte düzen değişikliklerini “fesat” ve “ihtilal” olarak nitelendirdiği görüşlerine değinen Berkes, İbn Haldun’un bu şekilde pek çok devletin - Osmanlı dâhil- geleceğini gördüğünü belirtir. Toplumun sabitliği hususunda Marx ve İbn Haldun’un aynı fikirlerde olduklarını söyler:

“Bu tarih felsefesi alemin kevn ve fesad alemi olduğu görüşüne dayanırdı. Bundan ötürü bu alemin kanununa uygun olarak devlet güçleri doğar, büyür, yaşlanır, ölür. Bu, tarihin Tanrı tarafından konmuş bir kanunudur. Fakat, İbn Haldun’un da, ondan yüz yıllarca sonra gelen Karl Marx’ın da farkettiği gibi, toplum olduğu yerde durur.” (Berkes, 1969: 14)

Berkes, Osmanlı tarihini doğuş ve kuruluş, düzeni sürdürme, düzenin bozulduğu veya bozuk düzen ve yeniden düzen kurma çabaları dönemleri olarak dörde ayırır. İlk döneminde Osmanlıların “savaşçı girişimcilik” yaparak kurulduklarını belirtir. Doğu-İslam tarihinde görüldüğü gibi Osmanlı da bir ailenin tüm güçleri etrafına toplayarak süper sınıftan hanedana dönüşmesi ile oluşmuştur. Osmanlı’nın kuruluşuna dair anlatılan destansı hikâyeleri masal olarak nitelendiren Berkes, Osmanlı’nın temelini ulema-esnaf ve gazi ittifakına dayandırır; gazilerin başının, yani sultanın toprakların mülkiyetine sahip olmakla beraber nezaretini silah arkadaşı sipahilere tımar olarak vermesi ve reyaya da tasarruf hakkını bırakması olarak açıklar temel yapıyı da. Batı’dan bu açıdan da farklıdır. “Osman Han bir toprak mülkiyeti ve üreticisi, yani Batı Avrupa feodalizmi terimi ile senyör (toprak ağası) değil. Yalnız toprağın ve ticaretin geliri verimi ile ilgili; mülkiyeti, vergi denecek olan bu gelir verimine raci.” (Berkes, 1969: 19)

Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethi ile ikinci döneme giren Osmanlı, bu dönemde kul ağalığı sisteminin ağır bastığı bir despotizmdir. Feodal yapılara asla müsaade etmemiş, yeri geldiğinde yok etmiş, yeri geldiğinde yetkilerini alarak varlığına devam etmesine müsaade etmiştir. (Berkes, 1969: 34) Ayrıca Kanuni’ye kadar Osmanlı kendine özgü kurumları inşa etmiştir. Üçüncü dönemde ise bu kurumlar iç çatışmalar yaşamıştır. Son dönemde ise bu çatışmalar çözülmek istenmiş; ancak çabalar nafi kalmıştır. İbn Haldun’a göre bu noktada Osmanlı hanedanı yıkılmalı ve yerine yeni bir hanedan gelmeliydi; ancak Osmanlı’da bu böyle olmamış ve Doğu devletlerine göre fesat olarak nitelenen durumlar Osmanlı’da rutine binmişti. Cumhuriyet de bu durumu sona erdirmeye çabalarının bir sonucuydu. Bu sebeple Osmanlı’nın diğer Doğu-İslam devletlerinden ayrıldığını belirtir Berkes:

“Yaşama tavırlarını tamamlamış olan Osmanlı Devleti’nin yerine, yeni bir taze dinasti devleti, bu yoldaki birçok çabalara rağmen, gelmemiştir. Bu yüzden Fesad veya ihtilal veya bizim deyimimizle anarşi ve düzensizlik hali uzun süreli, adeta kronik bir normallik hali olmuştur. Cumhuriyet rejimi bundan kurtulma veya buna bir son verme çabalarının eseridir ve Doğu sisteminden büsbütün ayrılma davasıyla başlamıştır.” (Berkes, 1969: 21)

Osmanlı’nın feodalizmle olan ilişkisine değinen Berkes, güncel sol içi tartışmalara da değinmiş olur ve yerini belli eder. Osmanlı’da siyasal anlamda feodalizm olmadığını, ekonomik anlamda ise kısmen feodalizm olduğunu belirtir. Kısmen olmasının nedeni ise tüketim için üretim yapan kapalı bir özelliğe sahip olmasına rağmen, devlet için emtia üretimi yapan bir şehir ekonomisi ve nakdi-ayni gelir ve harcamalarıyla devlet hazinesi yoluyla finanse edilen bir ekonominin olması -ancak bu kapitalist bir üretim değildir - olarak belirtir. Bu da Osmanlı sisteminin en temel çelişkilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. (Berkes, 1969: 25) Bu ikili yapının en önemli sonucu ise Osmanlı’nın kapitalist ekonomiye geçemeyişi olmuştur. Devlet gücü çöküp de Batı ekonomisi etkisi artınca, bunların hammadde ihtiyacını karşılayamayan bölgelerimiz geri kalmıştır. Şehir köy arası devasa ekonomik fark da buradan kaynaklanmıştır. (Berkes, 1969: 26) Burada Berkes bu kapitalist ekonomiye geçemeyişi Asya Üretim Tarzına bağlayanların göremediği noktanın da bu olduğunu belirtir:

“Osmanlı rejiminde tarımsal ve endüstriyel bir evrimin yokluğu yani feodal ekonomiden kapitalist ekonomiye geçemeyişin tarihsel anahtarı buradadır, bunun sonucu olarak devlet gücü çökünce, ve onun yerine Batı kapitalist ekonomisinin etkisi başlayınca bu ikincisinin istediği ham madde üretimini geliştiremeyen yerler hem yurdun, hem dünyanın dışında kalmış olan durgun ve içine çökük ekonomiler haline yani ilkel emtia ekonomisi durumundan da daha geri bir duruma gelmişlerdir. Bizde köylü ile şehirler arasındaki büyük uçurum da böyle başlamıştır. Bizde şimdi çok sözü edilen Asya ve Doğu ülkelerinde görülen üretim biçimi işte bu şartlar altında meydana gelmiştir; yoksa bu, bu ülkelerin devlet sistemlerinin veya uygarlıklarının temelini teşkil eden bir üretim sistemi değildir.” (Berkes, 1969: 27)

Kapitalizme geçiş tartışmalarında Doğan Avcıoğlu’nun ileride detaylı açıklayacağımız “kapitalizme geçiş olacaktı ancak Batı emperyalizmi bunu engelledi” tezine de değinen Berkes, Avcıoğlu’nun bu geçiş döneminde Osmanlı ekonomisinin bozuk olup olmadığı, buna bağlı olarak Batı’nın ekonomik etkisinin nasıl değişeceği ve Batı’nın etkisinin Osmanlı’da sadece endüstri ve maliye kapitalizmi Batı’da kurulduğunda mı görüldüğü gibi noktaları gözden kaçırdığı yönünde eleştiriler getirir. (Berkes, 1969: 27) Bununla birlikte Berkes’in tarih yorumunda gelişmelerin ilk halkadan son halkaya doğru birbirine bağlı ve her olayın bir ilk nedene bağlı olduğu ve kendisinden sonrakinin de nedeni olduğu anlayışının hakim olması da bu eleştirilere kaynaklık etmiştir. (Atılğan, 2007a: 20) Avcıoğlu’nun teorilerini Kemalizm’i başka ideolojilere göre yorumlama isteği olarak gören Berkes, Avcıoğlu’nun Kemalist bir kadronun gerekli değişimi tepeden inmece şekilde yapması isteğine de halkı

hesaba katmayan, halktan kaynaklanmayan her hareket daha da kötüye gider diyerek karşı çıkar. Aynı sebeple de Avcıoğlu yerine halkı hesaba katan, TİP'in önemli isimlerinden Çetin Altan'a kendini daha yakın hisseder. (Atılğan, 2007a: 33) *Türkiye İktisat Tarihi* kitabındaki bir dipnotta Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* adlı eserine gönderme yaparak kitabın adının "Türkiye'nin Düzensizliği" olarak konulmasının daha doğru olacağını belirtmesi de bir başka kinayeli göndermedir Berkes tarafından yapılan.

Niyazi Berkes için Osmanlı ekonomisindeki çelişkilerin bir benzeri Osmanlı toplum yapısında da mevcuttur. Bu nedenle toplumsal yapı çözümlemesi de Berkes'in ülkenin az gelişmişliğine getireceği açıklamalar açısından önem arz etmektedir.

Berkes devlet ile toplumun birbirinden kopuk olduğunu iddia eder; zira yönetim anlayışında devletin göklerden gelen olurken, toplumun da yerde olan yapı olduğu ayrımı çok nettir. Bu nedenle ikisi arasında uçurum vardır ve devlet kendi katı kurumları ile bu durumun devamını sağlamaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı'nın ikinci büyük çelişkisi burada ortaya çıkmıştır. Devlet bunları ayrı tutmaya çalıştıkça bunlar birbirine girmiştir. Berkes için bu noktada Marx haklıdır; her sistem kendi kuyusunu kendisi kazar. (Berkes, 1969: 43)

Osmanlı'nın toplumu tek bir bütün olarak görmediğini söyleyen Berkes, toplumun bölük bölük, tabaka tabaka olduğunu ve bu tabakaların da birbirine eşit olmadığını belirtir. Ayrıca her birinin ayrı yeri ve adı vardır; bunların statik olup kendi yerlerinde kalması da istenen bir durumdur. Bu sebeple düzen vurgusu yöneticilerde oldukça yüksektir. Bunlara sınıf olmasına rağmen tabaka demesine ise Berkes bunların ekonomik yarışma ve çatışmaya girmediklerini; bunun devletliler tarafından önlendiği gibi bir açıklama getirir. (Berkes, 1969: 45)

Toprak rejimi tartışmaları dönemin moda tartışmasıdır, reayanın pozisyonu, köylünün durumu gibi etmenlere bakılarak toprak rejimine yönelik çıkarımlarda bulunulur. Berkes için toprak, Osmanlı'da devletin mülkiyetindedir, alınıp satılmaz, miras bırakılmaz. Tasarruf hakkına sahip olan reaya ise, artı ürüne el koyamayacak ve bu sebeple asla kapitalistleşemeyecektir. Reaya, reaya kalacaktır. Savaşta fayda gösterenlere verilen tımar, devletin mülkünü işleyip gelirini alan tımarlı sipahiler yaratmıştır, ancak artı ürün yine devlete aittir. (Berkes, 1969: 50) Tımar beylerinin Avrupa'daki senyörlere benzeyip benzemediği tartışmalarında Berkes, bunları benzetmeyen cepheden yanadır. Zira ona göre senyörler toprakların sahibi ve işletmecisi idi. Kendi *domainlerinde* birer hükümdar gibiydiler. Sipahiler gibi hükümdar tarafından görevlendirilmemişlerdir. Ayrıca yine bu senyörlerin hükümdarca tanınmış birtakım siyasi hakları da mevcuttu. Sipahilerin ise mülkiyet hakkı

olmadığı gibi siyasal gücü de kısırdı. (Berkes, 1969: 51-52) Bir başka tartışma olan köylünün özgürlüğü konusunda da şöyle der Berkes:

“Tipik feodal sistemde olduğu gibi esas olarak serf değil. Köylü burada serbest köylüdür veya bağımsız, kul olmayan köylüdür. Hür köylü demedim, çünkü hürriyet diye bir şey yok zaten. Serbest, bağımsız yani serfin ve kulun zıddıdır. Ancak tam hürriyeti yok, hakları da yok siyasal anlamda. Örneğin kendi isteğiyle yer değiştiremez, kendi isteğiyle çiftçilikten vaz geçemez, kendi isteğiyle tarım usulünü değiştiremez, kendi isteğiyle işlediği toprağı satamaz. Fakat bunların dışında örf veya şeriat veya kanunla tımar beyine karşı, vergi dışında, hizmet vesaire yolu ile bir tabiiyeti, bağımlılığı yoktur.” (Berkes, 1969: 53)

Tımar beyi asker yetiştirip beslemekle sorumlu, savaş var dendiği zaman askerleriyle katılmalı. Ne var ki bu sistem sorunlar yaşayacaktı, zira savaşlar genişledikçe tımar hak edenlerin sayısı artacaktı. (Berkes, 1969: 54) Hem bu rekabet hem de sadece savaş zamanı bir araya gelmeleri tımarlı sipahilerin birer sınıf teşkil etmesine engel olmuştu.

Esnaf da Osmanlı düzeninde önemli bir noktaya sahipti. Berkes’e göre bunlar köylüye göre daha örgütlüydüler ve işbölümüne ve yüksek bilgi ve tekniğe haizdiler. Devlet de bu örgütlülükten korktuğu için, daima endüstriyi kontrol altına almaya çalışmış. Tabi bu endüstri daha çok el gücüne dayalı zanaattan oluşmaktadır. (Berkes, 1969: 58-59) Batı’daki loncaların Osmanlı’daki esnafa oranla daha kuvvetli olduğunu belirten Berkes-sebebi üzerlerinde olmayan devlet baskısı- tarımda nasıl sipahilerle karşılaştıysak, esnafla yakından ilgisi olan grubun da yeniçeriler olduğunu belirtir. Zira savaşçılıkla ilgili zanaat oldukça gelişmişti. Yeniçerilerle esnafın ilişkisi oldukça yakındı. (Berkes, 1969: 61) Ticaret sınıfı ise aracılık yaparak kar eden sınıftı ve devletin gözünde muteber değillerdi. Zira hızlı servet sahibi olmaya ve faizciliğe yatkındılar. Devletin tepkisini daha fazla çekmemek için ise sınaî yatırımcılığa yönelmediler, zira düzeni bozmakla suçlanabilirlerdi. Onun yerine taşınmaz mülk edindiler ya da paralarını istiflediler. Müsadere korkusu gösterişli eşyalar almalarına engel oldu. (Berkes, 1969: 64) Berkes’e göre Osmanlı anlamında sınıf, meslek grupları demekti; ki bu da Osmanlı’yı oldukça bol sınıflı bir toplum yapıyordu:

“Yani reaya ve beraya gördükleri işlere göre sınıflandırılırdı. Onun için tarım, zanaat ve ticaret işleriyle uğraşanların dışındaki halk ne iş gücü görüyorsa ona göre sınıflandırılırdı. Sınıfsız insan olamazdı. Onun için mekruh sayılan işleri görenler bile bir sınıf sayılabilir. Örneğin hırsızlar, pezevenkler, orospular. Evliya çelebi Seyahatnamesinde bunların da bulunduğunu yazar ve bunlara pirsizler der. Çünkü her meşru sınıfın bir piri vardı. Mekruh sınıfların piri yok.” (Berkes, 1969: 65)

Devleti yönetenlerin sembolünün kapı olduğunu belirten Berkes, padişah, saray halkı, vezirler, ümera ve erkânı bu kattakiler olarak sayar. Bekçileri de kapıkullarıdır. (Berkes, 1969: 66-67) Padişah giderek büyüyen devletle paralel olarak halktan kopmuştur. İmparatorluğun sonuna doğru da iyice sentetik, yapma semboller haline gelmişlerdir. Bu ikisi

arasındaki zank görevi ise ulemaya düşüyordu. Ne var ki bunda başarılı olamayacaklardı.

(Berkes, 1969: 84)

Osmanlı'nın ekonomik kaynakları için Berkes, bunların öncelikle savaşlar ve bunların sonucunda alınan cizye ve haraçlar olduğunu, köylünün devlete asker besleyerek de devleti oldukça büyük bir yükten kurtardığını belirtir. (Berkes, 1969: 89) Zaten seferler de kar etmek için yapılmaktaydı. (Berkes, 1969: 93) Dış ticaret ve transit ticaretten de gelirler elde edilmekte idi. Şüphesiz ki padişah da ülkenin en zengin adamı, hatta multimilyonerdi. Öyle ki hazineye yük olmadan savaş masraflarını kendi cebinden karşıladığı olmuştur. (Berkes, 1969: 92)

Osmanlı'nın ekonomik ve toplumsal düzeni Berkes'e göre anlatılan gibiydi. Tarif edilen bu düzen nasıl değişti sorusuna Berkes yeni şartlara göre evrimleşmemesi, tıkanması, ekonomik anlamda çöküş gibi cevaplar verir. (Berkes, 1969: 109) Daha önce değinilen iki sistemsel çelişkiye hukuk düzenindeki ikiliği de ekler Berkes. Şeriat özel mülkiyete müsaade ederken, kanun yani padişahın hukuku buna müsaade etmemektedir. Marksist tarih anlayışına göre bu çelişkiler devrimle sonuçlanmalı iken Berkes bozuk düzenin devamını sağlayan koşulların ağır basması, yeni bir gücün doğmaması gibi sebeplerle bunun gerçekleşmediğini; tam tersine iki gerici gücün çarpışmasının toplumu perişan ettiğini belirtir:

“Ne Osmanlı gücünün islahat tutumu ilerici (yani çıkmaza giren düzeni tasfiye edici), ne de ona düşman olan derebeylik ve bazen de ulema güçlerinin tutumu ilerici olabilirdi. Buna bir de devleti çökertmeye ve toplumu sövmeye eğilimli ve ileride göreceğimiz dış güçlerin oynadığı rolü katarsak, bu gerici güçler döğüşmesinin katmerli bir gericilik kuvvetleri döğüşmesi haline geldiğini kavrayabiliriz.” (Berkes, 1969: 112)

Bozuk düzenden çıkış yolunun bulunamaması, sistemin kendiliğinden daha iyi bir sisteme evrilememesi gibi tıkanıklıklar yaşayan sistem dışsal kimi etmenlerin de devreye girişiyle daha da kötü hale gelir Berkes'e göre. Amerika kıtasının bulunması ve Avrupalı denizcilerin karaya ayak basmadan dünyayı dolaşmaya başlamaları, ekonomik açıdan Osmanlı'yı zorlamaya başlamıştı. (Berkes, 1969: 119) Doğu despotizmle halkın sömürülmesi ile elde edilen servetler, tekrar yatırıma yatırılmak yerine güç sahiplerinin şatafatına harcanırdı; ki bu da ekonomiyi durgun hale sokmaktaydı. Osmanlı'da da durum farklı değildi. (Berkes, 1969: 122) Batı'daki bu gelişmeler Osmanlı'yı etkiledi; çünkü Osmanlı sermayeye değil toprağa bağlıydı ve bu gelişmeler sabit gelirlileri, köylüyü vurmuştu. Bu da tımar sistemini olumsuz etkilemekteydi. Ayrıca Osmanlı'nın sikke yapısı tamamıyla, Avrupa'ya bağlıydı ve akçeler Avrupa'da düşüşteydi Amerika'dan gelen altın akını sebebiyle. (Berkes, 1969: 135-136) Osmanlılar'ın uygulamaya başladıkları kapitülasyon politikaları ile Batılılar'ın uygulamaya başladıkları merkantilizm politikaları da birbirine uyumlu idi, tabii ki Batılılar'ın

yararına çalışacak şekilde. (Berkes, 1970: 102) Böyle bir gerçek olmasına rağmen Osmanlı'nın neden bu politikalara devam ettiğini ise dönem yöneticilerinin kapitülasyonları sadece siyasal olarak kötü gördüklerini, onların ekonomik zararlarını göremediklerini belirtir. (Berkes, 1970: 104-105) Bu durumun sonuçları da şüphesiz ki Osmanlı için negatifti. Öncelikle ticaret dengesi aleyhe kesin ve sürekli olarak dönmüştü, ardından da Osmanlı maliye ve para sisteminde yıkıcı etkiler görülmeye başladı ve bu ikisi arasında çıkmaz bir daire ilişkisi meydana geldi. (Berkes, 1970: 111) Osmanlı politik ve toplumsal yapısı da komaya girmişti, zira Osmanlı yazarlarının ihtilal dedikleri iç zıtlasmalar meydana geldi. Berkes'in Doğan Avcıoğlu'na yönelttiği ikinci bir eleştiri de bu noktada gelir:

“Bu yüzden oldukça büyük hatalı sonuçlar çıkarırız. Örneğin Osmanlı ekonomisi kapitalizme doğru yönelmişti ama Batı emperyalizmi bunu önledi çeşidinden verilen yargılar gibi. Batı emperyalizminin bu işi nasıl önleyebilmiş olduğunu anlayabilmemiz için ondan önce adeta gel beni önle diyenlerin tutumunu görmemiz lazımdır.” (Berkes, 1970:128)

Osmanlı'nın eski kafayla ekonomi yönetmeye çalıştığını öne sürer Berkes. Zira ortaçağda devletler dış ticareti teşvik ederdi çünkü mal mübadelesi ile servet gelirdi, yabancı tüccarlar da teşvik edilirdi. Fakat yeni dönemde dışarıdan mal gelmesi zenginlik getirmiyor, çoğu mamul olduğu için ülkenin kendi endüstrisinin farklılaşmasına engel oluyor. Bunu önlemek de ithalat ve ihracatı kontrol etmek iken, Osmanlı eskisi gibi kapitülasyonlar ile teşvike devam etti. (Berkes, 1970: 152) Batı giderek kapitalistleşirken, Osmanlı kul ve köle kaparozculuğu, tüccar sermayeciliği, tefecilik, toprak ağalığı ve derebeyliği gibi sonuçlarla baş başa kalmıştır. (Berkes, 1970: 203) Tımar sistemi bozulmuş ve Berkes'in iç kapitülasyonlar olarak nitelediği iltizam gibi sistemler üretilmiştir. (Berkes, 1970: 218) Kapıkulları bile iltizam alıp, yakınlarına veriyorlardı. Kendileri ise başkentte oturup ikili ilişkilerini sağlam tutuyorlardı. (Berkes, 1970: 238) Bu da onları güç planından ekonomik plana da kaydırmakta idi ve Berkes'e göre güç para çatışması birbirine rakip iki parti çıkaracaktı. (Berkes, 1970: 239) Ne var ki bu da paradoks yaratmakta idi. Devlet bir yandan reayadan gelir elde etmek için onu mültezimlerin kucağına atarken, bir yandan da mültezimlerin köylüyü kendilerine tabii hale getirip ağalaşmasını önlemeye çalışıyordu. Devlet gücünü sağlamak için mültezimlerin iyi çalışmasına muhtaçtı, ancak mültezimler bir güç tehdidi olarak görülmeye başlanmışlardı. (Berkes, 1970: 333) Giderek güçlenen ağa ve ayanlardan bir kısmı ise isyan ederek derebeyi konuma gelmişlerdir. Derebeylik feodalizmden daha beter bir şeydir. Zira feodalizm tarihsel aşamalardan biri iken, derebeylik o aşamazlık sonucu ortaya çıkan bir durumdur ve bozuk düzenin göstergesidir:

“Gerçekte derebeylik feodalizmden de daha kötü bir şeydir. Unutmayalım ki kapitalizmin tohumları feodal sistemde gömülü duruyordu. Derebeylik ise, kapitalizme geçiş olanaklarının yokluğunun

çürüttüğü tohumların mahsulüdür ve genel olarak, yalnız Batı dışı ülkelerde görülen siyasal sistemlerin bozuk düzen haline gelişinin en şaşmaz bir göstergesidir. Feodalizm bir aşamadır, bazı toplumlar büyük uğraşlarla ondan öteye aşabilmişlerdir. Derebeylik ise, tarihsel bir aşama değil, tarihsel bir aşma yapamama halinin kendisidir; veya böyle aşmanın önüne çıkmış bir engeldir. Derebeylik, Osmanlı bozuk düzeninin sömürü süreçlerinin, özellikle malikane ve faizcilik süreçlerinin meydana getirdiği ve kapitalist tarım üreticiliği gelişimine doğru bir eğilim iken siyasal nedenlerle böyle bir geçişi başaramamış olan bir toprak ağalığının aldığı son şekildir.” (Berkes, 1970: 358)

Köylü de bu durumdan olumsuz etkilenmekte idi. Görece askeri olarak güçlenen valiler derebeyi prototipi oluşturup, halka vergiler koymaya başladılar. Devlet zaten resim ve vergiler yüklemişti üretici halka gelir elde etmek için. Bunun sonucunda halk borçlandı, ödeyemeyecek duruma gelip üretim araçlarından kopup şehirlere göçtüler. (Berkes, 1970: 258-259) Esnaf loncalarının devlet despotluğuna karşıt duruşuna rağmen devletin askeri gücüyle yakın ilişkide olması zıtlık yaratıyordu ve onları istemeseler de devlete bağımlı yapıyordu. Devletin ekonomik krizi esnafı da zora sokmuştu ve içinde barındırdığı zıtlık esnafı da güçsüz hale getirmişti. Bu loncalar kendi geleneklerine bağlıydılar ki bu da onları kapitalist gelişmeye kapalı hale getirmekteydi. (Berkes, 1970: 284-285) Geleceğin azınlık problemi de bu dönemde ortaya çıkmıştı. Avrupa ticaretine girsin diye gayrimüslim tüccara verilen kapitülasyonlar, azınlık tüccar sermayeciliğine ve bankacılığına temel sağlamıştı. (Berkes, 1970: 279)

Peki bu düzen bozukluğuna rağmen imparatorluk nasıl iki yüzyıl daha sürdü? Berkes’e göre öncelikli sebep ülkenin kuzey, güney ve doğusunda Osmanlı’yı alt edecek bir askeri güç henüz ortaya çıkmamıştı. Ayrıca o sırada Batı, Amerika’yı sömürmekle meşguldü. Başka bir sebep ise, Batı düşününde Doğu imparatorluklarının zamanla kendi kendilerine çürüyecekleri fikrinin hâkim olması. Bu sebeple yıkımlı bir savaşa girmek istememeleri. Son sebep de Batı’nın henüz militer gücüyle kapitalizmi yayma aşaması olan emperyalizme geçmemiş olmasıdır. (Berkes, 1970: 211-212) Bozuk sistemin daha yeni bir üretim ilişkileri sistemine – kapitalist üretime- geçemeyişini de Berkes şöyle açıklar:

“Hâlbuki XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda servet birikimi yapan grupların yarattığı paralı ve topraklı sınıfların ikisinin de, ne içinde buldukları objektif şartlar açısından, ne de sınıfsal yapıları açısından kapitalist üretim sürecini başlatmaya doğru gitmelerini mümkün kılacak hiçbir gereklilik doğmamıştır. Tersine, bu sınıflar böyle bir gelişmeye gitmeden tarım ve endüstri üretimi sınıflarındaki kişileri sömürebilmişlerdir. İşte, Osmanlı düzen bozukluğunun ve bu düzenin ne evrimsel ne de devrimsel bir aşama başaramayışının kanunu bu.” (Berkes, 1970: 294-295)

Ayrıca devlet adamı, sarraf, mültezim, derebeyi gibi gruplar birbirine rakip gibi görünse de toplumsal sınıfları sömürerek elde ettikleri servetleri bunları üretim devrimi yapacak konuma yükseltmedi. Tam tersine varlıklarının bir şartı bu düzenin devamı olduğu için tutucu kimliğe büründürdü bu grupları. Kapitalist üretimin başladığı kimi noktalar ise –

Balkanlar, Mısır, Suriye- bağımsızlık mücadelesi vermiş ve imparatorluk tarafından kaybedilmiştir. Servet birikiminin güç sahibi dar bir kesimde bulunması toplumsal sınıfları daraltmış ve fakirleştirmişti. Zira bu kişiler servetlerini yatırıma yöneltmemişlerdir. Padişah da bunlardan biridir. Padişah servet sahibi olmak zorundaydı zira savaş girişimciliğini devam ettirebilmek ve her şeyden önce padişah olabilmek için bu servete ihtiyacı vardı. Tahta çıkmak için dağıtacakları para çok yüksek meblağlara ulaşmıştı. Padişahlık büyük bir servetle alınabilecek bir makamdı artık. (Berkes, 1970: 298-301) Padişahlar da rüşvet, makamları satmak ve azil usulü ile bu parayı geri çıkarmaya çalışırlardı tahta çıktıktan sonra. Sonuç olarak iç kapitülasyonlar padişah ve egemen tabakaya servet sağlasa da toplumsal serveti heba etmiştir. Dış kapitülasyonlar da ne yazık ki kalan toplumsal servet dışarıya akmıştır. (Berkes, 1970: 314) Bu da ülkeyi fakir halde bırakmış ve tarihsel aşamada bir sonraki nokta olan kapitalizme geçişi engellemiştir.

Osmanlı'da görülen tüm bu 200 yıllık iktisadi, siyasal ve toplumsal gelişmeler ulus oluşturmak için gereken Cumhuriyet rejimini zorunlu kılmıştı. (Berkes, 2002: 13) Hatta yine Berkes, Osmanlı'yı ulussuz bir devlet, Türkleri de devletsiz bir ulus gördüğünü, Türkiye Cumhuriyeti'ni ilk Türk Devleti, Atatürk'ü de ilk Türk devletini kuran lider olarak lanse eder. (Berkes, 1993: 198)

Atatürk'ün Türk Devletçiliği adını verdiği ekonomi stratejisinin işlevini Berkes, sınıflar ortaya çıkınca –Kemalizm uluslaşmayı gerektiren ve modern ideolojilerin çıkışını sağlayan harekettir, ideoloji değildir- bunların eşit güçte olacağından emin olmak ve kalkınma-batılılaşma yolunda güçlerinin toplamından faydalanma olarak söylemiştir. (Berkes, 1975: 105)

Mevcut zamandaki başarısızlık ise Berkes için Atatürk dışı nedenlere –kapasitesiz bürokratlar, ölümünden sonra başlayan geçmiş sevdası- bağlıdır. (Berkes, 1993: 109)

Niyazi Berkes *Yön Dergisi* sayfalarında Doğan Avcıoğlu ile ters düşmekten çekinmemiş, Atatürk sevgisini dile getirmekten gocunmamış bir isimdir. *Yön Dergisi*'nin kuruluşunda yer alan bir isim olmasa da dergide yazılarıyla en çok etki yaratan isimlerden olmuştur. (Ak, 2015: 44) Değerlendirmesine baktığımızda da kapitalizm ve sosyalizm dışında bir üçüncü yolu mümkün görmemesine rağmen devletçiliğe yönelik esnekliği ve devletçilik sayesinde kapitalist olmayan bir yönetimi mümkün görmesi belki de Atatürk dönemi politikalarını eleştirmekten özenle kaçınması sebebiyledir. Berkes'in bununla birlikte Avcıoğlu'na yönelik eleştirilerinden birine kendisinin de düştüğünü belirtmek gerekir. Avcıoğlu'nu dış müdahalelere fazla önem vererek Marksist tarih çizgisini bozmakla niteleyen Berkes, kendisi de Batı'daki ekonomik gelişmelerin Osmanlı aleyhine bir ekonomik denge

yaratarak onu geri bıraktığını ve kapitalizm yolunu tıkadığını belirtir. Ancak o da Marx'ın iç çatışmalarla ilerleyen tarih tezine aykırı bir yorum da bulunmuş olur. Ayrıca Osmanlı'yı feodalizme uzak, ATÜT'e görece yakın bulan Berkes'in ATÜT'ün iç dinamikler sonucu kapitalizme geçemeyen ülkeler için kullanılan bir terim olmasına rağmen, Osmanlı'nın kendiliğinden kapitalizme geçecekti demesi de bir çelişki teşkil etmektedir. Ek olarak derebeylikleri Batı kapitalizminin bir sonucu olarak gören Berkes, Batı kapitalizme geçene kadar Osmanlı'nın neden kapitalizme geçemediğini de açıklamamaktadır. (Sencer, 1973:71-72)

1.2 İdris Küçükömer

İdris Küçükömer 1925 yılında Giresun'da doğar. Üniversite eğitimini İstanbul Üniversitesi'nde İktisat okuyarak tamamladı ve aynı üniversitede profesörlüğe kadar yükseldi. Ona tanınırlık getiren yazılarını ise *Ant* ve *Yön* gibi dergilerde yayınladı. TİP ve SDP ile aktif siyasette de yer aldı. 1987 yılında yaşamını yitirdi.

İdris Küçükömer Osmanlı döneminden başlattığı tarih yorumunu 1960lı yılların sonuna kadar getirmekte kült kitabı "*Düzenin Yabancılaşması Batılaştırma*"da". Marksist kalıpları kullandığı bu eserinde Türkiye'de sağ ve sol kavramlarının yanlış bir biçimde kullanıldığını ileri sürmüştür; aslında sağın sol, solun da sağ olduğu yönündeki görüşleriyle de – aslında öyle olmadığı yönündeki fikirlere de değinilecektir- epey ses getirmiştir. Ülke tarihinde Doğucu-İslamcı ve Batıcı-Laik olmak üzere iki ana akım olduğunu ve bunların birbirlerine zıt akımlar olduğu belirtir Küçükömer. Küçükömer'e göre Batıcılar Batı kurumlarını ülkeye getirip, laikleşmeyi kurtarıcı olarak görürken çelişkiler yaşamışlardır. Bu sebeple Doğucu-İslamcı akım daha tutarlıdır. Batıcılar, Batı'nın uzun süren bir tarihi gelişimle ulaştığı kapitalizme şekilci hedeflerle ulaşmaya çalışmışlardır. Bu yapay ortam da ülkeye kapitalizmin gelmesiyle sonuçlanmadığı gibi, kapitalist ülkelere ve şirketlerine Türkiye'de kolayca yayılıp ülkeyi sömürme fırsatı vermiştir. Bu şekilcilik Doğucu-İslamcıların oldukça eleştirdiği bir noktadır. Batı'daki sınıfsal yapıların oldukça net olduğunu öne süren Küçükömer'e göre, aynı durum bizde söz konusu değildir. İşte bu "anarşik" durumdan faydalanan Batıcılar ise sadece iktidara konmayı başarabilmiş bir grup bürokrattı. Bunlar da Batı'nın emellerine alet olmak durumuna düşmüşlerdir. Bunun yanında Doğucu akımdan çıkabilecek gerçekten halkçı bir akımı engelledikleri gibi, mevcut sistemin temelden reddine gidebilecek bir oluşumun da önüne geçmişlerdir. Bu iki akımın çelişkisi hep tali ve ideolojik olarak kalarak esas probleme odaklanmayı engellemiştir. Küçükömer'e göre Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kapitalizm kısılcasına yakalanılmasının sebebi de yine bu kısır çatışmalardı.

Küçükömer'in teorisine daha detaylı bir şekilde odaklanmadan önce Batı'da demokrasinin ve kapitalizmin nasıl geliştiğiyle alakalı fikirlerine değinmekte fayda var. Zira Türkiye'de neden gelişmediğini Batı ile kıyaslayarak sunmak daha da faydalı olacaktır.

Küçükömer'e göre "Türkiye kapitalist olmadan Batılaşamaz. Ve dolayısıyla, batıcıların istediği gibi laik de olamaz." (Küçükömer, 1969: 12) Zira laiklik tüm bunların bir sonucudur, sebebi değil. Batı'nın kurumlarının kapitalizm denen sosyal düzene ait olduğunu iddia eden Küçükömer, bu kurumların kapitalizmin sonuçları olduğunu belirtir. Giderek güçlenen sermayedar kapitalist sınıfın isteklerine göre kanunlar yapılacak, kurumlar tekrar organize edilecektir. Bu sınıfın çıkarlarıyla çelişen her şey saf dışı bırakılacak, yasaklar sahne alacaktır. Feodal kurumlar, yeni bir sosyal düzene geçişi engelleme çalışmalarına rağmen ortaya çıkan çatışma ve çelişkiyi kaybetmiştir. Kapitalizmin ve kurumlarının Batı'daki gelişmesi böyle bir çelişmeden ortaya çıkmıştır. Bizde ise böyle bir çelişki yaşanmadığı için Batıcılık köksüz bir akımdır.

Feodal sistemde yapılan üretim pazar için değil tüketim içindir ve üretim miktarı, çeşidi loncaların sıkı kurallarına tabidir. Sermayedarlar ise bu dönemde daha çok uluslararası ticaret yapılan şehirlerde ticaret ve tefecilik yaparak para elde etmiş, krediler vererek zamanla imalathanelerin gelişiminin önünü açmıştır. Bu şehirlerdeki belediye örgütlerine değinen Küçükömer, bu belediyelerin meclislerinde çeşitli ekonomik sınıfların temsilcilerinin de olduğunu belirtip, belediyelerin sahip oldukları silahlı güçle zamanla otonomi kazandıklarını ekler. Bunda elbette feodalitenin aslında parçalı bir anarşik yapı olması ve merkezi kralların güçsüzlüğü de etkilidir. Şehir belediye meclislerinin zamanla kilise ve feodal yapının taleplerine direnmesi –ki bu feodallerin şehirleri kontrol altına almasından kaynaklıdır- genel çapta büyük meclislerin oluşumuna ve burjuvazinin dileklerini burada dile getirip gerekli değişiklikler talep etmesine sebebiyet vermiştir.

Bu koşullar altında burjuvaların amaçları belli idi; daha fazla üretim gerekliydi, bunun için iç gümrükler kalkmalı, çiftlikler büyümeli, lonca sisteminin katı kuralları terk edilmeli, iç piyasa korunmalı, denizaşırı ticaret kralların koruması altında olmalıydı. Feodal sistemin insanı toprağa bağlayan sistemi, imalathaneler için gerekli ucuz işgücüne engeldi. Bu kurallar değişmeli, bu insanlar hür insan kabul edilip, özgürce dolaşmaları ilke kabul edilmeliydi. Böylece, şehirlere gelecek, işsizler ordusuna katılacak; bu da burjuvalara imalathaneler için ucuz işgücü sağlayacaktı. Seyahat özgürlüğü ilkesi böyle doğdu. Kilisenin ekonomik hayata özellikle faiz konusundaki etkisi zayıflatılmalıydı; ki Protestanlık ve laiklik ortaya çıkarılarak bu da gerçekleşmiştir. Bunlarla beraber, politikada daha etkili olabilmek isteyen burjuva sınıfı söz ve fikir özgürlüğünü, oy hakkını ve mülkiyet haklarını giderek gündemine alacaktı.

Devletin dokunamayacağı alanları genişletmek amaçlıydı bu girişimler. Kralı ekonomik olarak destekleyen burjuvalar, zamanla deniz aşırı ticaret ile dış ilkel birikimi, gelişen çiftliklerle de ilkel birikimi sağladılar. Feodal yapıya karşı kralları destekleyen burjuva sınıfı, zamanla kendisine keyfi vergiler koyan krallara da isyan etti ve ihtilalleri hayata geçirdiler. Bu sefer de giderek büyüyen işçi sınıfı burjuvaların karşısına dikildi; ne var ki çeşitli ödümler verilerek orta yol bulunup uzlaşma sağlandı. İşçilerin sınıf bilinci böylece elinden alınırken, işçilerin taleplerini karşılamak için burjuvalar sömürge halklarını daha fazla sömürdüler. Zamanla işçilerin meclise de girmesiyle refah devleti ortaya çıkmış, işçilerin sistemle bütünleşmesi tamamlanmıştı. Kapitalizm de kılıf değiştirerek, yüksek teknolojik ve büyük firmalı tekelci emperyalist kapitalizme dönüşmüştü.

Batı'da kapitalizmin ortaya çıkışı ile ilgili düşüncelerini aktardığımız Küçükömer'in; Osmanlı'da neden kapitalizme geçilemediği ile ilgili düşünceleri ise aşağıda aktarılmıştır. Osmanlı'daki temel üretim güçleri hakkında Küçükömer, temel üretim aracının toprak olduğunu; ne var ki toprak işleminde kullanılan araçların ilkel olduğunu, bunun yanında imalathanelerin de aynı seviyede ilkel olduğunu söyler. Emek kısmında ise reaya denilen köylüler bulunmaktadır. Artan nüfus ve düşen verim bu halkın bir kısmını şehirlere göçe zorlamış, bir kısmını da isyancı yapmıştı. Şehre gidenler iş gücü olarak kullanıldılar. Ne var ki Batı'ya göre farklıydılar; zira Batı'dakiler feodallerinden kaçtıkları için geldiler ve direk sanayi için işçi oldular; ancak Osmanlı'dakiler bozulan üretim ilişkilerinden ötürü kaçıp şehirlere gelmişlerdi. Emek gücü oldukları kadar aslında üretimin daralmasına da sebep olmuşlardı. Madenler ekonomik olmadıkları için terk edilmişti; kırsal ile şehir arasında da bir işbölümü ve mübadele mevcut değildi. Bu da şehirde sermayedarların sanayi için gerekli sermayeyi biriktirmesini engelliyordu. Osmanlı yeni dünyayı sömürge haline getiren ülkelerden olmadığı için, burjuva için gerekli ilkel birikim sağlanamıyordu. Ekonomik olarak güçlenemeyen bu sınıf, politik olarak da etkisiz kalıyordu. Bununla beraber; zaten beslemesi zor olan büyük şehirler, köyden göçlerle daha da beslenmesi zor hale gelmişti. İhracat kısıtlanmış ve tam tersine ithalat teşvik edilmişti. Beslenme yanında, Batı'nın üstün teknolojisini ülkeye getirmek amacı da vardı. Değişen ticaret yollarıyla zayıflayan Osmanlı, kontrolündeki yolları tekrar canlandırmak adına kapitülasyonlar verdi. Denizcilik Osmanlı'da daima geri planda kalmıştı.

Peki Küçükömer'e göre Osmanlı'da var olan artık ürün nereye gidiyordu, kimler el koyuyordu? Asıl üretim aracı olan toprak padişaha aittir. Bu toprakların bir kısmını has, tımar ve zeamet olarak verilir; ancak sadece tasarruf hakkı verilir. Bunlar vergi vermek dışında asker de beslerlerdi. “Yeniçerilerden ayrı olarak, üretim örgütü üstüne oturtulmuş bu çeşit

askeri ile imparatorluk, devamlı bir yarı seferberlik halindedir. Bu hal, Osmanlı devletinin asker-devlet yapısını belirtir. Üretime dâhil olmadan üstten artık üründen gelir elde eden padişahın.” (Küçükömer, 1969: 37) Yani emekçilerin karşısında bir üretim gücüne sahip padişah vardı. Yönetici ve askeri gruba girip orada yükselmek ve böylece artık üründen biraz da olsa pay almak oldukça mümkündü. Bu da bu grubun bireyleri arasında rekabete-ki bu da grup bilincini, dayanışmasını engellerdi-ve padişaha bağlılığa sebep olurdu. Yükselip sivrilen bireyin başının ezilip, onda biriken servetin hazineye aktarılması da yaygın bir yöntemdi. Artık üründen faydalanabilen bürokratların yatırıma gitmesi de bu sebeple pek mümkün değildi.

Küçükömer'e göre Batı'daki giderek otonomlaşan şehirleri Osmanlı'da göremeyiz. Zira merkezi, askeri ve yarı seferber haldeki devlet yapısı daima buna engel olmuştur. Ulema da padişahın topraklar üzerindeki egemenliğini dine dayandırarak, padişahın gücünü sağlamlaştırıyordu. Yani din ile yönetici sınıfın çıkarı bir idi. Buna karşılık yeniçeri ve esnaf da kimi ekonomik ilişkiler sebebiyle bir arada görünmektedir. Ulema da kimi yenilik hareketlerine karşılık bazen bu grubun safına katılmıştı. Osmanlı'nın oldukça büyümesi ve bunun pek çok ekonomik yük de getirmesi, bununla beraber artan nüfusun devlet hizmetlerinde çalıştırılarak istihdam edilme zorunluluğu devletin giderlerini oldukça artırmıştı. Zira bunları işe alacak devlet dışında üretim güçleri gelişmemişti. Devlet işsizlerin bir kısmını istihdam edip, kalan ve isyan eden diğerlerinin üstüne salıyordu. Elde ettiği artık ürünü de devletin piyasayı genişletecek şekilde de kullanamadığını, imalat sanayini geliştiremediğini öne sürer Küçükömer. Giderleri karşılamak için Osmanlı'nın dış ve iç gelirini artırması lazımdı. Dış gelirin en büyük kaynağı istila ile elde edilen gelirlerdi. Ne var ki Osmanlı askeri gücünü kaybetmeye yüz tutmuştu. Ayrıca kapitülasyon sebebiyle gelirler düşüyordu. İç geliri artırmak için de sık sık vergiler artırılıp, enflasyona başvurulmuştur. Gelişen askeri teknoloji giderek tımarlı sipahilerin önemini azaltmıştı. Bu da tımar sistemini bozmuş ve bunun gibi yerlerden gelen vergileri nakit olarak alma ihtiyacı devlette artmıştı. Tımarlar hasa çevrildi ve devlet bununla beraber gelirlerini satışa çıkardı. Tüm bunlar, ayanların ortaya çıkışının sebepleridir. Tüm bu sıkıntıların içinde ticaret ve tefeci tayfası imalat sanayini geliştirecek sermayeye ulaşamadı, burjuva ortaya çıkamadı, işçiler yeterince büyümedi ve kırsaldaki çiftlikler kapitalistleşemedi. Bunun da sonucunda burjuvalar kendisini geliştirecek ekonomik, siyasal ve hukuksal çerçeveyi kuramadılar.

18. yüzyılla beraber Batı'nın üstünlüğü kabul edildi ve Damat İbrahim Paşa yenilik hareketlerine girişti; ne var ki karşısında yeniçeri ve loncaları buldu. Küçükömer için bu yenilik hareketinin hatalarından biri Batı'yı tanıyıp onlar gibi yaşamaya çalışılması, bir nevi

Rönesans özentiliği idi. Zira Batı Rönesans'a uzun bir gelişim evresinden sonra ulaşmıştı, bu yenilik hareketi ise cumhuriyetin başındaki Batıcılar gibi şekli kalmaktaydı. Devlet sanayine ağırlık verilen bu dönemde ise bu durum lonca ve yeniçerilerin çıkarlarına ters düşmüştü ve sonunda engellenmişti. Sonuç olarak da Patrona Halil İsyanıyla bu hareket sona ermişti. “Yine tekrar edelim ki, temeldeki asıl sebep, üretim güçlerinin yeterince genişleyemezken, eski güçlerin de karşısına çıkılmasıydı.” (Küçükömer, 1969: 52) Küçükömer, buradaki karşıt cepelerde Türkiye'deki mevcut zıt hareketlerin de kökeni gördüğünü belirtir. Ona göre yenilikçi ve Batıcı tayfa bugünün ortanın solu hareketiyken, karşısındaki içe kapanık grup bugünün Doğucu İslamcı akımıydı.

Yeniçerilerin esnafılık yapmaya başlaması, toprakların malikâne olarak verilmesi, ayanların gücünün giderek artması klasik Osmanlı düzenini sarsmaktaydı. Askeri güçleri de artan bu ayanlar, Senedi İttifak ile saray tarafından büyük toprak mülkiyetinin tanınmasını sağlamışlardı. Bu da değişen üretim ilişkilerine ve yeni bir sınıfın oluşumuna işaretler. Bu sebeple Küçükömer'e göre Osmanlı'nın Magna Cartası sanıldığı gibi Tanzimat Fermanı değil Senedi İttifaktır.

“Bana göre, onun asıl önemli yanı, fiili büyük toprak mülkiyetinin saraya kabul ettirilmesidir. Çünkü büyük toprak sahiplerinin devlet meseleleri üzerinde egemenliği, fiili toprak mülkiyetinin sonucudur. Bu, yeni üretim ilişkilerinin açık işaretidir. Bu, aynı zamanda yeni bir sınıfın belirlediğinin işaretidir de. Buna göre, eğer Osmanlılarda, İngilizlerde olduğu gibi, bir Magna Carta aranacaksa, bu, çok defa zannedildiği gibi Tanzimat Fermanı'nda değil, olsa olsa Sened-i İttifak'ta bulunabilir.” (Küçükömer, 1969: 56-57)

Bu sırada sanayi devrimini yapan Batı'nın kurumlarının Osmanlı'ya aktarımı Batı'nın zorlamasıyla olmuştur; ancak bunları gerçekleştirecek kapitalizmin müttefiklerini ülke içinde bulmakta Batı hiç zorlanmamıştır. Yenilik hareketleri yapılıyor ancak bu da üretim ilişkilerinden kaynaklı yeni bir sınıfın ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıyordu. Klasik reaya-bürokrat çelişkisi devam ederken, reayadan bilinçli bir sınıf hareketi de ortaya çıkmamıştı. Yeniçeri, ulema ve esnaf ittifakı da bu yeniliklere şiddetle karşıydı. Zira yeniçeri ocağının çağa ayak uyduramadığı için kaldırılması ona dayanan tekkeleri ve yeniçerilere mal satan esnafı olumsuz etkileyecekti. Batı'daki her gelişme burjuvazinin gücünü artırırken, Osmanlı'da bu durum yoktu. Batı kurumlarının alınmak istenmesinin Batı'nın işine gelmesinin yanında, bu kurumlarla gelen hürriyet söylemleri ülke içindeki farklı milletlerin milliyetçi isyanlarına da dönüşecekti. Kapitalistler, ülke içindeki azınlıklarla işbirliğine gitmişlerdi.

Yenilik karşıtı cepedeki ulema, yeniçeri ve esnaf İslamcı Doğucu akımın da temeliydi. En başta padişah ve bürokratlar bu cephenin karşısındaydı. Ayanların da desteğiyle

Yeniçeri Ocağı kalktı. Ne var ki ayanlar zamanla büyük toprak mülkiyetlerini korumak adına, karşılarında güçlü bir bürokrasi istemediklerinden İslamcı cepheye yanaştı.

Küçükömer'e göre 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile devletin ekonomik hayatta sahip olduğu gelir getirici kontrol hakları kaldırılırken, 1 yıl sonraki Gülhane Hattı Hümayunu da özel mülkiyet güvencesinin getirilmesi ve müsaderenin kaldırılması gibi Osmanlı ekonomi ve hukuk sistemini etkileyen yenilikler getirmekte idi. Osmanlı üretim güçlerini olumsuz etkileyen bu yenilikler, devleti de borçlanmaya itiyordu. Merkezi ve sermayesi dışarıda olan Osmanlı Bankası da bu dönemde kuruldu. (Küçükömer, 1969: 70) Batılılaşma adına üretim güçlerinin tasfiyesine yol açan yenilikler Duyun-u Umumi 'ye ve 1858 Toprak Kanunu ile toprak mülkiyetinin tanınmasına yol açmıştı. Küçükömer'e göre Osmanlı'da son zamanlarda görünen ikili yapı da bu düzenden kaynaklanmaktaydı. Alt yapıdan düzgün bir şekilde gelmeyen değişimler, üst yapıda da karmaşıklığa sebep oluyordu. Bununla beraber işsizlik artmış, batılaşmak için padişahın teokratik kimi yetkileri kısıtlanmıştı. Halkta ise, işsizliğin ve gerilemenin nedeni, bu yenilik hareketlerine ve gâvurlaşmaya bağlanıyordu. (Küçükömer, 1969: 76) Batılılaşmada aynı cephede yer alan padişah ve bürokratlar da ayrılmıştı; zira padişahın yetkileri kısıtlanmıştı ve laiklik yolunda adımlar vardı. Bu sebeple 2.Abdülhamit zamanında buna tepki olarak İslam birliği fikri ağır basmıştı. Bürokratların gücünü kırmak için padişah Mithat Paşa'yı sürmüş ve meclisi kapatmıştı. Böylece saflar netleşmişti. Sivil ve askeri bürokratlar karşısında padişah, halk, ulema ve esnaf vardı. Bir grup devlet mekanizmasıyla burjuva oluşturmak istiyorken, diğer sınıf âdemi merkezîyetçi bir anlayışla bunu gerçekleştirmek istiyordu. İlk grubu İttihat ve Terakki; ikinci grubu ise Hürriyet ve İtilaf temsil edecekti. İkinci grubun halkın çoğunluğuna dayandığını belirten Küçükömer, seçim fırsatı verildiğinde de halkın bu gruba destek verdiğini belirtir. Bu bir sınıf mücadelesi değildir, batılılaşma adımları esnasında üretim güçlerini arttıramayan Batıcılar, halk cephesi ile ters düşmüştür. İlki ilerici sayılacak, ikincisi ise gerici.

“Böylece iki cephe arasındaki mücadele kızıncıca, laik batıcılar ile dindar doğucular arasında bir mücadeleye gelip dayanmaktadır. Bürokrat (sivil, subay) laik, güya ilerici sayılacak, emperyalist kıskacı içinde bürokrat oyunlarıyla içine kapanan İslamcı doğucu kamp ise, gerici (mürteci) sayılacaktı!..” (Küçükömer, 1969: 84)

Ancak bunlar birer üst yapı oyunudur. Bürokratların artık ürüne koydukları miktarın artması ve emperyalizmin de etkisiyle bu kavga devam etmektedir. Batıcılar, devleti ele geçirmenin halkı ele geçirmek olduğu yanılıgısı içindedirler. Bu sebeple Halaskar Zabitan tarafından iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra da bir darbe ile (Babiâli Baskını) iktidarı geri aldılar. Ne var ki nepotizm ve Alman emperyallerle yakınlaşma da bu dönemde oldu.

Küçükömer bu dönemi sınıfa dayanmasa ve bir üretim aracına sahip olmasa da iktidarda olduğu için artık ürüne el koyabilen ve böylece devlet sayesinde ilkel birikimini sağlayan kapitalistleşme eğilimli bürokratların ortaya çıktığı dönem olarak niteler. (Küçükömer, 1969: 90-91)

Kapitalistleşme eğilimli bürokratlar Kurtuluş Savaşı sırasında da eşraf ile geçici ancak açıktan ittifak yaptı. İzmir İktisat Kongresi'nin havası da buna işaret etmektedir. (Küçükömer, 1969: 99) Yeni Cumhuriyetle üretim ilişkilerinde ise esaslı bir değişikliğe gidilmemiştir. Millileştirme politikaları sadece milliyetçiliğin uzantılarıdır. Yeni yönetimin üretim ilişkilerini değiştirmek istemediğini Atatürk'ün zengin mirasına dipnotta vurgu yaparak değinir Küçükömer. Değişmeyen bu ilişkiler emperyalizm ile Anadolu halkı arasında çelişkiyi devam ettirmiştir.

Osmanlı'daki karşıt cepheleer yeni cumhuriyette de devam etmiş ve kararlar küçük bir bürokratik elit tarafından alınmıştır. İslamcı Doğucu grubun seçim fırsatı halka verildiğinde desteği arkasına almayı başardığını iddia eden Küçükömer, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın da eğer ki örgütlenmesini tamamlasa iktidarı alacağını ileri sürer. (Küçükömer, 1969: 104) Osmanlı'da iktidara sahip olduğu için artık ürüne el koyabilen bürokratlar, aynı rollerini devam ettirmekteydi. Zaten CHP'nin devletçilik politikasının arkasındaki temel güdü de buydu. (Küçükömer, 1969: 108) Ne var ki bu politika da sınıflaşmaya yol açmış, hatta özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında kamu sektörü ile özel sektör arasında belli alanlarda rekabet bile başlamıştı. Bunu bürokratlar ile büyük toprak sahipleri arasındaki artık ürüne el koyma yarışı takip etti. Bürokratların karşısına çıkan bu iki grup İslamcı Doğucu gruba dayanacaktı ve Demokrat Parti'nin temelini oluşturacaktı. Demokrat Parti de halkın desteğini arkasına almayı başarmıştı.

Ülkenin İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD doları diplomasisine açık halini Osmanlı'nın Tanzimat öncesi Batı kapitalizmine açık durumdaki haline benzetir Küçükömer. (1969: 117) Hafiften "palazlanan" özel sermaye, liberal politikalar talep etmiş, ardından alt yapı istemiş, ardından lüks tüketim malları ile belli bir yaşam standardı aşmış ardından da montaj sanayi ile sanayileşme modelini seçmişti. Pek çok Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkesinde olduğu gibi. (Küçükömer, 1969: 121) Ne var ki DP'nin özel sektörün ilkel birikimi artırmak adına götüğü enflasyonist ve yetersiz döviz tahsisi politikaları belli grupları fakirleştirmişti; subaylar gibi. Ayrıca artık üretim güçleri büyüyemiyordu, sistem tıkanmıştı, emperyalist koşullar altında kalkınma yüzünden. Ne var ki iktidarı ele geçirmek temelli görüşleri sebebiyle CHP'li bürokratlar –sol olarak görülmelerine rağmen- ekonomik meselelerde derine inemiyor, muhalefetini rejim meselesi üzerinden yapıyordu. Ki zaten

Küçükömer'e göre DP soldaydı, CHP değil: "Oysa üretim güçlerinin geliştirilmesi açısından bakarsak ve daha büyük kitlelere mutlak olarak bir şeyler verebilmeyi dikkate alırsak D.Parti daha soldu denebilir belki." (Küçükömer, 1969: 123)

DP, ekonomik politikaları sebebiyle düşürülebilir hale gelmiş, bu politikalarla fakirleşen bir grup subay tarafından da düşürülmüştür. Kurulan Milli Birlik Komitesi, Batı değerler sistemini benimsemek isteyen bürokratların devamı iken, Planlama teşkilatı da DP'nin palazlandırmaya çalıştığı üretim güçlerinin karşısında dengeleme işlevini yürütüyordu. (Küçükömer, 1969: 124-125)

Küçükömer, ülkenin halen tekelci kapitalizmle sınırlandırıldığını ve bunun sınırları içerisinde burjuva ve milli sanayi yaratılıp yaratılamayacağını günümüzün en önemli sorunu olduğunu belirtmiştir. OYAK'ın kuruluşunun sebebinin bu yönde arar yazar. (Küçükömer, 1969: 128) Ancak CHP'nin devrimci bir teorisinin olmaması ve hala ilerici-gerici gibi kavgalar sebebiyle emperyalizmin ekmeğine yağ sürülmektedir.

İdris Küçükömer'in teorisine baktığımızda da özellikle etkileyici olanın bürokratin pozisyonunu oldukça iyi şekilde gözler önüne sermesidir. Bürokratin zamanla yalnızlaşması ve modernleşmedeki konumu teoride oldukça önemli yer tutar. Mevcut modernleşme problemi Küçükömer için bir üstyapı oyunudur. Bu üst yapı oyunu ırksal problemler gibi problemler üreterek aşağıdaki oldukça ağır olan sömürüyü gizlemektedir. Küçükömer'in tezindeki sıkıntı ise Osmanlı'daki tek üretim aracı sahibi olarak padişahı görmesidir. Zira bu durum Osmanlı'yı sınıfsız bir toplum haline sokmaz mı? Bunun sonucunda Marksist olan İdris Küçükömer, tarih sınıfların çatışmasının tarihidir diyen ve bu çatışmalarla lineer tarih çizgisinde ilerlemeler meydana geldiğini belirten Marx ile ters düşmektedir. Bununla birlikte bürokratları ilerlemenin önünde engel gören Küçükömer, daha sonra mevcut durumdan kurtulmanın yolunu yine bürokratlara bağlayarak kendisi ile çelişmektedir. Bu noktada halkla beraber hareket eden bürokrat tanımını kullansa da bu durum farklı sorunlar doğurmaktadır. Bürokratlarla halkın çıkarının ortak olacağı kesin midir? Halk dediğimiz kitle homojen midir? Devletin sahipliği konusunda halk ile bürokrat arasındaki zıtlık nasıl giderilecektir? Bunun yanında üzerinde durmamız gereken bir nokta ise Küçükömer'in "sol sağdır sağ da sol" diye özetlenen fikirlerinin yanlış anlaşıldığını, böyle bir şey ileri sürmediğini belirtenler de vardır:

"Oysa metnin tamamı ortalama bir özenle okunursa, bu tablonun İdris Küçükömer düşüncesinin sağ yanını tasvir eden boyutu olduğu anlaşılır. Konuyla ilgilenen herkesin hemen hemen ezberinde olan şemanın sol yanı yeniçeri/esnaf/ulema birliğinden gelip de kısaca Hürriyet ve İtilaf, Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka ve Demokrat Parti üzerinden Adalet Partisi'ne uzanan; sağ yanı ise batıcı, laik bürokrat grubu temsil eden Jön Türklerin Terakki ve İttihat kanadı, İttihat ve Terakki, ve Cumhuriyet Halk Fırkası üzerinden Cumhuriyet Halk Partisi ile sonuçlanan bir süreci içerir. Yanlış algılama

buradaki sağ yan ile sol yanın metnin bütününden koparılmasından kaynaklanmaktadır. Oysa metin bütünsel olarak değerlendirildiğinde, sol ve sağ diye nitelenegelen her iki taraf da resmin bütününe sadece sağ yandır, bir diğer ifadeyle Küçükömer düşüncesine göre siyasi anlamda ikisi de sağdır. Yani bu şemanın aslında tablolaştırılmaya gerek bile görülmeyen bir sol yanı olduğu gerçeği nedense atlanmaktadır. Bu sol yan da Küçükömer'in tüm çalışmalarında ve pratik olarak da yaşamında açıkça ortaya koyduğu siyasi duruşudur, yani sosyalizmdir.” (Özyüksel, 2016:125)

Tanıl Bora da aynı şekilde kalıplaşmış özetin yanlışlığını vurgular:

“Nitekim sol yan ve sağ yandaki toplumsal gruplara dayanan siyasal çizgilerden söz eder. Yoksa, solun nesnel tabanını oluşturan aşağıdakileri temsil etme kabiliyetini taşıyan sağ siyasetin kendisine bir ilerici/solculuk atfetmez. Zaten ona bakılırsa her iki tarafın başında da bürokratları görmek kabildir. Küçükömer'in temel derdi, -tıpkı Ecevit gibi-, tabandaki büyük halk kitlelerine... gerici, yobaz, karşı devrimci demenin yanlışlığını anlatmaktır.” (2017: 606)

Ülkedeki siyasal akımları halka uzaklıklarına göre sol ya da sağ diye nitelemek son derece genelleyici bir yaklaşıma da neden olmaktadır. Nuray Mert de ülkedeki akımları sağ sol diye ayırmanın zor olduğunu, daha detaylı bir tasnif gerektireceğini belirtir:

“Kuşkusuz Türkiye'nin kendine özgü siyasi tasniflere ihtiyacı vardır, özellikle, bürokratik politikalar doğrultusunda gerçekleşen modernleşme süreci, siyasi tabloyu karmaşık bir hale getirmiştir.

Ancak bu özgünlüğü abartıp, üstelik bu süreci ayaküstü tarihi analizlerle açıklamaya kalkarak, Prens Sabahaddin'den Adalet Partisi'ne bir düz çizgi çizip ona 'halk cephesi', karşısındakine 'bürokratik cephe' demek fazla anlam ifade etmez.

Son olarak, sağ ve sol kavramlarının tarifi zor ve tartışmalı olabilir, ama bu kavramları bir de, başka kavramlarla karıştırmak fazladan yanıltıcı olur. Küçükömer'in Türkiye'de sol geleneğe itirazının çıkış noktalarından biri aslında, solun seçkinci ve otoriter özelliklerine itirazdır. Ancak, kendine sol diyen siyaset ve söylemler pekâlâ seçkinci ve otoriter olabilir, olmuştur, bu Türkiye'ye özgün bir durum değildir. Diğer taraftan sağ, illa faşizan veya otoriter olmak zorunda değildir, böyle de olabilir, liberal ve demokrat da. O halde, mesele, 'aslında Türkiye'de sağ-sol mudur?' falan değildir. Birisi kalkıp, otoriter sol yerine, liberal sağ bir siyaseti tercih edebilir, ama bunu yapmak için sağ-sol kavramlarının yerini değiştirmeye ihtiyaç yoktur.” (Mert, 2007)

Küçükömer'in devlet-tebaa ilişkisine de son derece eğildiğini Murat Belge'den öğrenebiliyoruz:

“İdris, 'devlet'in 'ilerici' olduğu sonucunu çıkaracak biri değildi. O da, Sencer Divitçioğlu da, bu devlet kuruluşunun bizim bugün hâlâ içinden çıkamadığımız 'devlet-tebaa' ilişkisinin temelini nasıl attığı sorunsalını araştırmaya başladılar. Sevgili İdris, bunu araştırırken, biyolojiye kadar gitti, DNA edebiyatı okumaya başladı.” (2007)

Hayatını sol siyasal yapılarla geçirmiş, hatta sol cunta amaçlayan Talat Aydemir ile de yakın temasları olmuş (Belge, 2012) bir ismin tezlerinin anti emperyalist olmayan, kapitalizm yanlısı kesimler tarafından benimsenmiş olması da bir bilim adamının makus talihi olarak kayda geçmiştir.

1.3 Metin Heper

1940 yılında doğan Heper üniversite eğitimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde geçirdi. Yüksek lisans ve doktorasını ABD'de yapan Heper, ardından ODTÜ ve Boğaziçi gibi üniversitelerde görev aldı. Ardından Bilkent Üniversitesi'nde bölüm başkanlığı, dekanlık ve rektör yardımcılığı gibi idari görevler üstlendi. Çalışmalarına Bilkent Üniversitesi'nde devam etmektedir. (Prof. Metin Heper)

Metin Heper ve Türkiye siyasetine yönelik teorisi bu tezde ele alınan diğer teorisyenlere kıyasla görece daha modern zamanlara yakın konumda da olsa; öne sürmüştüğü teorinin orijinalliyi ve başarısı onun teorisine de burada yer vermemizi gerekli kıldı. Özellikle orijinal olarak İngilizce *The State Tradition In Turkey* adıyla 1985'te yayınlanan kitabı sayesinde Heper'in makro tarih teorisine ve diğer alt tartışma konularına dair görüşlerine ulaşabiliyoruz. Bununla beraber *Türkiye Sözlüğü* adlı eseri de bize birkaç ipucu sağlamakta.

Teorisini aşkıncı devlet ve araçsal devletin çeşitli türleri üzerine örür Heper. Ona göre sömürge dönemi geçirmediyi için de Türkiye geliştirmekte olan diğer ülkelerden ayrılır ve kültürel alanda Avrupa'ya daha çok benzer. (Heper, 2006a: 21) Tabii fark olarak İngiltere'de öncül yapı merkezli feodalizm, Fransa'da adem-i merkezli feodalizm iken; Osmanlı'da bu öncül yapının patrimonyalizm olmasını gösterir. Diğerlerinde merkez, çevre tarafından dengelenirken, Osmanlı'da çevre merkez tarafından etkisiz hale getirilir. (Heper, 2006a: 38) Patrimonyal yapısı ile Osmanlı aşkın bir devlettir, yani yönetim kişiseldir ve cumhuriyetin devraldığı miras bu kültürdür. (Heper, 2006a: 41) Hatta aşkın devletin en iyi örneğidir Osmanlı İmparatorluğu. (Heper, 2006a: 60) Bu kişisel yönetim, çevreye daima kuşkulu yaklaşmış, çevre de daima devletin hegemonyasını sorgulamıştır. (Heper, 2006a: 42) Zamanla da statüleri padişah tarafından belirlenen çevre, merkeze bağımlı hale gelmeye başladı. (Heper, 2006a: 50)

Bu noktada ilerlemeden Heper'in geleneksel Osmanlı İmparatorluğu feodal miydi tartışmalarındaki pozisyonuna da değinmekte fayda vardır. Heper, Osmanlı'yı feodal olmayan bir düzen olarak değerlendirir. Zira köylüler birer serf değildi. Kanun karşısında tımar sahibiyle eşit haklara tabiydi ve tımar sahibini merkeze şikâyet edebiliyorlardı. (Heper, 2006a: 51-52)

Sivil toplumun geri kalmışlığının açıklaması Heper için merkezle çevrenin daima rekabet içinde olması olmuştur. Osmanlı devlet felsefesinde toplum refahı, kendini devletle özdeşleştiren zümrelerin sahip olduğu kaynakların yeterliliği ile eş görülmüştür. Bozulan ekonomik düzen bu sınıfların sahip olduğu kaynakları azaltırken, telafi olarak vergiler

ağırlaştırılmıştır. Ödeyemeyen köylü ise merkeze muhalif derebeylerine dönüşen eski tımar sahiplerinin boyunduruğuna girmiştir. (Heper, 2006a: 64) Çevre görece güçlense de merkez ona sivil toplum veya benzeri bir statüyü layık görmemiş ve yerel çıkar sahipleri siyasal alanda güce sahip olamamıştır. (Heper, 2006a: 85) Hatta Tanzimat ile merkez çevre arasındaki aracı konumundaki yerel eşraf ayrıcalıklarını kaybetmiştir. (Heper, 2006a: 79)

Heper, Türkiye'nin devraldığı mirası şöyle açıklar:

“Birincisi padişapta yapılanan ılımlı aşkıncı devlet geleneğidir ki özellikle Osmanlı'nın Yükselme Devri'nde ve 2.Mahmut'un saltanat yıllarında rastlanır. İkincisi ise bürokraside yapılanan aşkıncı devlettir ki, bunun da örneği Tanzimat Dönemi'nde görülür.” (Heper, 2006a: 81)

Atatürk'e göre bu aşkıncı devlet anlayışı toplumdan uzaklaşmış ve toplumun uzun vadeli çıkarlarını gözetememiştir. (Heper, 2006a: 96) Yeni cumhuriyette Atatürk'ün amacı geçici ılımlı aşkıncı bir devlet kurmak idi. (Heper, 2006a: 34) Yani belli bir süre işler belirli bir kişinin/kurumun rehberliğinde sürdürülecekti. Bu noktada padişahın icracı rolünü önce bürokrasiye vermeyi planlayan Atatürk, Osmanlı'nın son dönemlerinde bürokrasinin nasıl yozlaşabildiğini gördüğü için bundan vazgeçmiş ve bu görevi kişi olarak değil ama kurum olarak Cumhurbaşkanlığına vermiştir. Bu da kurumsallaşma çabası olarak dikkat çeker. (Heper, 2006a: 114) Padişahın siyaset yapma gücünü Cumhurbaşkanlığına veren Atatürk, padişahın temsil gücünü ise halka verir. Ek olarak Atatürk, padişahın sahip olduğu egemenlik gücünü de çeşitli çıkar gruplarından oluşan halka değil, bir bütünü ifade eden millete ait olacak bir egemenlik olarak yerleştirmek istiyordu. (Heper, 2006a: 96)

Zamanla devlette gücünü artıran bürokratik entelijansiya, Atatürkçülüğü kapalı bir ideolojiye dönüştürdü, halbuki o bir dünya görüşü idi. (Heper, 2006a: 130) Atatürkçü düşüncenin demokratik noktasına değil elitistliğine odaklandılar.

Demokrat Parti ile beraber çevre güçlenmişti ve bu durum geleneksel seçkinleri rahatsız etmişti. Meclis ulusu değil, kişisel ve sınıf çıkarlarını düşünen bir parti grubuna dönüşmüştü ve gerçek kimliğini kaybetmişti. Seçkinler devleti temsil etme görevini yerine getirememişlerdi; bu noktada devreye ordu girdi. Artık o da devleti temsil eden bir odak olmuştu. 1960 darbesi için Heper şöyle der: “Devrim geleneksel seçkinlerin çevrenin gücünü güçlendiren Demokratların rejimine karşı protestosuydu.” Yani Heper'e göre orduyu harekete geçiren sivil mekanizmanın başarısızlığı idi. (Heper, 2006a: 151-154)

Darbe sonrası yazılan 61 Anayasası da partilere ve meclise olan güvensizliği yansıtır. Kamusal yetkinin kaynağı parlamento değil anayasadır. (Heper, 2006a: 159)

Partilerin 1970'lerde sivil bürokratları parti bürokratlarına çevirme çalışmaları ve 1973 yılından sonra art arda gelen koalisyon hükümetleri sivil bürokrasinin gücünü azalttı. Bu sebeple 1973 yılı milattır. (Heper, 2006a: 165) Bahsedilen sebeplerle ve 1940'lı yıllardaki

başarısız devlet temsili nedeniyle devletin sahipliği pozisyonunu kaybeden sivil bürokrasinin boşluğunu ordu doldurmaya başlar. Bu da Osmanlı'da bürokratlarca temsil edilen aşkın devlet anlayışının 50-70 arasında orduya geçtiğini gösterir. (Heper, 2006a: 171)

Türkiye'de siyasi partilerin aristokrasi ve girişimci orta sınıf olmadan ortaya çıktığını belirten Heper, bu partileri seçkinler arası çatışmaların ürünü olarak niteler:

“Bu durumda, Türkiye'deki siyasal partilerin yalnızca seçkinler arasındaki çatışmaların bir ürünü olarak ortaya çıktıkları söylenebilir. Bu nedenden ötürü, Türkiye'nin siyasal hayatında temel bölünme işlevsel(ekonomik) bölünmeden daha çok kültürel bir bölünme görüntüsü vermiştir.” (Heper, 2006a: 175)

Bu sebeple özellikle Demokrat Parti ve sonrası dönemde seçkin bürokratların karşısında olan siyasi seçkinler, sistemi devlet ağırlıklı noktadan parti ağırlıklı noktaya çevirmeye uğraştılar. (Heper, 2006a: 178) Tersten yorumlayacak olursak Demokrat Parti bürokrasinin temsil ettiği aşkınıcı devlete karşı bir protesto hareketidir. Karşıtlıkları aşkınıcılığa değil, onun bürokratik yorumunadır. İktisadi olmayan bu bölünmeler sebebiyle de uzlaşma zemini dardır ve bölünmelerdeki tartışmalar kültürel düzeyde kenetlenir. (Heper, 2006a: 185) Demokratların milli irade söylemi de buradan kaynaklanır, ki asıl amacı devletin siyasal meşruiyetinin temelini değiştirip devletin kurumlarını kendi çıkarları için kullanmaktır. (Heper, 2006a: 189) Bu amaçla da Atatürkçülüğü kendi amaçlarına uyarlayarak değiştirdiler (Heper, 2006a: 193) Parti merkezli bu siyasal rejim de aşırı araçsalcı bir kimliğe büründü yönetim biçimini. (Heper, 2006a: 213)

Ecevit dönemi CHP'si ise Heper'e göre sınıf partisine dönüştürülmek isteniyordu ve bu sivil bürokrasi ile bağların koparılması anlamına gelmekteydi. Ordu ve CHP arasında duvar örmekti bu. (Heper, 2006a: 204) Bu ayrıca ülke tarihi boyunca Heper'e göre iki büyük siyasal parti arasındaki ilk ciddi ideolojik farklılaşma idi. Zira Ecevit net bir şekilde partiyi sola taşımıştı. Bu da CHP'ye yeni bir kimlik addediyordu:

“Ecevit'in aşırı öğeleri de içeren işçi kesimine oldukça yakın olması ve onun demokratik sosyalizm çizgisi, partiyi gözle görülür biçimde merkezden sola taşıdı ve ilk defa partinin devlet otoritesini hiçe sayabilecek olan toplumsal gruplar ile ittifak yapmasına yol açtı. 1970'ler boyunca siyasal kutuplaşmanın artmasına ve işçi hareketinin zaman zaman şiddete başvurmasına paralel olarak, Cumhuriyet Halk Partisi geleneksel devlet kolaycılığı rolünden giderek uzaklaştı.” (Heper, 2006a: 205)

12 Eylül 1980 darbesine ise Heper aşkınıcılığın aşınmasını sebep gösterir. Osmanlı'da bürokratların, Türkiye Cumhuriyeti'nde de 1950'lere kadar yine sivil bürokrasinin temsil ettiği ancak başarısız oldukları aşkınıcılığı ordu temsil etmeye başlamıştı. Ne var ki araçsalcılığa sürüklenen ve parti merkezli olan sistem ordunun temsil ettiği aşkınıcılığa zarar vermişti ve bu da ordunun yönetime el koymasına sebep olmuştu. (Heper, 2006a: 214) Bunun yanında Demokrat Parti ile beraber hareketlenen çevre, sivil toplum haline gelememiş, aksine

her biri kendi çıkarına çalışan bir yapı ortaya çıkmıştı. Bu durum da egemenliği çeşitli çıkar gruplarından oluşan halka değil bütün olarak millete veren Atatürkçü anlayışa da ters idi. Devleti temsil edemeyen sivil bürokratların yerini dolduran ve aşkinci devleti temsil eden ordu bu duruma tepki gösterdi ve genel iyiyi bir tek kendisinin koruyacağına inanmaya başladı. Heper için darbenin nedenlerinden biri de bu durumdu. (Heper, 2006a: 216-217)

80 darbesi tam da yukarıda anlatılan sebeplerden ötürü Heper tarafından önceki diğer iki darbeye kıyasla “daha Atatürkçü” olarak değerlendirilmiştir:

“1980-1983’te ordu, Atatürkçü düşüncenin bürokratikleştirilmiş yorumu ile değil, orijinal haline uygun biçimde hareket etmiş görünmektedir. Daha önceki iki askeri müdahalede, özellikle 1960 müdahalesinde, Atatürkçü düşüncenin bürokratikleştirilmiş yorumu yönlendirici bir rol oynamıştı.” (Heper, 2006a: 223)

Ayrıca yeni devlet seçkinlerinin Atatürkçü düşünceye, ne yapılması gerektiği zaman değil ne yapılmasına nasıl karar verilmeli noktasında başvurmaları da Heper tarafından daha Atatürkçü bir anlayış olarak değerlendirilmiştir. (Heper, 2006a: 240) Bu darbe ile sivil ve toplumsal bir yapı olmayan asker siyasal hayata egemen olmuş ve aşkın devlet bu yönetim altında tekrardan sahneye çıkmıştır. Cumhurbaşkanlığı makamı da 1923 sonrası fiili konumuna yakın bir biçimde devletin temsil edildiği nihai kurum olarak dizayn edilmiştir. (Heper, 2006a: 237) Yeni askeri yönetimin Atatürkçülüğe uygunluğuyla ilgili başka bir hususta ise Heper şöyle der: “Burada aşına olan, orijinal Atatürkçü düşüncenin bir yönü olan devletin ilerlemeyi temin ve devam ettirmesine dair işlevinin tekrar vurgulanmasıdır. Yeni ve farklı olan ise tarihsel ve manevi Türk değerlerine yapılan atıftır.” (Heper, 2006a: 244)

Heper genel Türk siyaseti için değerlendirmesinde devletin siyasal hayata egemen olduğu zamanlarda sivil veya asker devlet seçkinlerinin ülkede var olmayan girişimci orta sınıf veya aristokrat sınıf gibi sınıfların yerine aracılık yaptığını, bunun da çatışmaları ılımlaştırdığını öne sürer. Ancak bunun zıt bir durumunda; yani partilerin siyasal hayata hâkim olduğu zamanlarda devlet seçkinlerinin aracı pozisyonlarını koruyamadıklarını, gerçek aracı kurumların da olmamasından kaynaklı olarak sistemin, piyasa karşıtı partilerin egemenliğinde aşırı aşkın, herhangi bir partinin etkin olamadığı durumlarda ise aşırı araçsal bir bünyeye büründüğünü belirtmiştir. (Heper, 2006a: 251)

Metin Heper’in daha çok akademik çevreyle sınırlı kalan bu teorisindeki ilk göze batan problemin “güçlü devlet” kavramında olduğu görülür. Batı’yı dayanak olarak Osmanlı’yı güçlü olarak nitelendiren Heper’in, dayanak olarak İran’ı alsa Osmanlı’yı nasıl nitelendireceği merak konusudur. Bununla birlikte Osmanlı’nın sivil toplumun gelişmesine engel olduğu yönündeki fikirleri de aynı şekilde güçlü olmakla eşdeğer görülür. Bu tarz ceberut bir devlet mi büyüktür yoksa kendisini halkla kaynaştıracak ajanlara fırsat veren bir

devlet mi? Bu husus da tartışmalı bir noktadır. (Dinler, 2009: 21) Bununla birlikte bu teorinin zayıflığı günümüze uzanıp kimi sorulara cevap verememesidir. Örnek olarak devlet geleneği bu kadar güçlü ise bürokraside artan neo-liberal bürokratlar nereden gelmektedir sorusu verilebilir. Heper'in Avcıoğlu ile ayrıştığı bir nokta ise 1960 askeri darbesine verdikleri değerdir. Heper bu darbenin Kemalizm'in bürokratikleştirilmiş bir yorumu olduğunu düşünürken, Avcıoğlu için 1960 darbesi Demokrat Parti tarafından yürütülen karşı devrime dur diyen, gerçek bir Kemalist devrimdir.

1.4 Şerif Mardin

Şerif Mardin 1927 yılında İstanbul'da doğdu. Lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini ABD'de tamamladı. Ankara Üniversitesi'nde çalıştıktan sonra Boğaziçi Üniversitesi'ne geçiş yaptı ve orada dekanlık ve bölüm başkanlığı görevlerini bir arada yürüttü. Ardından tekrar ABD'ye dönen Mardin, kısa zaman sonra ülkeye dönüp Sabancı Üniversitesi ve İstanbul Şehir Üniversitesi gibi üniversitelerde akademik hayatına devam etti.

Şerif Mardin ilk kez 1973'te İngilizce yayınladığı "*Center-Periphery relations: A key to Turkish Politics*" adlı makalesini daha sonra Türkçe'ye çevirdi ve Türk siyasal yaşamının açıklanmasında temel olarak kullanılan teorilerden birini ortaya atmış oldu.

Sahip olduğu makro tarih teorisinde toplumların bir merkezi olduğunu belirten Mardin, Osmanlı'nın merkezinin de *karmaşık ve incelmış bir şebekeler ağına dayanan uzun ömürlü bir merkez* olduğunu belirtir. (Mardin, 2015: 35) Batı'da ortaya çıkan Leviathan ve ardından ulus devleti öncelikle kendine rakip gören Osmanlı, zamanla bu ikisini kendine model alır. Bu iki yapıda da merkezle çevre karşı karşıya gelse de her bir zaferde çevre ile merkez biraz daha bütünleşmiş ve uzlaşmalarla sağlanan bir merkezileşme süreci yaşamıştır. Ortaçağın büyük zümreleri de parlamentolara katılmış ve alt sınıflara haklar tanınmıştı (Mardin, 2015: 38) Mardin' göre Osmanlı'da ise durum farklıydı. Merkez ile çevre ilişkisi daima çatışma olarak belirdiyordu; bunun sebebi de merkezi bir ordusu olmasına rağmen Osmanlı toplum yapısının merkeziyetçi yapıya tam oturmamasıydı; zira belli yerlerde imparatorluk öncesi soylu sınıfları, dini tarikatlar ve soy sop zincirleri devam etmekteydi. (2015: 39) Merkez, bu Osmanlı öncesi soylulara ve kendisiyle beraber palazlanan taşralı güçlü ailelere kuşku ile bakmaktaydı. Ayrıca dini sapkınlığın ve taht kavgası için ayaklanan şehzadelerin saklanması için de çevre elverişli yerler olarak görünmekteydi. (Mardin, 2015: 40) Ne var ki, Osmanlı başa çıkılamayacak örgütlenme işleri sebebiyle görece yerelliğe müsaade etmek durumunda kalıyordu, yani merkez ile çevre gevşek ilişkiler içindeydi.

Merkezin çevredeki memurlarının çoğunun gayrimüslim olması ve bu makamların Müslümanlara kapalı olması da bu grup içinde acı ve öfkeye sebep oluyordu. Halkla daha iç içe olan dini görevliler gibi yine merkezin memurları da bu merkez çevre ilişkisinin tam çizgisi üzerinde durmaktaydı. Atılan adımlara göre yer değiştirmekteydiler. Bu resmi görevlilerin vergiden muaf olmaları bunları pek çok ticaret adamından zengin yapmıştı. Aslında bu merkezin de tasvip ettiği bir durumdu, zenginlik çevredeki kulların elinde olmaksızın siyasal iktidar sahiplerinin elinde olmalıydı. (Mardin, 2015: 41) Ne var ki bunlar da özgür doğmuş Müslüman halkın sahip olduğu “medeni haklardan” yoksundular ve bu resmi görevliler ile özgür Müslümanların yaşam biçimlerini karşıt konumlara yerleştirmekte idi.

Mardin için merkez çevre ayrışmasının en önemli noktalarından biri kültürel farklılıktı. Mardin’e göre bu, merkezin özellikle kendi farkını belli etmek adına çaba harcadığı bir noktaydı. Ekonomik ve siyasal gücü eline alan merkez, kültürel olarak da farklı olduğunu çevreye belli ederdi. Padişah ve onun mitinin sahip olduğu resmi kültürün simgelerine çevredekilerin ulaşması engellenmişti. En basitinden çevre, sadece merkezin de yararlandığı dinsel okullardan yararlanırdı, daha modern okullar bunların ulaşım ağının dışındaydı. Çevrenin buna tepki olarak kendi kültürünü oluşturması, çok da şaşılacak bir durum olmaktan çıkmaktadır bu durumda. (Mardin, 2015: 44) Çevreye, merkezde olmalarına rağmen bu hâkim kültürden ve güçten uzak alt kesimleri de dâhil etmek gerekir. Zira bunlar siyasete asla girmezler, siyaset onlar için ölüm anlamına gelmektedir. Mardin 1960’larda yapılan araştırmalarda hala siyasetin kimi köylerde bu anlamda kullanıldığını belirtir. (Mardin, 2015: 45)

Çevrenin merkezle olan çatışmasında ekonomik bir boyut da mevcuttu. Çevrenin yerel güçlü aileleri için resmi görevliler rakipti. Zira ikisi de köylünün ortaya koyduğu artı ürüne el koymak amacındaydı. Çevresel tavırlar farklı şekiller gösterebilirler de ortak olan nokta memurlara kötü gözle bakmalarıydı; ki bu durum gerginliği daima canlı tutmaktaydı. İmparatorluğun zayıflaması ile resmi görevliler kendi halklarını talan eden, ağır vergiler ile ezilen halka kötü davranan kimseler haline geldiler. Bu da “doğu despotizmi” niteliğini daha da ön plana aldı. (Mardin, 2015: 47) Bu durumda eşraf yerel çıkarları dile getirdi ve bu yerel halkın eşrafa bağlılığını artırdı. Etkileri artsa da yerel eşraf Avrupa’daki feodal soylular ile eşdeğer tutulamazdı; aynı özerkliğe sahip değillerdi. Daha fazla güçlenmeleri sadece devlete ayaklanmaları anlamına gelebilirdi.

“Nitekim, yerel halk da, bu bitişme noktasında, yerel çıkarları dile getiren yerel eşrafa gittikçe güvenmeye başladı. Etkilerinin ve otoritelerinin artmasına rağmen bu eşraf, Avrupa feodal soylularınkiyle karşılaştırılabilecek özerk bir statüye sahip değildi. Merkezin adamları olarak eşraf, belli bir yasallığa sahipti, ama daha fazla özerklik ancak devlet gücüne meydan okumakla ya da düpedüz

ayaklanmayla elde edilebilirdi. Böylece, devlete karşı durmak için yeterince toprak zenginliği ve gücü olan soylular, daha fazla özerklik kazanabiliyordu. Bu durum ortaya çıktığı zaman, yerel eşrafın, köylünün elinde avucunda olanı almak konusunda devletten daha az hırslı olmadığını, ama sistemin yürütmesini sağlayan asgari hizmetleri sağlamanın da kendi çıkarına uygun düşüğünü kavradığını gösteren belirtiler vardır.” (Mardin, 2015: 47)

Daha önceki teorisyenlerde değindiğimiz Osmanlı yenileşme hareketleri için Mardin’in görüşleri ayrılmaya neden oldukları yönündedir. Merkez ve çevre gerginliği bir takım reform çalışmaları ve batılaşma ile biraz daha arttı. Patrona Halil İsyanı bunun temel göstergesidir. Merkezle çevrenin kültürel yabancılaşmasının oldukça artması çevrenin tepkisine ve isyanına sebep olmuştu. 19. Yüzyıl reformistlerinin ulus devlet bazında kurmaya çalıştıkları devlet yapısı 3 temel sorunla karşıya karşıyaydı. İlki, gayrimüslimlerin ulus devlette bütünleşmesi, ikincisi çevredeki Müslümanların ulus devletle bütünleşmesi ve son olarak bu iki grubun siyasal hayata anlamlı katılımlarını sağlamak. (Mardin, 2015: 49) İlk sorun temel olarak cumhuriyet kurulup mübadeleler olana kadar tam çözülmemiştir. İkinci soruna çözümlerinden birini 2. Abdülhamit öne sürmüştü: Panislamizm. “Abdülhamit’in Panislamizm siyaseti, bütün Müslümanları birleştirme hayali olmaktan çok, halkını İslami imparatorluk düşüncesi çerçevesinde birleştirmek için bir çeşit ön-ulusalcılık kurmak amacıyla harcadığı bir çabaydı.” (Mardin, 2015: 50) Ne var ki bu politika başarılı olmamıştı. Bu dönemde başa gelen Jön Türkler de etnik farklılık ve çeşitliliğin yüksek olduğu bölgelerdeki eğitim politikaları ile sorunu çözmek istediler. Ancak ehliyetizlikleri ve laik politikaları dirençle karşılaştı.

Milli Kurtuluş Mücadelesi de bu ayrılıkların olduğu dönemde gerçekleşti. Ankara’ya isyancı grupların diplerde yatan motivasyonları aslında Jön Türklerde gördükleri merkeziyetçi siyasetin yansımaları Kemalîst harekette de görmeleridir ve buna direnen çevresel güçleri temsil ederler. (Mardin, 2015: 52) Anadolu’nun bu gruplar temelinde parçalanacağı korkusu da kendi güçlerini restore etmeye çalışan Kemalîstlerde derinlere yerleşir.

Şüphesiz ki teorisinin temelini kültürel farklılığa dayandıran Mardin için ekonomik boyut yok sayılmazdı. Kültürel farklılıkla ekonomik farklılık da paralel ilerlemekteydi. 19. Yüzyılla beraber piyasa mallarının Anadolu’ya girmeye başlaması eşrafı güçlendirmişti. Ne var ki bu artık ürüne talep devlet de buna paralel olarak çevreye daha fazla girmeye başladı. Osmanlılar’ı yurttaş yapmak isteyen reformistler çeşitli yararlar sağlayarak, hizmetler götürerek devleti çevreye yaklaştırmaya çabasına girdiler. Eşraf, alt sınıflarla resmi görevliler arasında bir katman haline gelmişti. Bu eşrafın din adamları da dâhildi ve laikleşme politikaları onları çevreye yaklaştıracaktı. Jön Türklerle beraber meclise de giren eşraf her fırsatta yerelliği savunmuştu.

Peki merkez yenilik hareketleri için, merkezin konumunu korumak için lazım olan öncü kuvveti nereden buluyordu? Mardin'e göre yeni kurulan okullardaki öğrenciler merkezin yeni güçleriydiler. Yeni kurulan askeri okullardaki öğrenciler için çevre, ilerlemeye ve uygarlığa karşıt yerlerdi. Merkez, çevreyi yeni bir kültüre adapte edemeyince çevre de tepki olarak İslamiyet'e ve onun kültür mirasına sarıldı. Merkez için bu çevrenin gericilik merkezi haline gelmesiydi. Ne var ki eşraf bu kenetlenmeyi umut verici bulmuştu ve destekledi. Bu da daha az ödün veren bir bürokrat tipinin bu güçlerin karşısına dikilmesiyle sonuçlandı. Eşrafla zaman zaman uzlaşsa da bürokratlar onların özerklik kazanmasını istemiyordu. Mardin'in kısmen Weberci formüle benzettiği bu akılcı bürokrat tipi, Fransız tipi okullar kurarak kendisine benzer tipte bürokratlar yetiştirerek bu seçkinler zümresinin devamını sağlamıştı. (Mardin, 2015: 57) Kredi kurumları kurarak köylüye adeta koruyucu baba figürüyle yaklaşmak amacındaki devletin, bu olanaklardan daha çok eşrafın yararlandığını fark etmesiyle bürokrat eşraf gerginliği arttı. Eşrafın mecliste ayrılıkçı yasa talepleri, daha az askeri denetim talep etmeleri merkezin onlara bakışını daha da olumsuz konuma sürükledi. Eşrafla gerginlik yaşayan bürokratların sultanla da arası yoktu. Zira sultan onlara göre modernleşme çabalarını adım adım atıyor, yavaş davranıyordu. Ancak ulus devlet daha hızlı bir şekilde kurulmalıydı. Mardin değinmese de burada Cumhuriyetin ilk yıllarında yer alan evrimci-devrimci tartışmasının kökünü gördüğümüzü söylemek de yanlış olmayacaktır.

Milli Mücadele döneminde, eşrafın ağırlıklı olduğu ve İkinci Grup olarak bilinen bir grubun Mustafa Kemal'e muhalefet ettiğini belirten Mardin, ikisinin de halk için çalıştıklarını ileri sürdüğünü belirtirken, farklarını şöyle açıklar: “Ama İkinci Grup için bu söz merkeziyetçilikten kurtulma ve ekonomik liberalizm anlamını açıkça taşıyordu; Kemalistler için ise, plebisitçi demokrasi ve devletin aradaki grupları ortadan kaldırması gerektiğini alçak sesle belirtir gibiydi.” (Mardin, 2015: 60)

1925 Kürt İsyanı ve 1930 Menemen İsyanı Mardin'in teorisine göre çevrenin gericiliğiyle bağdaştırıldı merkez tarafından. Çevreyi entegre etmek için Mustafa Kemal'in 1930'lardan sonra ulusal kimlik inşasını hızlandırmasının, dil, tarih ve kültür konusuna ağırlık vermesinin; tesadüf olmadığı buralarda görülür.

1946'da Demokrat Parti kurulduğunda CHP'nin onlara “taşraya gitmeyin, bu ulusal birliği sabote eder” gibi uyarıları manidardır. Aslında, retorikte köylüye önem verdiğini belirten Halk Partisi, köylünün toplumdaki yerini değiştirecek bir şey yapamamış, bu daha çok ulusal kimlik simgeleri yaratmakta kullanılmıştı. (Mardin, 2015: 63) Kemalistler yasa ve tüzüklerle, yani üst yapı değişiklikleri ile köylünün durumunu değiştireceğine inanır ve kitleyi harekete geçirecek devrimci noktayı gözden kaçırmaz Mardin'e göre. Sadece *Kadro dergisi*

bunun farkındadır, ne var ki onlar da modern toplumun bütünleştirici şebekesinin özünü gözden kaçırmışlar. Resmi tutum daima Anadolu'nun dama gibi yapısını görmezden gelmek ve büyük eşitleştirici rolünde çevrenin karşısına kasvetli bir biçimde çıkmaktır. Bu da, merkezin refahının kendi sırtından sağlandığını bilen ancak nutuklarla avutulmak dışında bir şey elde edemeyen köylüyü DP'ye itti. DP, eşraf partisi olmaktan çok kırsal kesim ve başındaki kuvvetlerin desteğiyle başarı amaçlayan bir partiydi. (Mardin, 2015: 65-66)

Mardin, DP'nin başarısının genelde köylünün desteği ve Toprak Yasası'na karşı olan eşraf tepkisine bağlansa da, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle zengin köyler ve kasabaların bütünleşmesinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtir. Özellikle artan tarım ürünleri talebiyle bu bütünleşme artmıştı. Ulaşımın –özellikle demiryolunun- gelişmesi ve ticaretin büyümesiyle devletle olan resmi işlerin artması da bu bütünleşmeyi arttırıcı öğelerdi. Zaten, tarımsal üretimin kasabayla bütünleştiği, görece kapitalizme yaklaştığı kesimlerin DP'ye desteği seçimlerde de ortaya çıkmıştı. CHP'nin DP'yi sürekli laiklik üzerinden eleştirmesi de DP'yi çevreyle özdeş hale getiriyordu. DP, kasabayla ilişkiye girerek, kendi yaşam tarzı küçümsenen köylüye de yaşam tarzının utanılacak bir şey olmadığını belirtti, adeta İslam'ı ve kırsallığı resmileştirdi. (Mardin, 2015: 72) Çevre, harekete geçmişti, bu şüphesiz CHP'nin onaylayacağı bir durum değildi, ancak DP bir şekilde kırsalı harekete geçirip merkezle anlamlı bir ilişkiye girmesini sağlamıştı. CHP de eski ideallere sıkı sıkıya bağlandı ki bu da onu bürokratlar için cazip hale getirmekteydi. Böylece CHP bürokratik merkezi, DP demokrat çevreyi temsil eder hale geldi.

“..Cumhuriyet Halk Partisi, gelecekte yapması gereken işin örgütlenme ve harekete geçirme olduğunu kavrayacak yerde, eski ideallerin korunmasına sınıksızca bağlandı. Böylece bürokratlar da onu, en iyi işbirliği kurabilecekleri parti olarak seçtiler. Bu durumda, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bürokratik merkezi, Demokrat Parti'nin ise demokrat çevreyi temsil ettiğini ileri sürmeyi sağlayacak sağlam nedenler ortaya çıkmış oldu.” (Mardin, 2015: 74-75)

1960 ve 1971 askeri müdahalelerini merkezin müdahalesi olarak gören Mardin, DP ardılı partilerin çevrenin desteğini almakta zorluk çekmediğini ekler. Geleceğin belirsizliğine değinen Mardin, bütünleşmenin sağlanıp sağlanamayacağını göreceğimizi, oluşacak modern yapıda geleneksel kurumların ağır basacağını iddia ederek teorisini sonlandırır. (Mardin, 2015: 77)

Şerif Mardin ülkede modernleşme tartışmasını ilk yapan ve modernleşmeye modernite sorunsalı ile yaklaşan ilk toplumbilimcidir. (Keyman, 2009: 44) Şerif Mardin'in teorisine baktığımızda öncelikle ünlü sosyologun her modernleşmenin kendine özgü özelliklerini tanıdığını görürüz. Bununla birlikte yine Şerif Mardin'in teorisine baktığımızda oldukça bütüncül bir yaklaşım dikkati çeker. Türk siyasal yaşamını değerlendirirken merkez çevre ilişkisinin

yanında, sivil toplum-devlet ve din-siyaset ilişkilerini de incelemesi ve teorisine eklemesi belki de teorisini güçlü ve de popüler yapan temel etmenlerdi. Bunun yanında Mardin'in kültürel farklılıkları da dikkate alan, modernleşmeyi Batı ile özdeşleştirmeyen bir kültüralist yaklaşımı benimsemesi de teorisinin özgünlüğüne katkıda bulunmuştur. (Keyman, 2009: 44)

Mardin, Türk modernleşmesini esasen toplumun her yapısında etkili olan dinin, her alandan yavaşça çıkarılması olarak görür. Elbette bu noktada motor görevi Batı'daki gibi sivil toplumda değil, devletin kendisinde olmuştur. Ne var ki Mardin'in yapmış olduğu sınıflandırmada merkeze CHP'yi, çevreye de DP'yi koyması oldukça indirgemeci ve genelleyici bir yaklaşıma sahip olması sebebiyle eleştirilir. Özellikle Metin Heper'in her iki partiyi de elitlerin partisi olarak nitelemesi bu noktada aklımıza gelmektedir. Ayrıca analizin bürokratik entelijansiya ile muhafazakâr halk arasında sıkıştığını, aradaki olası diğer biçimleri göz ardı ettiğini belirtmek de gerekir. Bunun yanında çevre denilen yapı ile merkez denilen yapının kendileri arasında ne kadar homojen oldukları konusu da sorguya açıktır. Çevrenin içinde yer alan her grubun çıkarı ve amaçları aynı mıdır? Aynı soruyu merkez için de sorabiliriz. Bunun yanında merkezden çevreye ya da tersi yönde bir hareket mümkün müdür? Arada gri bir bölge mevcut mudur yoksa keskin çizgilerle çevre ve merkez ayrılır mı? Bu teorisinin diğer zayıf yanı ise CHP'nin 70'lerde çevreden aldığı büyük desteği veya AKP'nin 15 yılda çevreden merkeze geçişini açıklamada kullanılırken yetersiz kalmasıdır.

1.5 Mihri Belli

Mihri Belli 1915'te İstanbul'da doğmuştur. Üniversite eğitimini ABD'de iktisat okuyarak tamamlayan Belli, ardından İstanbul Üniversitesi'nde asistanlık yapmıştır. Bu sırada yasadışı TKP ile de irtibata geçmiştir. Yunan İç Savaşı'na katılan Belli, ülkeye dönüşünde 1951 TKP tevkifatında tutuklanmış ve hapis yatmıştır. Asıl yükselişi ise 1960'larda geliştirdiği Milli Demokratik Devrim teorisi ile olmuştur. *Türk Solu* ve *Aydınlık Sosyalist Dergi* gibi dergilerde yazmıştır. 1968 gençliği üzerinde oldukça etkili olmuştur. Deniz Gezmiş ve Mahir Çayan gibi isimleri etkilemeyi başarmıştır. 1970'ler ve 1980'lerde çalışmalarını daha çok yurtdışında sürdürmek zorunda kalmış, FKÖ gibi örgütlerle irtibatta olmuştur. 1990'larda ülkeye dönen Belli, Kürt Sorunu ile yakından ilgilendi. 2011 yılında İstanbul'da yaşamını yitirdi.

Mihri Belli Türkiye'de sol harekete hem fikri olarak hem de eylemsel olarak katkılarda bulunmuş, Türkiye solunda özel köşelerden birine sahip figürlerdendir. Milli Demokratik Devrim fikirleriyle Türkiye solunda yer alan Milli Demokratik Devrim-Sosyalist

Devrim ayrışmasında yerini belli etmiştir. ÖDP ve SDP ile aktif siyasete de katılsa da, eski etkisini gösterememiştir.

Milli Demokratik Devrim teorisine göre Türkiye’yi emperyalist düzende sömürülen ülkeler arasında gören Belli, ülkenin doğal yerinin Doğu ve Güney’in sömürülen diğer halklarıyla aynı safta olduğunu ileri sürer. (Belli, 1970: 7) Mevcut düzende sömürülen ülkelerin belli başlı ürünleri üretmelerine ve düşük fiyata satmalarına müsaade edilirken; emperyalistler kendi ürünlerini oldukça yüksek fiyattan bu ülkelere satarak dış ticaret açığına sebep olmakta, ardından da sunduğu dış yardımlar ile bu ülkeleri kendine bağımlı hale getirmektedir. Ülkemizde de durum farklı değildir. Hiçbir yatırım ülkenin geri kalmış tarım ülkesi niteliğini değiştirecek nitelikte değildir. Belli, ülkede kişi başı gelirin 290 dolar olduğunu, bunun komşu ve bizden oldukça küçük bir ülke olan Bulgaristan’da 1005 dolar olduğunu belirtir ve ekonomik adaletsizliğin üst seviyede olduğunu iddia eder. (Belli, 1970: 11) Ekonomik bağıllığı, dış politikada ABD ve NATO’nun uyduluğu takip etmiştir ve bu Mustafa Kemal’in millici dış politikası ile çelişir. Emperyalistler, daima ülkenin en gerici sınıf ve zümreleriyle iş birliği içindedir ve Belli ’ye göre ülkemizde bu sınıf feodal ağalardır. (Belli, 1970: 13) Ülkenin geri kalmasında bu sınıfların çıkarı vardır. Seçimleri de daima bu ittifakın en iyi temsilcisi olan parti kazanır. Bu durumu Filipin demokrasisi olarak niteleyen Belli, çuvaldızı sol kesime batırmaktan da çekinmez:

“Sorumluluk elbetteki bir ölçüde hala Filipin demokrasiciliğinin sınırlamalarını aşarak Türkiye proletaryasının ve küçük burjuvazisinin gerçek örgütlerini kurma yeteneğini gösteremeyen devrimci güçlerdedir.” (Belli, 1970: 14)

Ülkede egemen kültürün emperyalizm-işbirlikçi sermaye-feodal ağalar ittifakının damgasını taşıdığını belirten Belli, eğitimden sinemaya kadar Batı ürünlerinin ulusal kültürümüzü parçaladığını, Risale-i Nur gibi, binlerce kuran okulları gibi feodal gericiliği güçlendiren etmenlerin yükselişte olduğunu belirtir. Bununla beraber daha o zamanlarda Kürt etnik kimliğinin reddinin faşizan olduğunu, *kardeşliği tarih önünde sınavdan geçmiş* Kürt kardeşlerimizle yaşanan sorunların emperyalistlerin ekmeğine yağ sürdüğünü öne sürer.

“Türkiye gibi birden fazla etnik topluluğu barındıran bir ülkede kültür alanında güdülen gerici politika kültürel baskı şeklide tezahür eder. Kardeşliği tarih önünde sınavdan geçmiş Kürt halkının etnik özelliğini inkar eden faşizan bir politika, halkımızın gerçek birlik ve dayanışmasını baltalayan ve ancak yurdumuzun düşmanlarının ekmeğine yağ süren bir deve kuşu politikası olarak, Türkiye’nin gerçek çıkarlarına aykırıdır.” (Belli, 1970: 15)

MDD teorisine göre ülkenin bağımsızlığı tehlikededir. Örnek olarak NATO üyeliğini bir ulusun bağımsızlığının temel göstergesi olan istediği anda, istediği yerde, kendi seçtiği

düşmana karşı, kendi iradesiyle savaşa girme hakkını kaybettiği için eleştiren Belli, ulusal savunmanın tamamen Amerika'nın keyfine bırakılmasını eleştirir. (Belli, 1970: 17)

Oldukça yoğun bir tartışma konusu olan ATÜT-Feodal Üretim Tarzı tartışmalarına Aydınlık'taki yazısında değinip feodal üretim tarzından yana tavır alır:

“Marx'ın değerlendirmesiyle yeterli araştırmaya dayanmayan sonuçlar niteliğinde olan ve yer yer birkaç anlama gelebilen yarım cümleler ihtiva eden bazı notlarına dayanarak, (...) Doğu toplumlarının tarihi materyalizmin, Marksist metodolojinin dışında ele alınması gerektiğini iddia etmek ve Marx'ın adını kötüye kullanarak Batı Avrupa toplumlarının ve dolayısıyla Batıların üstünlüklerinin savunmak için kullanılmaktadır. Türkiye'deki Asya tipi tartışmalarıysa Osmanlı toplumunu hazır kalıba sokma çabası olarak gözükmektedir.” (Belli, 1969: 280)

MDD teorisi ile izlenecek yolu belirlemeye çalışan Belli, öncelikle Batı'da devrimci niteliği kazanıp feodal düzeni yıkan burjuva sınıfının artık devrimci olmadığını; bu yüzden sol literatürdeki burjuva demokratik devrimi yerine Milli Demokratik Devrim denmesinin daha uygun düşeceğini belirtir.

“Geçmişte, Batıda, burjuvazi henüz devrimci bir sınıf iken, demokratik devrim, burjuvalar sınıfının, toplumdaki feodal düzene karşı bütün güçlerin başına geçmesiyle ve bu güçleri devrim yoluna yöneltmesiyle gerçekleştirildi. Bugün artık, dünya yüzünde, demokratik devrimini yapmamış olan ülkelerde, devrimde önderlik edecek kadar devrimci nitelik taşıyan bir burjuva sınıfı yoktur ve olamaz. Onun için klasik sosyalist literatürde çoğunlukla kullanılan Burjuva Demokratik Devrim deyimi bugünün şartlarına pek uymamaktadır. Anti-emperyalist, anti-feodal devrim için Milli Demokratik Devrim daha uygun bir terimdir.” (Belli, 1970: 20)

Burjuvaziden daha devrimci güçlerin ortaya çıkışı ile bu gruplar sadece demokratik devrim ile yetinmeyeceğini belli etmiş, ardından sosyalist devrimi kovalayacaklarını belirtmişlerdir. Bu sebepten ötürü kendi varlığını tehdit altında gören burjuvazi, bu grupları desteklememiş ve tutucu bir görünüme bürünmüştür. Bu sebeple burjuvazi herhangi bir devrimde başı çekemez. Kaldı ki, emperyalizm dünya sistemi haline geldiğinden beri kapitalist yolla kalkınan bir ülke de yoktur. (Belli, 1970: 22) Proleter- yoksul köylüyü en devrimci sınıf olarak gören Belli, bu grupların görevinin diğer devrimci sınıfların ittifakını sağlamak olduğunu belirtir.

Belli, ülkenin Demokrat Parti yönetiminde 1919'un da gerisine düştüğünü ve milli güç olan Kemalist asker-sivil aydınların geri plana atıldığını söyler. Mustafa Kemal'in köylüyü sistemin temeli olarak gördüğü ve Rusya'daki sosyalist devrimi selamladığı meclis konuşmalarıyla, Celal Bayar'ın ABD gezisindeki ülkenin açık pazar haline gelişini övdüğü konuşmalar Belli için bu gerilemenin temel göstergelerindedir. (Belli, 1970: 26-27)

MDD-SD tartışmalarında yeri belli olan Belli, derebeylik ilişkilerinin devam ettiği bir ülkede, tek çelişkiyi proleter-kapitalist çelişkisi olarak gören ve sosyalist devrim peşinde koşanları bilimsel sosyalizmden sapmış sol gevezeler olarak niteler:

“Onun için kim derebeylik ilişkileri barındıran bağımlı bir ülkede, yani Milli Demokratik Devrim aşamasında olan bir ülkede, bu devrimi atlayarak öncelikle çözümlenecek olan ilişkiyi proleter-kapitalist çelişkisi olarak gösteriyor ve böyle bir ülkede sanayide olsun, tarımda olsun, tüm ilişkileri ortadan kaldıracak olan sosyalist devrimi öğütliyorsa, böylesi, Türkiye'nin gerçeklerinden olduğu kadar, bize toplumların devrim yolunu aşamalardan geçerek izlediklerini öğreten bilimsel sosyalizmden de habersiz sol gevezeden başka bir şey değildir.” (Belli, 1970: 31)

Ülkede devrimin işbirlikçi sermayeye, feodal ağalara ve tefeci bezirgân sermayesine karşı yapılacağını söyler Belli. Peki Türkiye'deki sınıflar Belli'ye göre nasıldı? Devrimci güçleri *Türkiye proletaryası, yarı proleter unsurlar*-önemsiz miktarda üretim aracına sahip olsa da işgücünü satarak başkasının yanında da çalışan kesim-, *yoksul köylüler*-geçimine yetmeyecek üretim aracına sahip olsa da iş bulamadığı için ilk iki gruba giremeyen en yoksul kesim-, *şehir ve köy küçük burjuvazisi*-bir miktar üretim aracına sahip de olsa başkasını sömürmeden kendi emeğiyle geçinen kesim- ve *tarım bölgelerinin orta köylüsü* oluşturmaktadır. (Belli, 1970. 41-42) Türkiye proletaryası Belli'ye göre kendiliğinden sınıf konumundadır, bu sebeple bilinç düzeyinin artırılması ve kendisi için sınıf konumuna yükselmesi gerekmektedir.

Sosyalist hareketin partisi olarak ortaya çıkmaya çalışan TİP, Belli için makbul bir konumda değildir. Egemen güçlerin onayıyla ortaya çıkmış bir icazetli sosyalizm oyunu olarak görür TİP'i. Üç kurucusunun polis çıkması, içlerinde bilimsel sosyalizme inanan tek kişinin olmaması gibi hususlarda TİP'i eleştiren Belli, yönetici grubu da oportünizmle suçlamaktadır. Lakin parti içinde gerçekten devrimci bir kesimin de olduğu gerçeğini yadsımayan Belli, bu grupların desteklenmesi gerektiğini dile getirir. (Belli, 1970: 46-47)

Asker-sivil aydın zümre MDD teorisinde ayrı bir önem arz eder. Belli, bu grubun Avrupa bürokratlarından farklı olduğunu, Avrupa'dakilerin daima egemen güçlerin kontrolünde olduğunu, Osmanlı ve Türkiye'de ise bu grubun ayrı bir demokratik güç olarak gelişmeye dâhil olduğunu öne sürer. 1908 Hareketi, Atatürk Devrimleri ve 27 Mayıs bunların örnekleridir. (Belli, 1970: 59) Bununla birlikte Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı zaferleri bu sınıfa emperyalist sınıfları yenme tecrübesi katmıştır. Küçük burjuva sınıfının en bilinçli kolu bunlardır ve çok büyük devrimci potansiyel taşımaktadırlar. Yargıtay yürüyüşü, 69 subay bildirisi, öğretmenler boykotu bu bilinci yansıtmaktadır. (Belli, 1970: 63) *Yön Dergisi*'ndeki yazısında daha açık bir şekilde ifade etmiştir:

“Bu nedenle öncelikli olarak ülkede geri kalmışlığa neden olan ve milli bağımsızlığa engel olan dış güçlere ve onların yönlendirdiği iç güçlere karşı mücadele edilmelidir. Bu mücadeleyi yönlendirebilecek güçler ise, işçi sınıfı, köylüler vb. sosyalist devrimin dayanağı olan halk kitleleri geri kalmış olduğu için, onlar inisiyatifi ele almaya kadar, toplumun diğer ilerici kesimleri sayılan asker-sivil aydın zümre ve milli burjuvazidir.” (Belli, 1966: 12)

Bu kesime duyulan güven belki de Belli'nin 1960 darbesine duyduğu sempatiyi açıklamaktadır. Darbeyi yapanlara yönelik şöyle bir ifadesi vardır Belli'nin:

“Ha göreyim sizi arslanlarım! Madem halkçiyiz, devrimciyiz diyorsunuz, bir toprak reformu olsun yapın. Bugüne dek bu köylü devrimciyim, Atatürkçüyüm diyenden yalnız jandarma baskısını gördü. Eğer bu kez sizin elinizden ağanın gasp ettiği toprakları geri alırlarsa Menderes gibilere oy vermez. Ama bu iş yürek işidir. Ağalar güçlüdür. Politikacı takımı toprak reformuna karşıdır. ‘Toprak reformu komünistliktir’ diyeceklerdir. Değildir. Fransız devriminden bu yana burjuva devrimlerin harcı olmuştur bu reform. Bakalım sizde o yürek var mı!” demektedir.” (2000: 451)

Mihri Belli'nin teorisine baktığımızda ulusçuluk ile demokrasinin hali hazırda doğal bir ilişkide oldukları kanaatinde olduğunu görürüz Belli'nin. Bununla birlikte sosyalizm de antikapitalist ve antiemperyalist özellikleri nedeniyle ulusçudur. Doğal olarak sosyalizmle demokrasi de birbirleri ile doğal ilişki içindedir. Belli'nin burada da ele alınan teorisinde geçmişe yönelik tahliller kısıtlı olmakla birlikte, siyaseten aktif olmasından da kaynaklı olarak daha çok gelecek ve çözüm üzerine durmuştur. Belli'nin bürokratlara olan güveni Avcıoğlu ile ters düşmektedir. Avcıoğlu özellikle Osmanlı bürokratlarının yaptıkları anlaşmalarla ülkeyi Batı emperyalizmine açık hale getirdiklerini düşünmekte iken Belli bürokratların devrimci nitelikleri olduklarını ve bunların gerek 1908 Devrimi gerekse Atatürk Hareketinde temel olduklarını ilgili bölümde de belirttiğimiz gibi dile getirmiştir. Burjuva sınıflarının devrime katılması yönünde çağrı yapan Belli tehditkar biçimde yoksa yok olacaklarını söylese de burjuvanın devrimdeki rolünü ve sosyalizmle çelişen taleplerinin nasıl bertaraf edileceğini belirtmez.

1.6 Sencer Divitçioğlu

Sencer Divitçioğlu 1927 yılında İstanbul'da doğdu, İstanbul Üniversitesi'nde İktisat okuyan Divitçioğlu, doktorasını Paris'te tamamladı. Ardından İstanbul Üniversitesi'nde çalışmaya başlayan Divitçioğlu Cambridge ve Boğaziçi gibi üniversitelerde de çeşitli zaman aralıklarında çalıştı. 1960'larda yayınladığı *Asya Üretim Tarzı* üzerine çalışmalarıyla ünlendi. 1980 darbesi sonucu görevine son verildi ve akademik çalışmalarına yurtdışında devam etti. 2014 yılında hayatını kaybetti.

Sencer Divitçioğlu, Osmanlı toplumu ve Osmanlı'daki üretim ilişkileri üzerine olan yorumlarında *Asya Tipi Üretim Tarzı* taraftarları arasında bayraktarlığı yapmış isim olarak öne çıkmıştır 1967'deki *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* adlı eseri sayesinde. Divitçioğlu'nun Osmanlı'yı *Asya Üretim Tarzı* olarak nitelediği teorisine göre İran, Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerde özel mülkiyet yoktur. Tek üretim aracı olan toprak devlete aittir. Bunun sebebi de topraktan yüksek verim alabilmek için gerekli alt yapı çalışmalarını ancak

devletin kendisinin yapabilmesidir. (Divitçioğlu, 1981: 18) Devlet kutsallığı ve üstlendiği kamu görevlerinin bolluğu, devleti toprağın maliki olmaya itmekteydi. Bu üretim ilişkisinin görüldüğü ülkelerde tarım ve el sanatları arasında keskin bir ayırım ve işbölümü var iken, köydeki üretim sadece kullanmak amaçlıdır. Oluşan artık ürün de biricik ve ulu devletin eline geçer. Bu da ekonomide meta üretimini engeller. (Divitçioğlu, 1981: 23) Asya Üretim tarzında görülen kendine yeten ufak köy yapısının Osmanlı'da olduğunu belirtir Divitçioğlu. Küçük köy pazarlarının yapısı kendine yeten, kendini destekleyen durumdadır, farklı pazarların mal portföyü de benzer olduğu için mübadele düşüktür. Müşterek çıkarları yoktur ve artık ürünlerine devlet tarafından kamu işlerini yürütmek için el konur. Bu işleri başarılı bir şekilde yürütebildiği müddetçe de meşrudur bu durum. Ne var ki el koyduğu artık ürünün bir kısmını kendi lüks tüketimi için harcayabilir; ki bu da devletin zenginliği ve lüksü temsil etmesiyle ilgilidir. (Divitçioğlu, 1981: 27) Bu üretim tarzının temel üretim şekli kullanma-değerli mal üretimidir. Asya Üretim Tarzı ikili bir üretim tarzıdır. Bir yerde kendini destekleyen kır kesimi, diğer tarafta devleti temsil eden sınıfların olduğu ticaret ve el sanayisinin görüldüğü şehir kesimi vardır. İkincisi padişahın sahasıdır ve burada tefecilik gibi faaliyet dalları da mevcuttur. (Divitçioğlu, 1981: 30-31)

Divitçioğlu, bu üretim tarzında meta alım satımı olmadığından fazla kullanma değeri paraya, altına ve gümüşe çevrilir; ki bunun da zenginlik göstergesi olduğunu, ancak para dolaşımının az olması ve ceberut devletin lüks harcamalar sebebiyle nakit birikiminin az olmasının durgunlukla sonuçlanacağını belirtir. Ne var ki içsel dinamikler –ticaretin gelişmesi- ve dışsal dinamikler bu durgunluğa son verecektir. Divitçioğlu, teorisinde Marx'a referans verdiği bir noktada, bu ekonomilerin önce meta üretimli ekonomiye ardından da kapitalist ekonomiye döneceğini belirtir. Ancak yaşanan toplumsal ortama göre sosyalist üretime de evrilebilir. (Divitçioğlu, 1981: 36-37)

Peki bu teoride bireyi nereye koyar Divitçioğlu? Kendisinin yeniden üretimi sürecinde birey, köle değildir, emek hürdür; ne var ki toprağın mülkiyetine sahip olmadığı için aslında genelleşmiş köledir. (Divitçioğlu, 1981: 41) Asya tipi üretimin görüldüğü toplumlar sınıflı yapılardır. Devleti temsil eden sınıf ile üretici sınıf olmak üzere iki sınıf mevcuttur. Asya üretim tarzını böyle açıklayan Divitçioğlu'nun Osmanlı toprak rejimi hakkındaki fikirleri ise aşağıdaki gibidir.

Osmanlı toplumunda mülk sultanındır ve tımar sahibi sipahiler tasarruf, mülkiyet ve müsadere hakkı olmayan memurlardır. (Divitçioğlu, 1981: 52-53) Sipahileri Orta Çağ senyörlerine benzetip Osmanlı'ya feodal demenin yanlışlığını belirten Divitçioğlu, hediye olarak verilen toprakların da dominant mülkiyet ilişkilerini değiştirmeyeceği kanaatinde.

Toprağı işleyen reaya da toprağın sadece tasarruf hakkına sahiptir. Ancak o da toprağı satamaz, hibe edemez, vakfedemez ve vasiyet edemez. Divitçioğlu Osmanlı toprak rejimi hakkında nettir:

“Öyle ise, Osmanlı toplumundaki mülkiyet ilişkileri konusunda tartışmasız olarak kabul edilmesi gereken husus şudur: Toplumda hâkim ve yaygın mülkiyet şekli miri toprak rejimidir; toprakların mülk sahibi devlettir. Topraklar, daimi ve irsi kiracılık şeklinde reayaya ariyet olarak verilmiştir. Topraklar üzerinde mülkiyet hakkı olmayan reaya, toprakların tasarruf hakkına sahiptir.” (Divitçioğlu, 1981: 67)

Devleti temsil eden sultan, ulema ve asker üçlüsü ile bunlara tabi reaya da Osmanlı’yı sınıflı bir toplum yapmaktadır. İlk sınıfa mensup olanların servetlerini kaybetme korkusuyla hemen harcamaları ticareti geliştirecektir. Ne var ki bu ticaret devlet ricalinin istek ve taleplerine göre değişen bir ticarettir. Bu da Osmanlı üretim ve mülkiyet ilişkileri etkilemiş ve başka bir iktisadi sisteme evirmiştir. (Divitçioğlu, 1981: 102)

Osmanlı toprak düzeninin Asya Üretim Tarzına mı yoksa feodal üretim tarzına mı yakın olduğu tartışmasında safı belli olan Divitçioğlu -ufak farkları olduğunu kabul etmekle birlikte- Osmanlı düzenini Asya tipi üretime neden yakın bulduğunu şöyle açıklar:

“Her iki model arasında sayılan bu yakınsallıklar ve iraksallıklar genel bir çerçeve içinde Osmanlı toplumunu Asya üretim tarzına yaklaştırmaktadır, sanırım. Yalnız şu farkla ki, Osmanlı toplumunda devletin yaptığı kamu iş ve hizmetleri toprağa değil, fakat insana doğru yönelmiştir ve Osmanlı ekonomisinde meta üretiminin hâkim olduğu şehir kesimi çok gelişmiştir.” (Divitçioğlu, 1981: 127)

Sencer Divitçioğlu Osmanlı tarihine Marksist şekilde bakmaya çalışan ilk isimlerdendir.

“Fakat bu, o günlerin Türkiye’si’nde makbul bir Marksizm değildi. Asker-sivil bürokrasiyi Osmanlı’dan beri süregelen bir hâkim sınıf olarak gören yaklaşımı, “zinde güçler”den devrim bekleyen Doğan Avcıoğlu liderliğindeki *Yöncüleri* ve Mihri Belli liderliğindeki “Milli Demokratik Devrim”cileri (MDD) rahatsız etti. Çünkü ATÜT kavramı, her ne kadar Kemal Tahir gibi “kerim devlet”çi/“devlet ana”cı aydınları ya da Tahir üzerinden Ortanın Solu akımını etkilemişse de, esas olarak Osmanlı-Türkiye devlet geleneğine ve bürokrasisine eleştirel gözle bakan bir çerçeve sunmuştur. ATÜT etrafında düşünen Divitçioğlu, İdris Küçükömer ve Mehmet Ali Aybar gibi entelektüellerin Türkiye solu tarihinde demokratik tipte özgürlükçü bir kanadı temsil etmesi bu nedenledir.” (Ünlü, 2016)

Divitçioğlu’nun Avcıoğlu ile bir benzerliği ise Avcıoğlu gibi onun da Orta Asya Türk toplumlarına yönelik incelemeler yapmasıdır. Elbette nedenleri farklıdır. Avcıoğlu daha çok teorisinden duymaya başladığı şüphe -9 Mart 1971 darbe girişiminin başarısızlığıyla da ilintili olarak- sonucu, cevabı tarihin derinliklerinde bulmak amacıyla Türklerin tarihini yazmaya başlamışken, Divitçioğlu zamanla sönmüş Marksizminin ve içinde her zaman

barındırdığı Türkçülüğün etkisi ile araştırmalarına başlamıştır.

Ne var ki halkın başedemeyeceği büyük alt yapı ve sulama işleri gibi kamu yatırımlarını yaptığı için Osmanlı'yı ATÜT ile eşdeğer tutan Divitçioğlu'na bir eleştiri de üretim tarzı çalışmalarında önemli bir nokta tutan Oğuz Oyan'dan gelmektedir:

“Halbuki Osmanlı Devleti'nin 1527-1528 mali yılındaki harcamaları incelendiğinde, büyük bayındırlık yatırımlarının payının neredeyse sıfır olduğu veya surların bakımı türünden bazı giderlerin payını bu kapsamda dikkate aldığımızda dahi anlamsız düzeyde olduğu görülür. Devlet, yol, köprü gibi altyapı çalışmalarına giriştiği zaman, daha önce de belirttiğimiz gibi, bunu angaryalar yoluyla gerçekleştiriyordu. Kamu hizmetleri alanına gelindiğinde ise, esasen kapsamı çok sınırlı olan bu hizmetlerin, deyim yerindeyse systemin özel sektörü olan vakıflara aktarılması olgusu, AÜT'ün kurucu unsurlarından temelde ayrıştığını kanıtlayan kesin bir etken olarak Kabul edilmelidir.” (2016: 122-123)

Divitçioğlu'nun teorisinin temel sorunu ise Osmanlı toprak rejimi değerlendirmelerinin Osmanlı'nın 14 ve 15. Yüzyıllarına bakılarak yapılmış olmasıdır. Ne var ki Osmanlı toprak rejimi özellikle duraklama ve gerileme sonrası çok büyük değişiklikler yaşadı. Ayrıca Batı'nın sömürge sonucu elde ettiği dışsal birikim de Osmanlı'nın ekonomisini ve toprak rejimini etkilemişti. Divitçioğlu ise bu kısımları teorisinde görmezden gelmeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte bozulan ATÜT sonucu gelişmeye bağlı olarak toplumların, kapitalist sistem, kerim devlet veya halk sosyalizmine ulaşabileceğini belirten Divitçioğlu, halk sosyalizmine nasıl ulaşılacağı konusunda ise bir şeyler önermemektedir. Ek olarak, devlete hakim sınıfların aşırı harcamalarının özel mülkiyeti geliştirdiğini belirtmekle beraber, aralarındaki neden sonuç ilişkisini detaylandırmamış; ayrıca bu özel mülkiyet oluşumunun yeni bir üretim tarzına yol açtığını belirterek, durağan ve iç çelişkilerden yoksun Asya Üretim Tarzına ve dolayısıyla Marx'a ters düşmüştür. Zira Osmanlı'daki şehir yapısı ve gelişkin şehir ticareti Asya Üretim Tarzı savunucularının teorilerinde bir gedik açmıştır, Sencer Divitçioğlu da istisna değildir.

1.7 Sonuç

Birinci bölümün sonunda aslında bir ara sonuç niteliği taşıyan bu noktada bir genel toparlama yapma gereği duyduk. Bahsedildiği üzere dönemin pek çok –özellikle sol teorisini- mesaisini ve enerjisini bu tarz makro tarih tezlerine ve bu tartışmadan kaynaklı alt tartışma konularına ayırmıştı. Peki neden önemliydi bu tartışmalar? En basitinden Osmanlı'nın toprak düzeninin ne olduğuna karar verilmesi ne kazandıracaktı? Bilinmesi gerekir ki, bu soruya verilecek yanıt aslında o an devrimci/devrimci potansiyelli sınıfların

hangileri olduğu, devrimin hangi aşamada olduğu, devrim için kurulan veya kurulması gereken ittifakların hangileri olduğu ve hatta devrim sonrası yapılması gereken ekonomik ve sosyal işlerin neler olduğu gibi sorulara da yanıt vermekteydi ve bu sebeple önemliydi.

Bu teorileri birbirleriyle kıyasladığımızda Osmanlı'nın toprak düzeni açısından İdris Küçükömer'in, Sencer Divitçioğlu'nun ATÜT'ten yana olduklarını, Metin Heper'in de Osmanlı'nın feodal olmadığına yönelik görüşleri olduğunu görürüz. Niyazi Berkes ATÜT'e yakın olmakla beraber doğu despotizmi terimini kullanır aynen Şerif Mardin gibi. Mihri Belli ise ATÜT'e karşı bir noktada yer alır ve feodal üretimden yana tavır alır. İstisnasız hepsinde Batı'nın ekonomik açıdan gelişmesinin -yeni dünyanın keşfi ve diğer coğrafi keşiflerin etkisi ile- Osmanlı'nın üzerinde olumsuz etki yaptığını ileri sürdüklerine tanık oluyoruz.

Osmanlı'daki Batılılaşma ve reform hareketlerine bakışlarını kıyasladığımızda ise Berkes'in bunlara olumsuz yaklaştığını, ekonomik açıdan ülkeyi zora soktuğunu düşündüğünü görürüz. Bununla beraber İdris Küçükömer'in özellikle 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması ve Gülhane Hattı Humayunu'na yönelik negatif bakış açısına tanıklık ederiz. Ayrıca yenilikler şekilcidir. Metin Heper ise çevreyi kendine bağlayan merkezin, bu yenilikler ile artı ürüne el koymak adına çevreye daha penetre olduğunu ileri sürer. Şerif Mardin ise, yenileşme çabalarının merkez çevre arasındaki kültürel ayrışmayı derinleştirdiği iddiasındadır.

Niyazi Berkes tepeden inmece devrimci bir kadroya karşıdır. Halkı arkasına almayan bir hareketin başarılı olacağına inanmaz. Belli ise bu tepeden inmece devrimleri gerçekleştirecek sivil aydın zümreye ve bürokrasiye güven duyar.

Osmanlı'yı sınıflara ayırmak konusunda Berkes Osmanlı'yı sınıflı bir yapı olarak görür. Ancak bunlara sınıf yerine tabaka der. Sencer Divitçioğlu da aynı şekilde Osmanlı'yı sınıflı bir yapı olarak görür. Bunlar devlet ve üretici sınıftır.

Devletin ceberut/despot yapısı da 1960'ların tartışma konularındandır. Devlet despottur Berkes için. Heper ise despot demese de yönetim son derece aşkınıc/kişisel olduğunu belirtir. Mardin de Berkes gibi doğu despotizmi terimini kullanır. Sencer Divitçioğlu da devletin ceberut olduğu kanısındadır.

ATÜT-FÜT tartışmalarında tımarlı sipahilerin durumu temel belirleyicilerden biridir. Tımar beyleri Berkes için Avrupa senyörlerinden farklıdır. Mardin de yerel eşrafi Avrupa feodal soylularından farklı görür. Divitçioğlu ise tımar beylerini memur olarak görür ve feodal beylere benzemediklerini belirtir. Elbette ATÜT'e yakın olan bu isimlerin bu yaklaşımları şaşırtıcı değildir. Mihri Belli ise bu görüşlerin karşıtıdır.

Kapitalizme geçiş olmaması ve ülkenin ekonomik geri kalmışlığı ise en temel tartışmalardandı. Berkes için kapitalizme geçişe gerek kalmadı, zira paralı topraklı sınıflar buna ihtiyaç duymadan da sömürülerine devam edebildiler. Küçükömer ise burjuvanın devletin artı ürüne el koyması nedeniyle ilkel birikim yapamamasını ve Batı'daki gibi siyasal açıdan güçlenememesini ülkenin kapitalizme ve demokrasiye geçememesinin temel nedeni olarak görür. Heper Osmanlı'da toplum refahının devletle özdeşleştirilen grupların refahı ile eşdeğer gören anlayışa vurgu yapıp, başka ekonomik grupların güçlenmesinin önemsenmediğini belirtir. Belli ise Batı'nın emperyalist boyunduruğuna girilmesini geri kalmışlığın nedeni olarak görür. Divitçioğlu ise devletin artı ürüne el koymasının girişimci sınıfın oluşmasını engellediğini bunun da kapitalizme geçişi engellediğini belirtir. Mardin ise merkezin çevrenin ekonomik açıdan öne çıkmasını da önlediğini, bunun da ülkenin ekonomik geri kalmışlığını açıklayabilir onun açısından.

Kültürel açıdan var olan ilerici gerici tartışmaları Mardin için temel sorunlardandır. Merkez çevreyi daima böyle yaftalamıştır. Küçükömer için ilerici gerici tartışmaları tamamen bir üst yapı oyunudur. Aslında böyle bir durum yoktur. Bu altyapıdaki sömürüyü gizlemek için ortaya atılmış bir olgudur. Belli için benzer bir oyun Türk-Kürt oyununu ileri sürer. Kardeşlikleri tarihin sınavını geçmiş bu iki milleti birbirine düşürmek sömürüyü kamufle etmek için öne çıkarılmıştır.

Patrona Halil İsyanı ve 1960 darbesi kimi teorilerde söz konusu kişilerin görüşlerini görmemiz açısından önemlidir. Patrona Halil İsyanı ekonomik açıdan sıkıntıya düşen yeniçeri ve loncaların isyanı idi Küçükömer için. Mardin ise bu isyanın nedeni olarak merkezin çevreye kültürel olarak iyice yabancılaşmasının yarattığı tepkiyi görür. Heper için 1960 darbesi geleneksel seçkinler birer protestosudur. Mardin ise bu darbeyi merkezin çevrenin gücü ele geçirmesine karşı bir müdahalesi olarak yorumlar. 1960 darbesi Belli için ise sempati yaratan bir girişimdir.

Küçükömer bürokrasiyi yenilikçi cephede görür. Heper ise bürokrasiyi başarısız görür. Zira Osmanlı'da yozlaştıkları gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nde de ılımlı aşkını görevlerini yerine getirememişler ve bu görevi ordu üstlenmek zorunda kalmıştır. Yani ordu bürokrasinin başarısız olduğu noktada devreye girmiştir. Heper için olumlu yönü ise sivil asker aydınların çatışmalara sebep olmak yerine, ara grupların görevlerini yerine getirip çatışmaları ılımlaştırmasıdır. Mardin ise ordu ve bürokrasinin en başından beri birlikte hareket ettiğini belirtir. Mihri Belli bürokrasiye güvenirken, burjuvayı gerici olarak niteler. Küçükömer ise bürokratları devletin imkanlarından yararlanarak yönetime konmuş bir sınıf olarak görürken, gerçekten üretim ilişkilerini değiştirecek bir sınıfın ortaya çıkmasını da

engelleme bakımından gerici görür.

Merkez çevre kavramını kullananlar için ise Heper çevrenin merkezle daima çatışma içinde olduğu kanaatindedir. Merkez daima çevreyi kontrolde tutmak ister. Ona sivil toplum yapısına girme konusunda müsaade etmez. Şerif Mardin ise merkez ve çevrenin birbirleri ile gevşek bir ilişki içinde olduğunu, merkezin çevrenin kimi yerel görevleri yerine getirmesine müsaade ettiğini belirtir. Mardin’de merkez çevre arasında kültürel fark öne çıkarken, Heper’de bunu göremeyiz.

Partiler seçkincidir Heper için. Gerek CHP gerek de DP. Mardin ise DP’yi elitlerin partisi olarak görmez. CHP ise merkezi temsil eden elit bir partidir. Küçükömer de DP’yi Doğucu-İslamcı halk cephesine dayanan bir parti olarak görürken, CHP Batıcı cephenin bir parçasıdır ve bürokrasiye dayanır.

İncelenen sol kökenli teorisyenlerin makro tarih tezlerine baktığımızda sorunlu noktalardan biri Marksist tarih çizgisini verili kabul etmeleri. Her toplumun bu gelişme aşamalarından geçmek zorunda olduğunu düşünmeleri ve bunu asla sorgulamamaları. Bu durum kimi tarihsel olayları bu kalıplara sığdırmakta yaşadıkları zorluklar sonucu tezlerinde çelişkilerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun yanında var olan olayların özgünlüğüne, Doğu toplum ve devletlerinin Batı’daki gelişim çizgisinden farklı bir sürece tabi olabileceklerine asla önem verilmemesi sonucunda, ortaya çıkan tezler mevcut durumun Marksist açıdan yorumlanması dışında bir ürün ortaya çıkarmamıştı.

Başka vurgulanması gereken bir nokta ise Osmanlı’da toplumsal durağanlığı içkin bir özellik gibi öne çıkarmaktaki sorun. Durağanlık Osmanlı gibi zayıf da olsa yerel güçlere sahip, oldukça geniş coğrafyada hakim ve de geniş ticaret yolları üzerinde olan bir imparatorlukta durağanlık çok da mümkün değil. Durağanlık Osmanlı’nın içkin özelliklerinden olmaktansa, pozisyonunu korumak gayesindeki yönetici zümrenin hedeflediği bir durumdur. Bu durumu Osmanlı’nın özelliği saymak da, onun sahip olduğu toplumsal formasyonu yorumlamakta çeşitli yanlışlıklara sebep olmuştur. Zira Osmanlı da tarihteki diğer topluluklar gibi durağan değildi:

“Tarihteki bütün insan toplulukları gibi Osmanlı toplumu da akışkan ve dinamikti. Ve de bu tespit, sözde çöküş dönemi olarak adlandırılan onyedinci yüzyıl da dahil olmak üzere bütün Osmanlı tarihi için geçerlidir. Toplumun yapısı zaman içinde değişmiş olmasına rağmen, dış görünüşü en azından üç yüzyıl boyunca sağlam kalmıştır. Toplumun bu dış görünüşüne odaklanılması sahte bir süreklilik duygusu vermektedir.” (El-Haj, 2000: 93)

Durağanlıkla ilgili yorumların çoğu da devleti tek gerçek güç olarak Kabul etmekten kaynaklanmakta. Bu durum sivil toplumun olmayışı, ara sınıfların olmaması gibi ara sonuçlar da doğurmaktadır. Reşat Kasaba da benzer eleştiriler öne sürmektedir:

“Devlet tarafından geliştirilmiş kategorileri alırsak ve burada içerilen tanımlamaları geçerli kabul edersek, gerçekten de devletin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki tek gerçek güç olduğuna inanabiliriz. Ne var ki, tarihsel açıdan, herhangi bir devletin bir aygıt ve hegemonik bir kurum olarak gelişimi, daima devlet-dışı bir aremayla eş zamanlı, müşterek ve bağlantılı olarak gerçekleşir. Devlet-dışı bir arena olmadığında, devleti kavramsallaştıramayız ve ikisi arasındaki esas olarak cebri ilişkiyi göremeyiz. Aslında, orta sınıf ya da sivil toplum olmayışına ilişkin tartışmalar, bu tür varlıkların ya da alanların varolmadıklarını değil, devlet güçleri tarafından gerçek anlamda yok edildikleri ya da yok edilmek istendikleri gerçeğini yansıtır.” (2005: 130)

Tüm bu teoriler gerek o dönemin tartışmaları hakkında genel çerçeveyi çizmek, gerekse ülkenin sorunları ile ilgili farklı görüşleri ortaya koymak adına ele alındı. Kimi teorilerde ekonominin temel alındığını kimilerinde ise kültürel farkların zemini oluşturduğunu ortaya koyduk. Kimi teorilerde belli siyasi olayların, sınıfların olumlu pozisyona sahipken kimilerinin ülkenin gelişmesinde negatif bir role büründürüldüğünü gördük. Bunun yanında ülke dışındaki kimi gelişmelerin ülke üzerindeki olumsuz etkilere sahip olması gibi tüm teorilerde ortak bazı noktalara da değindik. Elbette tüm bu teorilere değinilmesinin en temel amacı ise ikinci bölümde ele alacağımız Doğan Avcıoğlu ve teorisinin bu temel tartışmalardaki konumuna, etkisine, benzerlik ve farklılıklarına daha iyi temas edebilmektir.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞAN AVCIOĞLU VE TARİH TEZLERİ

Doğan Avcıoğlu 1926 yılında Bursa'nın Mustafa Kemal Paşa ilçesinde doğmuştur. Nüfus kütüğündeki ismi ise Mehmet Erdoğan Avcıoğlu'dur. Bursa Erkek Lisesi'nde okuyan Avcıoğlu, ardından İstanbul Hukuk Fakültesi'ne devam etmiştir. Yüksek öğrenimi ise Fransa'da yapmıştır. Orada ileriki yıllarda devam edecek olan kimi arkadaşlıklarının - Metin Toker- temelini atar. Siyaset bilimi ve ekonomi eğitimini tamamlayıp 1955 yılında ülkeye dönen Avcıoğlu, askerlik görevini tamamlamış ve Merkez Bankası raportörü ve Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde (TODAİE) çalışmıştır. (Özdemir, 2000: 13) Fransa'dan arkadaşı Metin Toker Akis Dergisi'ni çıkarmaya başlayınca, oraya da yazılar göndermeye başlamıştır. Ardından Hürriyet Partisi'nin araştırma komitesine katılan Avcıoğlu, ardından Cumhuriyet Halk Partisi'nin araştırma bürosuna katılmıştır. Ankara Üniversitesi SBF'de açılan asistanlık kadrosunu kazanmasına rağmen, siyasal çalışmalara ağırlık vermek amacıyla bu işi reddetti. (Atılgan, 2015: 573)

1960 Darbesi'nden sonra Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonuna, yeni anayasayı hazırlamakla yükümlü komisyona seçilmiştir. Ancak aktif üyeler arasında değildir ve 1961 Anayasası için yapılan oylamaya da katılmaz. Bunun nedeni Özdemir'e göre yürütme ve yasamanın özellikle ekonomi alanındaki yetkilerini yeterli bulmamasıdır. (2000: 17)

Önce Akis, Kim gibi dergilerde yazdı. (Şener, 2015: 77) 1961 yılının sonlarına doğru *Yön Dergisi*'nin çıkarmaya başlar. Oldukça etkili bir yayın olan bu dergi 1967 yılına dek de çıkmaya devam etmiştir. İlk 11 sayıda mesul müdür ünvanını da taşıırken ardından bu değişmiştir. (Çiçek, 2016: 36) 1969 yılında kıyasla daha küçük bir kesime hitap eden *Devrim Dergisi*'ni çıkarmaya başlamıştır. 1971'in 9 Mart'ında ordu içindeki sol kesimin son anda vazgeçtiği darbe girişiminin ideoloğu olarak daima ön plana çıktı; ancak başarısız bu girişim sonucu yargılandı, hapis yattı. Yargılamalar sonucunda beraat etti.

Tüm bunlardan sonra araştırma çalışmalarına ağırlık veren Avcıoğlu, günlük yaklaşık 14 saatlik düzenli araştırma ve yazma çalışmalarına o kadar eğilmiştir ki, sosyal yaşamına neredeyse tamamen son vermiştir. (Özdemir, 2000: 35)

1980 darbesi döneminde kansere yakalanan Avcıoğlu, çeşitli ameliyatlar geçirse de 5 Kasım 1983 tarihinde hayatını kaybetmiştir.

2.1 Doğan Avcıoğlu ve Teorileri

Avcıoğlu'nun Marksist tarih anlayışı ilgili düşünceleriyle net bir şekilde *Türklerin Tarihi* serisinin ilk cildinde karşılaşıyoruz. Sadece tarihe değil toplumbilimine de katkısı olduğuna inandığı Marksizm'i Comte ve Spencer'ın toplumbilimciliği ve evrimciliğinin önüne koyan Avcıoğlu'na göre tarihi ekonomik gerekçelerle açıklayan her çalışma Marksist değildir, tıpkı Prof. Akdağ'ın tarihçilik anlayışı gibi. Marksist tarih anlayışına sahip olduğunu iddia edip sade bir ekonomik determinizm ve tek yönlü çizgisel bir evrim anlayışına sahip tarihçilerin yaptıkları Marksist tarih anlayışına terstir. (Avcıoğlu, 2006a: 91)

Eserlerinde sıklıkla Marx'ın çalışmalarına atıfları gördüğümüz Avcıoğlu Marksist olarak görüyor muydu kendini? Tarihsel metodolojisini Marksist tarih anlayışına göre temellendiren Avcıoğlu, ileride değineceğimiz üzere zaman zaman Marksist Tarih Kuramına ters düşecektir. Ki yine görülecektir ki Marx ile ters düştüğü bir noktada Marx'ın doğu toplumlarını ATÜT olarak görmesi, ancak Avcıoğlu'nun Osmanlı'yı bu kalıba sokmamasıdır. Gerek Eski Türkleri gerek de Osmanlı İmparatorluğu'nu yorumlarken tarihsel materyalizmi esas alan metodolojisi, tarihin akışının sınıfların çatışmasının tarihi olduğu gerçeğine, artı değeri kimin alacağı rekabetinin zıtlıklar yarattığına ve tüm sorunların işçi devrimi ile düzeleceğine inancı Marksist tarih anlayışı ile gayet uyumludur. Elbette ki, Türkiye özelinde işçi sınıfının henüz gelişmediği ve bu sınıf bilincinin gelişmesini beklememek şeklinde ortaya çıkan sabırsızlığı şüphesiz ki kafasında siyasal amaçlarla, günlük siyasi kaygılarla ve de bağlantılı olduğu asker kesim ile ilintilidir. Benimsediği ve tezlerine uygulamaya çalıştığı Marksist tarih anlayışına bakarak veya Yön sayfalarındaki toplum projesinin Kemalizm'in Marksizm'den yararlanıp tekrar yorumlanmış olmasını (Atılğan, 2008: 53) düşünerek Avcıoğlu'nun Marksizm'e olası yakınlığından bahsedilebilir. Ne var ki yazılarında sosyalizme düzdüğü övgülerin benzerlerini Marksizm için göremiyoruz. Açıktan bir şekilde Marksist olduğunu demeyen Avcıoğlu, sosyalizm taraftarlığını ise gizlemez. Yön Dergisi'nde çıkan "Niçin Sosyalizm?" ya da "Sosyalizm Anlayışımız" isimli makaleleri gerekli verileri bizlere sağlamaktadır. Her ne kadar uzunca bir süre milliyetçi sosyalist olduklarını vurgulamak zorunda kalsalar da. (Altun, 2004: 558) Zira iç ve dış kapitalizme direnen kişi de milliyetçidir Yön'e göre (Avcıoğlu, 1964: 3). Sosyalizm Anlayışımız isimli makalesinde sosyalizmin tek kurtuluş yolu olduğunu ileri sürecek kadar da cesurdur Avcıoğlu (1962: 3). Devletçilik anlayışları da sosyalizme götürecektir bir ara model halindedir (Özdemir, 1986:

283). Türkiye'nin Düzeni'nde kullanılan dil de Marksist damgası yemekten kaçınılan bir dil olarak dikkat çekiyor.

Avcıoğlu'nun tarih çalışmalarını Türkiye'nin Düzeni isimli eseriyle başlatabiliriz. 1968'de yayımlanan bu eser ile Avcıoğlu ülkenin geri kalmışlığı sorununa el atarak, kapitalizme geçemeyişimizin sebeplerini tarihte aramaya başlıyor. Elbette Osmanlı tarihi ve Cumhuriyet tarihi temelli eser, zamanının sol literatüründeki en temel referans kaynaklarından biri olur. Alpay bu eserde Avcıoğlu'nun Marksist olmasa da pek çok Marksist'ten daha iyi bir şekilde kullandığını belirtir Marksizm'i. Zira kitabın hitap ettiği zümreye göre dil belirlenmiştir (Alpay, 2013: 283). Ne var ki Avcıoğlu'nun ordu içindeki yandaşlarının darbe konusundaki başarısızlığı ve 12 Mart 1971'deki aslında 9 Mart darbecilerine karşı yapılan (Kahraman, 2008: 219) darbe sonunda başarısızlığın nedenlerini bulmak amacıyla cevapları tarihsel çalışmalarını daha da bilgi ağırlıklı, kronolojik bir anlatıma dayandırdı. İlk örneğini 4 ciltlik Milli Kurtuluş Tarihi adlı eserde görmekteyiz. Bol ve detaylı bilgiye dayalı anlatım hakimdir bu eserlerde. Bir diğer örneği ise Türklerin sahneye çıkışından başlayan bir tarih yazımına giriştiği Türklerin Tarihi serisi idi. Sağlığında 5 cilt olarak basıldı ancak yazılmayı bekleyen 2 cildi daha vardı. Bu eserlerde de boyların kökenleri, kişisel iktidar mücadeleleri gibi kronolojik tarih anlayışını görürüz. Oldukça detaylı bilgisel anlatıma sahip eserde, ekonomik temelli yorumlamalar, sınıf mücadeleleri oldukça kısıtlı yer almaktadır.

2.1.1 Eski Türkler

Avcıoğlu'nun eski Türkleri oldukça detaylı şekilde incelediği kitaplarında Türklerle ilgili ufak detaylardan genel bilgilere kadar pek çok bilgiye erişmekteyiz. Öncelikle Türk adının önceden Türük olarak iki heceli olarak Orhun Yazıtları'nda yer aldığını belirtir. Ne var ki pek çok Moğol ve Türk boyunun Tatar adının bozkırdaki ününden dolayı onu kullandığını da ekler (Avcıoğlu, 2006a: 288-289). Türk kelimesinin anlamıyla ilgili olarak ise çeşitli görüşlere eserlerinde yer verir. Miğfer, güç, terk edilmiş, töreli, olgun gibi anlamlara geldiğini dile getirir (Avcıoğlu, 2006a: 295). Bununla beraber Turan İslam kaynaklarında Çin ve Türklerin ülkesi olarak geçerken, Osmanlı'da da Türk kaba, köylü, akılsız gibi anlamlar içerir. Türkçülük akımıyla beraber Cenevizlilerden gelen türkiya kelimesi değer kazandı ve Fransızcadan gelen Türkiye kelimesi yeni ülkenin ismi oldu (Avcıoğlu, 2006a: 296-297). Cumhuriyetle beraber Türklerin tarihine yönelik artan çalışmalarla beraber t r ve k harflerinin geçtiği neredeyse her alanda Türk ulusunun keşfine çalışılır (Avcıoğlu, 2006a: 286).

Bununla birlikte Türklerin kökeninde 20 kabile olduğunu belirtir Avcıoğlu Kaşgarlı Mahmut'a dayandırdığı bilgilere göre. Bu kabilelerin 10 tanesi büyüktür. Bunlar Peçenek, Kıpçak, Oğuz, Kimek, Başkurt, Basmıl, Kay, Yabaku, Tatar ve Kırgız. Ardından gelen 10 kabile ise şöyledir: Çiğil, Tuhsi, Yağma, İğrak, Çaruk, Cumul, Uygur, Tangut, Kıtay ve Tavgaç kabileleridir (Avcıoğlu, 2006b: 1362).

2.1.1.1 Ekonomi

Eski Türkler hayvancılığa ağırlık vermiştir. Tarıma uygun alan oldukça düşüktür; iklim kışın eksi 17 ve 51 arasındadır, kurak yerler çöle dönüşür (Avcıoğlu, 2006a: 320). Bozkırdaki uygun alanlarda tarım da yapan Türkler, Çin'den gerekli ürünleri savaşla ya da ticaretle alabildiklerini görünce hayvancılık ve avcılığa ağırlık verirler (Avcıoğlu, 2006a: 218-219). Tüm topluluk üyelerinin katılımıyla gerçekleşen bu etkinliklerde yetenekli ve çok et toplayabilen üyelerle, yeteneği az olanlar arasında dengesizlik olmasın diye özel birikim yasaktır ve bunu törenlerde armağan alıp verme, şöenler düzenleme gibi toplumsal olaylarla dengelerler. Hatta Avcıoğlu, Dede Korkut hikayelerinde bu geleneğe uymayan bir kağanın sebep olduğu savaşlardan bahsedildiğini hatırlatır. Bu gelenek, gereği kalmamasına rağmen yüzyıllarca da devam etmiştir. Bu tarz göçebe yaşam tarzı, savaşta da üstünlük sağlamıştır Türklerle (Avcıoğlu, 2006a: 339).

Toprak, çayırlar, hayvanlar topluluğun ortak mallarıdır. Artık ürün yaratılmadığı için de sınıflar ortaya çıkmamıştır. Toplum lideri konumundaki başkan ise eşitler arasında yetkisiz bir başkandır. Sınıfların olmadığı bu aşama Avcıoğlu tarafından ilkel ve kendiliğinden bir demokrasi olarak nitelendirilir (Avcıoğlu, 2006a: 221).

Özellikle Kazak Türklerinde akraba yağmalama hakkı mevcuttur. Olası bir ceza ödeme, kıtlık ve benzeri durumda oğul, akrabaların mallarını yağmalayabilir ve buna itiraz edilemez. Üç kez bunu yapmak hakkı vardır. Ancak uzak akrabalara en kısa zamanda geri ödeme yapılırken yakın akrabaya geri ödeme zorunluluğu yoktur (Avcıoğlu, 2006a: 242).

Ne var ki, sulu tarım ve nadasın keşfi ile artık ürünler ortaya çıkar, tarım dışı kesimleri de beslemenin yolları bulunur. Bu da sınıfların ortaya çıkmasına neden olur. Avcılıktan çobanlığa geçişte de otlaklar ortak kalsa da hayvanlar büyük ailelerin mülkiyetine geçince zengin fakir farkı da ortaya çıkar (Avcıoğlu, 2006a: 238). Hatta bu büyük ailelerin lüks tüketimleri zamanla zorunlu tüketim olunca sorunlar ortaya çıkmıştır. Attila İmparatorluğu'nun yıkılışını da bununla açıklar Avcıoğlu (2006a: 329). Servet eşitsizliğinden doğan çatışmalar genelde büyük ailelerin zaferiyle sonuçlanır. Zengin ve güçlü aileler köleleştirme yoluyla, yeni boy ve oymakları kendine katarken, akraba

olmayanların da aynı boylarda yer aldığı yeni bir yapı ortaya çıkar. Bozkır aristokrasisi belirir ve boyun başında artık irsî bey soyları olacaktır (Avcıoğlu, 2008: 743). Kölelik de eski Türklerde görünen bir olguydu. Tarım ve hayvancılık değil de ileri tarım aşamalarına geçmiş ve çobanlık yapan boyların özellikle köle sahibi olduklarını söyler Avcıoğlu (2006a: 252).

Boylar arası bu mücadelede asil olmayan boylara kara budun denirken asil boylar ak budun olarak adlandırılır. Kara budun ile aristokrasi arasındaki sınıf mücadelesi ise oldukça belirleyici olmuştur siyasal birlik hususunda Avcıoğlu'na göre. Özellikle Çin ile ilişkide kolayca uyum sağlayan aristokrasi, geleneklere daha bağlı olan kara budunun tepkisini çekmiştir ve aralarındaki sınıf mücadelesi kaganın kara budunu destekleyip siyasal birliği kurmasıyla sonuçlanmıştır (Avcıoğlu, 2008: 766). Özellikle Moğol devletinin kara budun ile aristokrasi arasındaki sınıf çatışmasından doğduğunu, bu durumun bile sınıf savaşı artmadan güçlü bir devletin kurulamadığını gösterdiğini vurgular Avcıoğlu (2008: 1025).

Vergilendirme ise bir iç karışıklık sebebidir. Bağlı boylar vergileri yüksek bulursa ayaklanırlar. Az vergi alan ya da almayan kaganlar popüler olurlar (Avcıoğlu, 2008: 763).

Tarımda aletlerin yapımı zanaatı ve demirciliği geliştirir. Daha da önemlisi artık ürünü dağıtmak için devlet denen yapı ortaya çıkar. Bireylerin yapacağı büyük çaplı işleri artık ürün karşılığında devlet üstlenir ve doğu despotizmi ya da Asyagil Üretim Tarzı ortaya çıkar.

Bununla birlikte Avcıoğlu Asyagil Üretim Tarzı taraftarlarının durgunluk kuramını tarımcı köyler için olmasa da bozkır toplulukları için doğru bulmaktadır (Avcıoğlu, 2006a: 333).

2.1.1.2 Aile Yapısı ve Kadının Yeri

Avcıoğlu boylar halinde yaşayan Türklerde tam cinsel özgürlük olduğunu öne sürer. Herkes, herkesin karısı ve herkes, herkesin kocasıdır. Toplu aşk törenleri Orta Asya kaynaklarında mevcuttur. Ancak zamanla önce kuşaklar arası ilişki yasaklanır; ardından da kardeşler arasında evlilikler. Hazarlar ve Akhunlarda bu tarz evlilikler görülür (Avcıoğlu, 2006a: 228). Babanın kimliği bilinmediğinden soy anne soyu üzerinden yürür, ata-ana durumu vardır ki buna Engels gen=soy demektedir (Avcıoğlu, 2006a: 228). Yani koca döl sağlamakla yükümlü bir yabancısıdır. Kardeşlerin ortak karıları vardır; ki eğer bir erkek kardeş sahibi değilse karısı başında bir boynuz taşır. Boynuz sayısı kardeş sayısı ile doğru orantılıdır. Döl alma geleneği de –yabancılardan bilinçli olarak hamile kalmak-Karlıklarda, Uygurlarda, Taptuklu Türk şeyhlerinde, Kırgızlarda görülür; hatta Dede

Korkut hikayelerine de konu olmuştur (Avcıoğlu, 2006a: 229). Döl almak ve cinsel konukseverlik akrabalığın çokluğunun güç göstergesi olmasından ötürü de hoş görülür (Avcıoğlu, 2006a: 243).

Evlilik bağına geçilse de erkeklerde poligami mevcutken kadından sadakat beklenir. Bu da kadını az bulunan ama aranan bir konuma düşürür. Kadın satın alma ve kaçırılmalar başlar (Avcıoğlu, 2006a: 230). Çok karlılık ve üvey anne ya da ölen amca- abi eşleriyle evlenmek de soyu çoğaltma kaygısıyla uygulanan geleneklerdir (Avcıoğlu, 2006a: 244). Avcıoğlu Engels'e atıf yaparak kadın cinsiyetinin mağlubiyetini hayvancılığın gelişmesi ve erkeğin ekonomik olarak güçlenmesi sonucu, soyun erkek tarafından yürütülmesiyle başladığını belirtir (2006a: 230). Türk toplumlarında ise yazılı kaynakların erkek egemen dönemden geldiğini belirten Avcıoğlu, yine de Türk toplumunun da kadın egemenden erkek egemen yapıya geçtiğini belirtir (Avcıoğlu, 2006a: 231). Ancak erkek egemen dönemde kadının kocanın soyundan sayılmadığını ve erkek çocuk vermesi durumunda soya kabul edilip söz sahibi olduğunu belirtir. Kadın erkeğe eşit olmaktan uzaktır (Avcıoğlu, 2006a: 232). Göktürklerde bir erkeğin başka soydan birinin gözünü çıkarması durumunda o soydan bir bekar kız gözü çıkan erkeğe verilir; kız yoksa da karının çeyizi verilir. Bu durumu Avcıoğlu bekar kadının mal statüsünde olduğu, evli kadının da çeyizine bile sahip çıkamayacak konumda olduğu şeklinde yorumlar (Avcıoğlu, 2006a: 232).

2.1.1.3 İdari Yapı

Eski Türklerde soy, kemik deyimiyile belirlenir, yani aynı kemikten inenler soydaşlardır. Uruğ, alt soy, oymak, aşiret, boy, oba gibi yapılanmaların farklı kişiler tarafından farklı kullanıldığını belirten Avcıoğlu soy, oba, budun ve boy kelimelerini kullanarak daha basit bir sınıflandırmaya gitmiştir. Boy, soylardan kurulu belli bir adı, damgası ve savaş çığlığı olan akrabalık birimi iken, oba boyun içindeki daha ufak bir bölümdür. Soyla eş anlamlı kullanılabilir. Boyların birliğine ise budun der. Bir tür göçebe boylar birliği olan ve başında Kagan bulunan en büyük siyasal örgütlenme ise ildir (Avcıoğlu, 2006a: 235). Siyasal açıdan örgütlenilmiş buduna denir il. İlli budunun başındaki kişiye Kagan denir (Avcıoğlu, 2008: 744). Kagan aile mallarını serbestçe kullanma hakkına sahip değildir ve ölünce yerine ailenin saygın kişisi geçer (Avcıoğlu, 2008: 749). Kagan boyların bir kısmını kendi yönetir, kalanını ise ailenin diğer erkekleri arasında paylaştırır (Avcıoğlu, 2008: 752). Avcıoğlu bu örgütlenmeleri Engels'in Ailenin Kökeni eserindeki Roma, Yunan ve Germen gens, fartri ve trübulerine benzetir (Avcıoğlu, 2006a: 240). Boylar besin konusunda sıkıntı yaşamamak adına çok büyük olmamalıdır,

ancak düşman ve hayvan saldırısına karşı dayanabilmek için de büyük olmalıdır. İşte Türk boyları da bu sebeplerden ötürü barış zamanında ayrı yaşarlarken, savaş, savunma ve süreklilik gibi nedenlerle bir araya gelirler (Avcıoğlu, 2006a: 236). Bu durum daimî bir asker şefin ortaya çıkmasını engellerken, bozkır koşullarında herkesin çalışmak durumunda olması da aylak bir soylu sınıfın oluşmasının önüne engel koyar. Karar mekanizmasının ortak, yargılamaların herkese açık olması ilkel ve kendiliğinden bir demokrasiye işaret eder (Avcıoğlu, 2006a: 236).

Birlik duygusu o kadar çok ki Orhun Yazıtlarında bile kişilerin değil budunların ölümlerinden bahsedilir. “Az budun orada yok oldu” ya da “İzgil budun öldü” gibi (Avcıoğlu, 2006a: 245). Küçük yaştan çocuklara ataları ve soyları ezberletilir.

Kimi zayıf boylar savaşlar sonucu ya da av yeteneğini kaybetme gibi nedenlerle başka bir boyun boyunduruğuna girebilirler. Bu durum eşitsizliğe sebep olur ve senyör ile vassal arası ilişkiye benzer bir ilişki ortaya çıkarır. Ancak bu duruma Avcıoğlu kölelik demez (Avcıoğlu, 2006a: 249). Bu güçlü boyların eşitsizliğe neden olduğunu belirten Avcıoğlu Oğuzlarda da Kayı, Yazır, Avşar, Beğdili ve Eymir gibi beş büyük boyu sayar ve Yabgunun daima bu beş boydan çıktığını söyler. Hatta Bayındır boyundan olan Uzun Hasan en büyük olma iddiasıyla çıkınca Osmanlılar da Kayı boyundan olduklarını ileri sürmüşlerdir (Avcıoğlu, 2006a: 250). Eski Türklerdeki bu efendi boy- bağlı boy durumu hem sömürüyü ortaya çıkarmış hem de efendi boyun bağlı boya akraba gibi muamele etme zorunluluğundan ötürü öz akrabalarıyla ilişkilerinin zayıflamasıyla sonuçlanmıştır.

Güçlü aileler bu güçlerini zamanla askeri güçle destekleme eğilimine girerler. Yetenekli biri asker şef olur; ki amacı saldırı ve korunma ile birlikte yağma ve birikim sağlamaktır ki bu da ekonomik görevidir asker şefin. Zira Engels'in dediği gibi savaş yalnızca yağma için yapılır ve sürekli bir sanayi kolu durumuna gelir (Avcıoğlu, 2006a: 254). Askeri şefin bu görevi oğluna devretmesi zorunluluk olmasa da zamanla bu görev kardeş ve oğullara geçmeye başlar. Bu da bey ailelerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Avcıoğlu Marksist olmayan açıklamaları sayfaların sonunda dipnot olarak vermektedir (Avcıoğlu, 2006a: 255). Türk toplumunda boylar arası ortaya çıkan bu asalet farkları da iyice belirginleşir, hatta asil olmayan boylara “kara budun” denmeye başlanır (Avcıoğlu, 2006a: 261). Hatta bu kara budunlar, asil budunlar karşısında feodal beylerin serflerinden daha kötü durumdadır. Arazileri tamamen beyin tasarrufundadır, bey istediği zaman el koyabilir; hayvanlar da beye aittir, güçlü ve asil bey herhangi bir şekilde daha üstün başka bir boy tarafından cezalandırılırsa cezayı da yine bu kara budun öder. Ayrıca asil bey istemeden onun hizmetinden de çıkamaz. Olağan vergi ve angaryalar dışında hayvanlarla

ödeme de yapmak durumundadır ve asil beyin kendisinin koyduğu kanunlarca yargılanırlar (Avcioğlu, 2006a:

263). Kagan'a itaat çeşitli yazıtlarda övülürken, itaatsizlik edip dört bir yana dağılanların ise perişan olacağı özellikle vurgulanır (Avcioğlu, 2008: 749).

Tüm bu veriler sonucunda Avcioğlu Asya bozkırlarında sınıfsız bir toplumdan -hatta muhtemelen anaerkil bir toplumdan- sınıflı, ataerkil bir göçebe feodalizmine geçişin olduğuna kanaat getirmiştir (Avcioğlu, 2006a: 274). Sulu tarıma geçen bölgelerde Asyagil ya da köleci toplumlar oluşurken, bozkır topluluklarında daha ilkel ve eşitlikçi bir toplum oluştuğu genel kanısına varır Avcioğlu (2006a: 284).

Bozkırda uzak köşelere dağılan boylar ancak sol ve sağ diye ayrılarak yönetilir. Sol, sağa üstündür zira güneşi kutsayan Türklerde, yüz güneye çevrilince güneş soldan doğmaktadır (Avcioğlu, 2006a: 438). Burada önemli nokta sol ve sağ diye ayrılanın arazi değil boy ve budunlar olmasıdır. Feodal bir bölünme değildir mevzubahis (Avcioğlu, 2006a: 263). Aynı şekilde savaşlarda toprağını ele geçirdim yerine budununu ele geçirdim denmektedir. İlini ele geçirdim demek ise kaganlığına son verdim demektir. Bozkırda bir boy ve budun konfederasyonun yıkılıp, güçlü bir başka boy etrafında yeni bir konfederasyon kurulması bozkırın değişmez yasasıdır (Avcioğlu, 2006a: 456).

2.1.1.4 Din ve İnanışlar

Avcioğlu en eski yazılı belgelerin bile bozkır insanının zevk ve eğlenceye düşkünlüğünü, içki ve aşka bağlılığını gösterdiğini söyler (Avcioğlu, 2006a: 343). Zaten öbür dünyada da bozkır yaşamının değişmeden devam edeceğine inanılır (Avcioğlu, 2006a: 344). O zamanlarda her şeyin bir ruhu olduğuna; hatta birden çok ruhu olduğuna inanılır. Bu sebepten ötürü mesela suyu kirletenler cezalandırılır. İnsan ruhu da daha çok kuş gibi düşünülmüştür. Başlıca insan ruhu ise Kuttur. Ölümünden sonra ruhlar göğe yükselirler; yani ruh ölümsüzdür. Hatta öyle ki bazen atı ve yanında birkaç asker de öldürülür ki ölen kişinin ruhuna öbür dünyada hizmet etsinler. Bazen hayvanlara da cenaze töreni yapıldığı, mezar taşı dikildiğini görülür (Avcioğlu, 2006a: 349). Zira hayvanlarla insanlar aynı tanrıya inanırlar. Buna da yaşamın birliği görüşü denir (Avcioğlu, 2006a: 350). Ölüler hayattaymış gibi yayı elinde kılıcı belinde gömülürler (Avcioğlu, 2008: 572). Ölen kişinin yakınları ölen kişinin çadırının çevresinde 7 kez dönerler (Avcioğlu, 2008: 591). Savaşta ölmek onurken hastalıktan ölmek ayıptır (Avcioğlu, 2008: 590).

Tanrı imgesine baktığımızda ise bozkır yaşamına sahip çadırları, atları ve hizmetçileri olan bir imgeyle karşılaşıyoruz. Yıldırım çarpmasının ise bu tanrıların

kızgınlığının göstergesi kabul ederler ve hemen akabinde törenler düzenlerler (Avcıoğlu, 2008: 573).

Kurban fenomeni ile de sıkça karşılaşılır. Bir nesne veya canlı ile denk geldiklerinde -kartal görünce dana kesmek gibi-, yılın belli dönemlerinde ya da belli bir istek ve dilek zamanlarında yapılırdı kurbanlar. En değerli kurbanlar ak boz aygır ve ak boz kısrak idi (Avcıoğlu, 2006a: 378). Kimi kurban törenleri Kagan tarafından idare edilirdi; ki bu da şaman yerine kaganın dinsel otoritesine verilen önemi gösterir. Sadece tanrılara değil güç taşıdığına inanılan her şeye adanırdı kurbanlar. Kaganın katıldığı büyük kurban törenlerinde çok büyük eğlenceler tertip edilir, kımız içilir hatta kadınların da katıldığı ayaktopu oynanırdı (Avcıoğlu, 2008: 592-593).

Türklerin kurt ata efsanesi de Avcıoğlu'na göre Hunların zamanında ortaya çıkmıştır. Farklı anlatılar da olsa ortak nokta dişi kurttan türeme noktasıdır. Kurt zamanla gökle ve kutsallıkla birlikte anılır.

Eski Türklerdeki totem anlayışı konusunda çok farklı görüşler yer alsada Avcıoğlu bu tartışmada bu toplulukları totemci olarak gören görüşten yanadır. "...bozkırdaki Türk boylarını totemci saymamak için hiçbir temel engel bulunmadığını göstermeye yeterlidir." (Avcıoğlu, 2006a: 405). Yine de Avcıoğlu totemciliği bozkır insanının dini kabul etmez ama önemli bir parçası olarak görür. Şamanizm, tengricilik ve totemcilik ve daha başka bir sürü şey eski Türk dininde görebileceğimiz unsurlardır. Avcıoğlu bu inanışların İslam'a geçişle de ortadan kalkmadığını, özellikle Aleviliğin eski Türk inancının İslamlaştırılmış versiyonu olduğunu, Sünni Yörüklerde de eski inançların yaşadığını söyler (Avcıoğlu, 2006a: 407). İslamiyet'le gök tanrı Allah olur, ikincil tanrıların yerini evliyalar alır, kimi ruhsal inançlar ise İslam'da yer alamadıklarından unutulurlar. Ama bazen kültleri yaşamaya devam eder. Mesela, evin koruyucu ruhunun eşikte yaşadığına inanan eski Türkler, eşığe basmazlardı. Günümüzde ise evin koruyucu ruhuna inanılmasa da eşığe basmama geleneği devam eder (Avcıoğlu, 2006a: 407).

Bu inanışların çoğu şaman inancına sahip Kuzey kuşağı Türklerine uygun inanışlarken, Güney Kuşağı Türkleri Budizm, Hristiyanlık ve İslam gibi dinlere yayılma alanı olmuşlardır. Hatta bozkıra İslam'ı getirenin ve yayanın Aleviler olduğunu ileri sürer Avcıoğlu (2006b: 1399). İslam'ı getiren abdalların çoğunun alevi olduğunu belirtir. Türklerin İslamiyeti seçmesinin nedenini ise Müslüman kesimlerle Türkler arasında gelişen ticareti ve İslam misyonerlerin propagandalarına bağlar.

Avcıoğlu'nun eski Türklerle ilgili görüşlerini netleştirmek amacı ile öne çıkan kimi Türk topluluklarını ele alınacak.

2.2 Göktürkler

Göktürklerin kökeni için Avcıoğlu bilinegelen çeşitli efsanelerden beslenerek Göktürkleri kuran ailenin Aşına soyundan olduğunu, bu ailenin de göksel kökenli bir kurttan türediğine inanıldığını belirtir. Bumin Kağan ve İstemi Kağan çeşitli savaşlar sonucunda Altaylara göçmek zorunda kalan Kansu ve Şensi gibi boylardan kalanları bir birlik altında toplamayı başarmış ve Türk Budununu meydan getirmiştir.

Göktürkler, su ve otağa göre göç ederler. Öncelikle sürü yetiştiriciliği ve avcılıkla uğraşırlar. Et yiyip, kıymız içerler. Ruhlara taparlar, şamanlara inanırlar. Savaşta ölmek onurken, hasta ölmek ayıptır. Gök Tanrı'ya, Yer Tanrı'ya ve Ecdat Mağarası'nda kurt ataya büyük kurbanlar sunarlar. Bu tarz büyük törenlerde Kagan töreni bizzat kendisi yönetir. Yine bu törenlerde sarhoş oluncaya dek kıymız içilir, hatta ayaktopu oynanır (Avcıoğlu, 2008: 592). Tamir Nehri ve Ötüken Dağı kutsaldır. Ateş, hava ve su gibi olgular da yine kutsal kabul edilirler.

Kagan gökseldir. Siyasal ve askeri şefliğinin yanında, dinsel şef rolü de vardır (Avcıoğlu, 2008: 593).

Çin ile olan ticaretin gelişmesi sonucu pek çok Türk tüccar çin'e yerleşir. Çin'deki lüks tüketim mallarına olan bu kolay erişim beraberinde Çin yaşam tarzına özentiliği de beraberinde getirir ve Göktürkler'de Çinlileşme baş gösterir. Bu biraz da Tanzimat Dönemi ileri gelenlerinin 1840'lardan sonra frenkleşmesine benzer Avcıoğlu için (Avcıoğlu, 2008: 764).

Yönetimde ise çoklu bir yönetim göze çarpar. Göktürkler'e bağlı boylar Batı ve Doğu diye ikiye ayrılır ve 2 ayrı kagan tarafından yönetilirler. Tüm bu yapının başında bir de asıl kagan vardır. Mesela Mukan Kagan Ötüken'de asıl kagan iken, Ti-teou isimli bir başka kagan ise doğu boylarını, Pu-li kagan da batı boylarını yönetir. Her iki kaganın kendilerine ait askeri güçleri de mevcuttur. Hatta asıl kagandan ayrı hareket ettikleri de görülür. Bu ayrılık bazen felaketle de sonuçlanır. Kie-li Kagan doğu boylarını yönetirken kıtlık, açlık ve çeşitli yenilgiler sonucundan doğu boyları 50 sürececek olan Çin esaretini tecrübe ederler. Tabi Tonyukuk bunun için kaganı değil, kaganını yalnız bırakan budunu suçlar (Avcıoğlu, 2008: 626).

Avcıoğlu Göktürk devlet yapısını askeri demokratik devlet olarak niteler. Aslında göçebe feodalizmine yaklaşan yapı, sürekli olan ayaklanmalar ve karışıklıklar sonucu soyluların da fakirleşmesiyle askeri demokratik yapıda kalır (Avcıoğlu, 2008: 774).

Bu sırada batı boyları ise hayli güçlü bir dönemden geçmektedir. Egemenlik

sahasını genişletir ve büyük gelirler elde ederler. Ne var ki bağımlı boyların her an isyana açık halleri sebebiyle bir noktadan sonra gerileme başlar. İsyancılar artınca da kaganlık dağılır. Çin denetimine girer.

Aşına soyundan birini başa geçirip isyan sonucu Çin'den bağımsızlığını geri almak isteyen doğu boyları bu amacına Aşına soyundan Kutluğ'un isyanının başarılı olması ile ulaşır. Kutluğ yalnızca 17'er ile isyana başlamıştır. Batı boyları da zamanla doğu boylarının kontrolüne girerler.

Yerleşik hayata geçenleri vergiye bağlayan Göktürkler göçebe yaşamlarına devam ederler. Vergilerin kontrolü ise Tudun lakaplı vergi denetçilerindedir.

Göktürlere son veren ise Uygurlar olmuştur.

2.3 Uygurlar

Uygurların atası Avcıoğlu'na göre Yüan-ho boyundan gelmektedir (2008: 579). Batı Göktürklerin yıkımında Çin kadar Uygur boylarının da etkisi oldukça yüksektir (Avcıoğlu, 2008: 644).

Uygur şefleri önce irkin, zamanla da yükselerek ilteber ve yabgu ünvanlarını alırlar. Göktürkler'dekine benzer bir yönetim yapısı burada da vardır. Sağ ve sol olarak iki adet "şad" atar Yabgu.

Uygurların diğer Türk topluluklarından ayrılan yönü ise, Mani dinini benimsemiş olmalarıdır. Ancak mani dini bozkır ekonomisi ve yaşam biçimi ile bağdaşmamaktadır (Avcıoğlu, 2008: 707). Et, süt ve tereyağı gibi hayvansal ürünlerin tüketimi yasaktır. Sebzeye müsaade edilir, ancak bu da yerleşik yaşamı gerekli kılar. Artık Uygurlar, yerleşiktir, tüccardır ve savaşçı değildirler.

Uygurların dönemine göre yüksek bir uygarlık seviyesine ulaştığını ileri sürer Avcıoğlu (Avcıoğlu, 2008: 724).

2.4 Selçuklular

Selçuklular, Kuzey Bozkırlarından İran ve Horasan'a göçen Oğuz topluluklarındandır. Gazne Devleti göçebe Oğuzların sebep olduğu anarşiye engel olamaz. Bunun üzerine halk Selçuklu şeflerini kurtarıcı gibi karşılar (Avcıoğlu, 2006c:1505). Ne var ki Büyük Selçuklu kurulunca tavır değişecek ve kanlarıyla bu devleti kuran Türkler uç beyler olarak görevlendirilecektir.

Yönetimsel açıdan baktığımızda devletin merkeziyetçilikten oldukça uzak olduğunu görürüz. Doğrudan yönetim altındaki eyaletlerde bile iç yönetim yerel eşrafın kontrolindedir. İlerleyen zamanlarda Selçuklu buraya vasal sülaleler kuracaktır. Geniş

ölçüde yabancı sülalelere dayanmaları da, aşiret döneminden beri sahip oldukları imparatorluğu hanedanın ortak mülkü kabul etme anlayışı ile çelişir. Üniter bir yapı kurulamaz. Ülkenin ikiye ayrılıp yönetilmesi ise Türk geleneklerine uygundur. Prenslere ve valilere geniş bölgelerin yönetimi özerk denebilecek seviyede bırakılır. Bu durum onları memur statüsünden çıkarıp oralarda sülale kurma pozisyonuna getirir. Uçlardaki Türklerin de şeflerine bağlı olsalar da sahip oldukları özerklik de hesaba katılırsa, devletin ayakta kalması geniş bir istihbarat ağına, sadık asker ve sivil yöneticilerin olmasına ve devletin cezalandırma gücüne dayanır. (Avcıoğlu, 2006c:1614) Nizamülmülk döneminde kurulan geniş istihbarat ağının sebebi de budur.

Yönetimde sivilin askere üstünlüğü mevcuttur Avcıoğlu'na göre. Asker işeflerin başka işlere karışması yasak iken, vergi toplama, bayındırlık, temsil gibi işlerden sorumlu sivil görevlilerin kimi zamanlarda askeri hareketleri yönetmesi de buna kanıttır. Kent ve çevresindeki yönetimlerden sorumlu kişi reistir. Genelde oranın önde gelen ailelerinden seçilir ve halkın çıkarlarını idareye karşı korur ancak halkın tutumundan da idareye karşı sorumludur. Devletin bu yöneticisinin yerel halkın içinden birinin olması Avcıoğlu'na göre halkın yönetime katılmasının bir göstergesidir.

Atabeylik kurumu da Selçuklular ile ortaya çıkmıştır. Bir prensi küçüklükten bu yana yetiştiren askeri şeflerdir bunlar. Önemleri o kadar yüksektir ki, sultan ölünce genç prensin dul kalmış olan annesi ile evlenirler (Avcıoğlu, 2006c:1624). Aslında temel görevlerinden biri isyana meyilli prensleri dizginlemek olsa da, zaman içinde prensleri manipüle ederek saltanat iddiasında bulunacak kadar ileri gidebilirler. Selçuklu da tüm bu özerklik durumu ve atabeylik kurumunu da düşünerek, caydırıcı olması için daima merkezde çok kalabalık bir ordu bulundurur.

İkta sistemi Selçuklularda uygulanan toprak rejimidir. Buna göre kişilere ait arazinin vergisini yerinde toplama hak ve yetkisini devletin, ona hizmet eden kişilere devri biçimindedir. İktadan yararlanan kişi muktadır (Avcıoğlu, 2006c:1631). Muktanın köy üzerinde bir mülkiyet hakkı yoktur. Bu durum da özel mülkiyeti oldukça zedeleyen bir noktadır. Muktaların yeri düzenli olarak değiştirilir. Ne var ki bu sistem zamanla bozulacak ve Selçuklu sisteminin Barı feodal sistemine oldukça yaklaştıracaktır (Avcıoğlu, 2006c:1637). Selçuklu sistemini Asya Tarzı Üretimden uzak gören Avcıoğlu, Batı feodalitesine yakın görse de farkları olduğunu kabul eder (Avcıoğlu, 2006c:1650).

Sünni İslam'ı genişleme yolunda propaganda olarak da kullanırlar (Avcıoğlu, 2006c:1511). Anadolu'ya ilk akınların ise 1018-1019 yıllarından itibaren başladığını belirtir Avcıoğlu (2006c:1535). Ne var ki amaç Anadolu'yu tamamen fethetmek değildir. Tuğrul

Bey, Alparslan ve Melikşah'ın böyle amaçları yoktur. Daha çok barış ve ittifak ararlar. Her ne kadar Malazgirt Savaşı ile bile Anadolu yönünde genişleme amacı gütmeyen Selçuklu'ya rağmen, pek çok göçmen Türk şefleri Anadolu'ya akın ederler. Daha önce de akınlar yapmışlardır ancak ne kadar ilerlerse ilerlesinler, en sonunda Azerbaycan'a dönmüşlerdi. Bu sefer amaçları Anadolu'yu yurt tutmaktı (Avcıoğlu, 2006c:1560). Anadolu'nun Türkleşmesi başlamıştır. Miryakefalon Savaşı ile de Anadolu'nun Türkleşmesi kesinleşmiş olacaktı (Avcıoğlu, 2015: 1959).

Devletin kurulmasını sağlayan Oğuzlar ayaklanırlar ve devletin yıkımına neden olurlar. Moğollar o toprakları çok kolay şekilde elde ederler ardından. Moğollar'dan kaçan pek çok Türkmen Anadolu'ya kaçar. Hatta Osmanlı kurucularının da bu dönemde Anadolu'ya gelenlerden olduğu iddia edilir (Avcıoğlu, 2006c:1733).

Avcıoğlu tüm bu göçlerin Doğu'nun Batı karşısındaki geri kalmışlığına da neden olduğunu belirtir. 10. yüzyılda Batı'da benzer istilalar son bulmuştur, ancak Doğu özellikle aynı dönemden sonra iyice artmıştır. Batı Roma Hukuku ile birlikte özel mülkiyete giderken Doğu'da benzer gelişmeler olmamıştır (Avcıoğlu, 2006c:1735-1736).

Anadolu Selçuklu Devleti büyük bir İslami coğrafyada kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nin aksine çoğunluğu Hristiyan bir coğrafyada doğmuştur. Kentsel bazda yapılan devlette ileri gelenler, kentte yaşayıp kentlerde harcarlar. Batı'da ise feodaller merkezde yaşayıp çevreden elde ettiğini merkezde harcar. Kentlerde ahiler siyasal açıdan güçlü konumdadırlar.

İdari açıdan baktığımızda atabeylik kurumunu burada da görürüz ancak Büyük Selçuklulardaki gibi güçlü konumda değillerdi. Kentleri yönetenlerin de sülale kurmasına müsaade edilmez. Büyük selçuklu ne kadar feodal ise, Anadolu Selçukluları o kadar antifeodal, merkezî bir yapıdadır.

Toprakta devlet mülkiyeti hakimdir. Bu da merkezi güçlendiren etmenlerden biridir. İktisadi sistemi uygulama alanı açısından oldukça dar bir bölgededir. Ancak oldukça ilerleyen zamanlarda bozulma ve feodalleşme görülmüştür (Avcıoğlu, 2015: 2086).

Moğollar Anadolu Selçuklu Devletinin sonunu getirirler.

2.5 Osmanlı İmparatorluğu

Avcıoğlu'nun Osmanlı'yı anlatan kitabı Türklerin tarihi serisinin 6. Kitabı olarak ölümünden sonra kayınbiraderi gazeteci yazar Doğan Yurdakul tarafından, Avcıoğlu'nun notları derlenerek yayımlanmıştır. Önsözünde Avcıoğlu'nun 5. Kitaptan sonra 2 kitap daha yayımlamak istediği ancak vaktinin yetmediğini belirtir Yurdakul. Yine ona göre notlardan

çıkan sonuç Avcıoğlu'nun Osmanlı'yı klasik kuruluş yükseliş duraklama gerileme ve çöküş olarak periyotlara ayırmadığını, ona göre kuruluş ve fetihler çağı, cihanşümül imparatorluk çağı ve post Süleyman çağ olarak 3 periyot olarak periyotlandığı anlaşılıyor. Öncelikle belirtmek gerekir ki Avcıoğlu'na göre Osmanlı oldukça ileri düzey bir toplum seviyesine sahiptir çağdaşlarına göre (Avcıoğlu, 1976a: 11). Zaten Avcıoğlu'nun tüm düşünce yapısı bu kadar ileri düzey bir toplumsal yapı ne oldu da tarih çizgisinde bir ileri seviyeye geçemedi üzerine düşünmekle oluşmuştur.

2.5.1 Ekonomi

Osmanlı'daki tımar sisteminin Selçuklu ve İran Moğolları tarafından uygulanan tımara benzediği, özellikle Nizamülmülk'ün dağıttığı iktaların ve Bizans pronoialarının ana çizgileriyle Osmanlı tımarının ön versiyonu olduğu Avcıoğlu tarafından dile getirilir (2013: 19-20). Bunlar satılamaz, devredilemez ve vakfedilemez topraklardır. Bu tımarların hepsinin Müslüman sipahilerin elinde olduğunu düşünmek ise hatadır.

“(1454/1455) tarihinde Teselya'da mevcut 182 tımandan 36'sı Vulçitrin, Priştine tarafında 170 tımandan 27'si, Vidin bölgesinde 185 tımandan 18'i, 1469 defterine göre Bosna ve Hersek bölgesinde 467 tımandan 111'i Hristiyan sipahilerin elindedir.” (Avcıoğlu, 2013: 24).

Elbette Müslümanlığa geçen Hristiyan sipahi çok daha fazla tımar sahibi olurdu. Ancak bu Hristiyan sipahiler arasında reayadan gelip de sipahi olan yoktur, hepsi Osmanlı'dan önceki yönetimde de belli mevki sahibi insanlardı. Ancak Müslüman bir reaya yararlılık gösterirse tımarlı sipahiliğe yükselebilir (Avcıoğlu, 2013: 28). Bu yararlılıklar savaşta esirler ele geçirmek, baş kesip dilaverliğini kanıtlamak ve kale fethinde bayrak dikmek olarak sıralanabilir (Avcıoğlu, 2013: 33).

Avcıoğlu bu tımarlı sipahileri ise feodal bir sınıf olarak değerlendirmez. Siyasi, maddi ve adli açıdan dışarıya kapalı bir bütün teşkil etmemektedir; bununla beraber sipahi tımarlar sürekli el değiştirir ve mahalli bir soy ve toprak asaleti meydana gelmez (Avcıoğlu, 2013: 31). Bununla birlikte yüksek mevkiler saray ve ocak mensuplarının tekelinde olduğu için sipahilerin ehliyetlerine göre yükselmesi de pek olası değil.

Tımar sistemi Osmanlı'nın erken zamanlarında bile önemli bir yere sahip olur. Yıldırım Bayezid zamanındaki Niğbolu zaferine katılan 11bin tımarlı sipahi pek çok tarihçi tarafından zaferin temel unsuru olarak görülür (Avcıoğlu, 2013: 80). Tımar sisteminin diğer önemi ise Ankara yenilgisi sonrası Osmanlı'nın dağılmasını engellemesidir:

“En küçük köylere kadar memleketin bütün hücrelerine yayılmış bulunan bu topraklı sipahiler, Osmanlı devletinin dağılmayan çatısını teşkil etmekteydi. Onlar ellerindeki beratlarını tasdik etmiş

bulunan, binaenaleyh tımarlarını meşru kılan devletin canlanmasına herkesten çok yardım edeceklerdir. Osmanlı Devleti, Timur İmparatorluğu gibi kurucusunun ölümü ile beraber parçalanıveren o seyyal imparatorlukların taliine uğramamış ise bunu en ziyade kendisine sağlam ve sabit bir hizmet gören tımarlılara borçludur.” (Avcıoğlu, 2013: 84-85).

Avrupa feodalitesini büyük çiftlik sahibinin kölelik sistemi olmadığı için toprakların bir kısmını köylülere vermesi, onlara angarya yüklemesi ve vergi alması olarak betimlemeye başlayan Avcıoğlu, bu kişinin devlete ait mali ve askeri hakimiyet hak ve yetkilerine de hâkim olması sebebiyle kendi kendine yeten bir yapı kurabildiğini belirtir. Bey zaten tımar içinde de büyük bir hususi çiftliğe sahip değildir, hâkim durum müstakil küçük çiftçi işletmesidir (Avcıoğlu, 2013: 49). Giderek daralan topraklarla feodal, yalnızca gelirci ya da kira toplayan konumuna gelir bu da serflerin özgürlüğünü alması ve şehir ve ticaretin başlamasına sebep olur. Merkezi krallıklarla beraber de özel mülkiyete yaklaşılmış, köylüler üzerindeki keyfi uygulamalara kısıtlama getirilmiştir; toprakların devredilebilirliği artmıştır.

Osmanlı’daki sipahi ise angarya ile çiftlik işleten bir çiftlik sahibi değildir (Avcıoğlu, 2013: 34-35). Angarya işini yükleyememesi elbette sipahinin köylü üzerindeki yetkisinin hiçliğini göstermez. Sipahinin uygunsuz hali olanları ve namaza gitmeyenleri cezalandırmak gibi yetkileri mevcuttur (Avcıoğlu, 2013: 37). Bununla birlikte Osmanlılar’ın zamanla kötüleşen ekonomisi feodalleşmeye doğru sürüklenmiş ancak yine Avcıoğlu’na göre Batı Avrupa memleketlerinin klasik senyörleri gibi kendi örf ve adetlerine haiz, dışa kapalı bir yapıya bürünmemiştir (Avcıoğlu, 2013: 46).

Ne var ki, Avcıoğlu Osmanlı toprak rejiminin Batı’ya benzediğini belirtir ve feodalizme yakın bulduğunu belirten ifadeler kullanır. Osmanlı köylüsü ile Batı serfleri arasında fark görmediğini belirtir:

“ Türk köyünde ise, kamucu özelliklerin yanı sıra, bireyci özellikler hayli gelişmiştir. Ne var ki, üretim güçlerinin ulaştığı düzey, Batı ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de köylünün tam özgürlüğüne imkan vermemektedir. Köylünün toprağa bağlılığı esastır. Toprağa bağlılık, ekonomik baskının dışında, ekonomik olmayan çeşitli zorlama tedbirlerle sağlanmaktadır. Bu bakımdan, Avrupa’nın serfi ile Türkiye’deki reaya arasında fazla bir fark olmasa gerektir.” (Avcıoğlu, 1976a: 17).

Bununla beraber ürünün belli kısmına el koyanların farklı olmasının da üretim tarzını değiştirmeyeceği kanaatindedir Avcıoğlu: “Ürünün bir kısmına, el koyan bu arazi sahibinin Avrupa’da senyör, Türkiye’de devlet ve devletin temsilcileri olması, üretim tarzının bu karakterini değiştirmez.” (Avcıoğlu, 1976a: 17).

Avcıoğlu, Osmanlı toprak düzenini feodaliteye oldukça yakın bulduğunu belirtir:

“Demek ki arazi kanunlarına rağmen, eskiden beri sürüp giden bir özel mülkiyete kayış söz

konusudur. Öte yandan, üretim tarzı bakımından, senyör-serf ve sipahi-reaya ilişkileri pek farklı değildir. Bu durumda, Osmanlı düzeninin Asya Üretim Tarzından iyice ayrıldığını, feodal üretim tarzına yaklaştığını söyleyebiliriz.” (Avcıoğlu, 1976a: 28).

Ne var ki Avcıoğlu, Osmanlı toprak düzenini feodal olarak nitelmemiştir her ne kadar yakın olduğunu belirtse de. Sebeplerden biri de Batı feodalizmi ile arasında farklılıklar tespit etmiş olması olabilir.:

“Osmanlı toplum düzeninde aynı üretim tarzına dayanmakla birlikte, batı feodalitesinden farklı bir üstyapı örgütlenmesini gerektiren milletlerarası ticaret, büyükşehirler ve fetih diye özetlediğimiz zorunluluklar olmuştur.” (Avcıoğlu, 1976a: 23).

Peki Avcıoğlu yakın da bulsa feodal olarak etiketlemekten kaçındığı Osmanlı düzenine ne demişti? Herkesin üzerinde anlaşacağını umduğu prekapitalist düzen demeyi önermişti:

“Orta Doğu’da da, devlet mülkiyetinden beyler mülkiyetine, beyler mülkiyetinden devlet mülkiyetine geçiş görülmüştür. Bu sebeple, devlet mülkiyeti- feodal mülkiyet ayrımı, sanıldığından daha az önemli gözükmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı düzeni hakkındaki görüşler, henüz yeterli açıklığa kavuşmuş olmaktan uzaktır. Meseleye bu açıdan bakış, daha yeni yeni başlamaktadır. Derinlemesine araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu sebeple, Osmanlı düzenine, henüz tartışma konusu olan feodal etiketini yapıştırmaktan kaçınarak, herkesin üzerinde birleşebileceği, daha genel bir kavram olan prekapitalist düzen diyeceğiz.” (Avcıoğlu, 1976a: 28).

Avcıoğlu Osmanlı toprak düzenini Batı feodalizmine yakın görmenin yanı sıra, Osmanlı’nın da aynen Batı gibi kapitalizme doğru evrim aşamasına girdiğini de belirtir: “Demek ki, bir yandan zengin çiftlik sahipleri ortaya çıkmakta, öte yandan bu sınıfın emrinde ırgatlaşan topraksız köylüler çoğalmaktadır. Bütün bunlar kapitalizme doğru yol alışı açık belirtileridir.” (Avcıoğlu, 1976a: 35).

Aynı konudaki bir başka ifadesinde de şöyle der Avcıoğlu:

“Özetlersek, prekapitalist düzenin çözülmesini ve kapitalist düzene geçilmesini sağlayan (köyde az çok bir farklılaşma, köyden bir kısım işgücünün şehre akımı, ticaret ve tefeci sermayesi birikimi, lonca düzeninin zorlanması, köydeki farklılaşma dolayısıyla köy-şehir mübadele olanaklarının artması vb gibi) faktörler, Batı’da olduğu gibi Osmanlı toplum düzeni içinde de faaliyettedir.” (Avcıoğlu, 1976a: 41-42).

O zaman sorulması gereken soru Batı kapitalistleşirken, Osmanlı’nın bu kapitalizme giden yolu ne olmuştu da kesilmişti? Avcıoğlu bu konuda dış etmenleri suçlar; ardından da hayli iddialı bir ifade kullanır:

“Eğer birtakım engeller-ki kanımızca dış engellerdir-çıkmasaydı da Türkiye sınai kapitalizm yolunda öncülüğü alsaydı, bugün dahi aydınlarımızda kompleksler yaratan Batılılaşma özlemi diye bir şey mevcut olmayacak, belki de tam aksine, geride kalan Batılılar Doğululaşma kompleksine tutulacaklardı.” (Avcıoğlu, 1976a: 46).

Peki Osmanlı düzenini feodaliteye yakın bulan Avcıoğlu Feodal-Asya üretim tarzı tartışmalarında Asya Üretim Tarzı hakkında ne düşünmekteydi? Benzerliklerini belirtmekle beraber bunu söylemek de mümkün değil. Zira Avcıoğlu şöyle diyor:

“..Asya Üretim tarzı kuramcılarının, çok dar ve katı bir doktriner bir anlayışla, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve toplumsal bünye bakımından henüz esirlik ve derebeylik çağlarını idrak ve şahıslar için mülkiyet fikri teşekkül etmemiş, basit ve iptidai bir varlık olarak yaşayabildiğini iddia etmeleri de, uluslararası dünya ticaret yollarını denetleyen büyük liman ve kentlere, gelişmiş bir para ekonomisine, iç ve dış Pazar ilişkilerine sahip bulunan ve bu suretle dünya piyasalarına egemen fiyat hareketlerinin ve mali bunalımlarının etkilerine tamamıyla açık bulunan bir imparatorluğun ekonomik bünyesine ait gerçekleri inkar etmek anlamına gelmektedir.” (Avcıoğlu, 2013: 47).

Köylerin yapısının benzemesiyle ilgili olarak da şöyle yazar Avcıoğlu:

“..bu özellik, temelde kendi kendine yeten bağımsız köy hücrelerinin varlığıdır. Tek hücreli yaratıklara benzetebileceğimiz bu tamamen otarşik köylerin bağımsızlığını tarım ve el sanatları birliği sağlamaktadır.” (Avcıoğlu, 1976a: 14).

Üretim devamlılığı için çiftbozandan çift bozan resmi alınır, üretimin işgücü devamlılığı için kaçak köylünün iadesi şarttır. Tüm vergiler de sipahiye ödenir. Buna gerdek vergisi de dahildir. Bu vergi de sipahinin tımarına ait köylünün evlenmesine müsaade etmek için aldığı paradır. Kadının bakire olup olmamasına ve dinine göre damattan tahsil edilir (Avcıoğlu, 2013: 29). Devamlılığın üzerinde bu kadar durulmasının sebeplerinden biri de genel gelirin %49,8'ini tımarların oluşturmasıdır. (Bu hesaplamada tımar sistemi hiç uygulanmamış Mısır dikkate alınmamıştır) Bununla birlikte 70-80bin kişilik bir atlı sipahi ordusu da tımarlarda beslenmektedir (Avcıoğlu, 2013: 39). Avrupa kralları, senyörlerin derme çatma kuvvetlerine dayanırken, Osmanlı Sultanı küçümsenmeyecek sayıda ücretli asker besliyordu (Avcıoğlu, 1976a: 22). Kaçak durumdaki köylüler ise Anadolu'ya sürülmek, çocuklarının yeniçeri yapılması veya eksik vergiyi köye ödetmek gibi tehditlerle yüz yüze kalırlardı (Avcıoğlu, 2013: 116-117).

Osmanlı'nın toprak genişletmesinde katkısı olan bir etmen rakiplerinin toprak rejimi idi. Bizans'ın ve diğer çarlıkların zayıfladığı bu dönemde, Osmanlılar'ın tekfur diyeceği senyörler artmıştı. Bunların köylüler üzerindeki keyfi uygulamaları ve bolca angarya yüklemeleri saldırı anında köylü kitlesinin desteğini almasını engelliyordu. Buralar Osmanlı'nın eline geçince de Osmanlı buralarda, pek çok toprağı devlet mülkü yapar. Bu da angaryayı kaldırır, vergileri düzenli ve ödenir seviyede bırakır. Bayındırlık ve imar işlerine de önem verir ki bu Avcıoğlu'na göre köylü lehine sosyal bir devrimdir (Avcıoğlu, 2013: 114). Ayrıca mezhep savaşları da gittiği yerde metropolitliklere himaye sağlayan, tımar veren ve memur kabul eden Osmanlı'nın işine yarıyordu. Bogomillerin kendi istekleri ile

Müslümanlığa geçtikleri bilinmektedir. Tüm bunlardan çıkacak sonuç Fatih Sultan Mehmet açısından netti. Feodal tımar sistemi emlak ve vakıf sisteminin karşısına oturtulmalıydı. Akıncılar güvenilmezdi ve sipahi ile yeniçeriler yeni ağırlık merkezi olmalıydılar. Siyasal merkez aynı zamanda ekonomik de merkez olmalıydı. Sermaye tüccarda değil askeri sınıftaydı. Avcıoğlu buna örnek olarak da Bursa'da 721 kişiden varlığı 300bini geçen yokken Sancakbeyi İsa İshakoviç'in 1445'te hasından 763bin alınmasını örnek gösterir (Avcıoğlu, 2013: 105). Fetihden sonra Rumlara geri dönüş izni verilmesi ve pek çok Yahudi'ye kucak açılması şehrin ekonomisini canlandırmaya yönelik adımlar olarak nitelendirilebilir.

Fatih dönemi ile birlikte hazinedeki altın sayısı hızla artar. Bunun sebebini Avcıoğlu şöyle açıklar:

“Bu dönemde Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgeleri arasında birbirini tamamlayan iktisadi-ticari faaliyet çok gelişir. Bölgeler arası bu ticarete, İtalyanlar yerine Türk, Müslüman, Rum ve Ermeni yerli tacir ve gemiciler geçer. Batı Anadolu'da önemli pamuk sanayi, Ankara ve Kastamonu'da sof, Bursa ve İstanbul'da ipekli, Selanik ve İstanbul'da çuha ve Edirne'de ayakkabı sanayisi bu devirde fazlasıyla gelişir, zira bu ürünler Balkanlar'a, Karadeniz kuzeyindeki memleketlere ait doğal ürünler ile önemli bir mübadele konusu haline alır.” (Avcıoğlu, 2013: 128)

Ne var ki iskan politikaları, seferler için sermaye ve askeri giderler giderek ağır bir yük oldu ve bu da halkta hoşnutsuzluğa sebep olmuştu. Başka bir metot ise belli temel ürünlerde -tuz, sabun, mum- tekel uygulamasına gidilmesiydi. Ancak bozulan ekonomi toparlanamayacak hatta 17. Yüzyılda bakırdan mangır basma yoluna gidildiği için de paranın değeri düşecek; bu da kalpazanlıkla sonuçlanacaktı (Avcıoğlu, 2013: 190).

18. yüzyılda da tasarruf önlemleri başarısız olurlar. Memur ve mültezimlerin halka yüklediği ağır vergiler düşürülemez, şehre göç toprak üretimini azaltır ve gelirlerde azalmaya sebep olur (Avcıoğlu, 2013: 201).

Osmanlı'da toprakların hükümdara ait olduğunu ve sipahinin sadece kullanım hakkına sahip, devletle ilişkisinde memur konumunda bulunan bir olgu olarak saptar. Ne var ki bunun istisnasının vakıf toprakları olduğu bilinir. Mülk sahipleri verasetle topraklarını çocuklarına aktarabilmek için vakıf toprağına çevirir, mülklerini oraya aktarırlardı. Böylece sosyal açıdan imtiyaz ve prestij de kazanmaktaydılar. Bununla birlikte vergi yükünden de kurtulurlar. Fatih, bu duruma karşıdır. Bir nevi soyluluk yaratan bu durumun karşısına tımarlı sipahileri koyar, temel sistem bu olmalıdır. Sipahilerle soyluluğa karşı yapmış olduğu bu ittifak toprak üzerindeki sultan hakimiyetini arttırdığı gibi soylulardan gelecek muhalefeti de en aza indirmekteydi. Kalan vakıflara da eşkinci gönderme zorunluluğu koyar. Devlet daha da askeri bir görünüme bürünür. Ne var ki bu

sipahiler zamanla feodal bey olma yolunda ilerleyeceklerdi (Avcioğlu, 2013: 131).

Fatih'in Şehzade iken babasıyla olan fikir ayrılığı, Fatih ile kendi Őehzadeleri arasında da mevcuttu. Şehzade Bayezid babasının bu merkezietçiliğine karşı iken, Şehzade Cem babasının bu askeri uygulamalarını destekliyordu. Şehzade Bayezid padişah olunca da vakıfların topraklarını sahiplerine geri verecektir.

Bayezid zamanında giderek artan KızılbaŐ tehlikesi de Avcioğlu tarafından ekonomik sebeplere dayandırılır. Ona gÖre TÖrkmen beyleri kÖçük birer sipahi konumuna dÖŐmekten hoŐnutsuzdurlar. Hatta bu tımarların da her an ellerinden alınabilme konumunda olması daha da rahatsız edicidir. Őah İsmail'in halka ve sipahilere daha iyi davrandığı propagandası da yayılmıŐtır. KızılbaŐlıkta Őamanlıđa benzeyen Ögeler bulunması da ayrıca bir cazibe sebebidir (Avcioğlu, 2015: 2215). Ne var ki Safevi tehdidini yaptığı seferle bitiren Yavuz Sultan Selim olur. Hatta tamamen ortadan kaldırmak iÖin Acem tÖccarları tutuklatır, ateŐli silah yapmayı bilenleri de beraberinde gÖtÖrÖr. Bu aşırı önlemler Şehzade SÖleyman tarafından Öok da hoş karŐılanmaz (Avcioğlu, 2013: 142).

Halifelik kurumunu da Osmanlı'ya kazandıran –ki Avcioğlu'na gÖre daha da Önemli olan Hadım al-Karamayn al-Őerifayn unvanını da alması ve kutsal emanetleri Osmanlı'ya getirmesidir- Yavuz'un doğu seferleri Avcioğlu'na gÖre Vasco De Gama'nın yaptığı keŐiflerle ilintilidir. Bu keşifler Osmanlı'nın deniz ticareti ÖstÖnlÖğü bitirmiŐtir. Buna cevap olarak da Yavuz Kızıldeniz'e kadar ilerlemiŐtir (Avcioğlu, 2013: 143).

Kanuni sonrası dÖnem Osmanlı ekonomisinin bozulduğu dÖnemdir. Aslında bu dÖnemdeki yozlaŐma Kanuni dÖneminde başlamıştır. Özellikle RÖstem Paşa rÖŐveti ÖldÖkÖ yaygınlaŐtırır. BÖrokraside “yozlaŐma” baş gÖstermiŐti. Hatta Öyle ki ileride yÖksek devlet gÖrevlileri rÖŐvet alarak yabancı devletlerin Öıkarları paralelinde ÖalıŐmıŐlardı. Sarayın birinci imamı 1745'te Avusturya adına ÖalıŐırken, bÖyÖk kadı Prusya'nın Öıkarlarını kolluyordu (Avcioğlu, 2013: 199). RÖŐvet olgusu reayaya da yansımıŐtı. Reaya rÖŐvet ile tımar alır olmuştu. Paranın dÖŐen değeri de tımar sahiplerini zora sokmuŐ, pek Öok tımar sahibi tımarlarını bırakmak durumunda kalmıştır. NÖfuzlu kişiler de bu topraklara konuyorlardı hemen. BÖylece bir iş adamı kisvesine de bÖrÖnÖyorlardı. GÖçlenen bu kişiler gittikÖe de daha gaddar ve zalim oluyorlardı. Bu zalimlik din adamından, memura; hatta onları temizlemek iÖin gelen paşalara bile yansımıŐtı. KÖylÖ mal gÖvenliğinden daha Öok, can gÖvenliği derdine dÖŐer. Yol ÖstÖndeki ve ovalardaki kÖylerinden, resmi gÖrevlilerin ulaŐamayacađı gÖzden ırak yerlere gÖÖ edip, 5 10 hanelik kÖyler kurarlar; ki bu da toprak dÖzenini ve ekonomi Özerinde olumsuz etkilere sebep olur. Hatta Avcioğlu, yeni kÖy dÖzeninin neredeyse Asya Öretim Tarzı taraftarlarını haklı Öıkaracak seviyede kapalı, ufak

ve bağımsız hücelere dönüştüğünü belirtir. (Avcıoğlu, 1976a: 60) Zalim yöneticilerin sebep olduğu bir başka durum ise burjuva mülkiyetini engellemeleri idi:

“Tıpkı bütün Doğu egemenlikleri gibi, Türk egemenliği de kapitalist bir toplumla uzlaştıramayacak birşeydir, çünkü elde edilen artık değeri, zorba valilerin ve gözü doymaz paşaların pençesinden kurtarmak imkansızdır, burada burjuva mülkiyetinin ilk temel şartını, yani tüccarın ve malının emniyet altında bulunması halini görmüyoruz.” (Avcıoğlu, 1976a: 74)

Tımar kayıtları da oldukça karışıktır, tımar sahiplerinin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği kontrol edilemez. Aslında yapmadıkları tımarlı asker sayısının olması gerekenin çok altında olmasından anlaşılmaktadır. Rumeli eyaletinde 33binlik sipahi ordusu gerekirken sefere gelenlerin sayısı 2bindir (Avcıoğlu, 2013: 173). Yine aynı dönemde yeniçerilerin evlenmesine müsaade edilmesi, çoluk çocuğa karışan yeniçerinin uzun seferlerden kaçınmasına, kafasını daha çok ticaret ile meşgul etmesine neden olmuştur (Avcıoğlu, 2013: 171).

Giderek bozulan bürokrasi, artan yenilgilerle düşen gelirler, ulema ve yeniçerinin pek çok reforma karşı gelmesi, beceriksiz padişahlar, değişen ticaret yolları gibi etmenler Osmanlı'nın ekonomisinin düzelmeme üzere bozulmasına neden olmuştur:

“Batının ihtiyaç duyduğu baharat, çay, fildişi, indigo, yüksek kaliteli doğu kumaşı, ziynet eşyası ve değerli madenlere sahip olmayışı, bunları ancak uzak ülkelerden sağlama durumunda kalışı, denizciliği ve deniz ticaretini kamçulamıştır.” (Avcıoğlu, 1976a: 50).

Batı'nın tecrübe etmiş olduğu bu coğrafi keşifler, yeni kıtadan eski kıtaya da oldukça yoğun bir altın ve servet akışına sebep olur. Osmanlı'nın gelirlerinden olan ganimet ve haraç bunun yanında oldukça hafif kalır. Avrupa sermaye birikimini elde etmiş olur böylece. Özellikle belli kişilerin ellerinde birikir bu servet. Avrupa ekonomik üstünlüğü sağlar bu durum sonucunda. (Avcıoğlu, 1976a: 50-51).

2.5.2 İdari Yapı

Osmanlı soyunun nereden geldiği, Osmanlılar'ın asıl kuruluşunun Balkanlarda mı yoksa Anadolu'da mı olduğu gibi tartışmalar akademik dünyada oldukça yoğun yaşanır. İlk konu daha çok Avrupalı tarihçilerle Fuad Köprülü arasında yaşanmıştır ve kimi Avrupalıların Osmanlılar'ın Moğol soyundan gelen Türkleşmiş Moğollar olduğu; yine Osmanlı'nın en başından beri aşirete dayanan bir yapı olduğu gibi tezlerine Fuad Köprülü karşı çıkmıştır. Doğan Avcıoğlu da bu hususlarda Köprülü'yle beraber gibi görünmektedir. Ona göre de Osmanlı Oğuzların Kayı boyundan gelmektedir ve aşiret yapısı görülmemektedir. Zira bir Osmanlı ırkı asla olmamış, politik olarak kullanılan bu ifade devlet hizmetlerini yürüten, devlet bütçesinden geçinen hâkim sınıf anlamındadır.

Avcıoğlu'nun Fuad Köprülü'den ayrıldığı nokta ise Osmanlı'nın anayurdunun Rumeli olduğu iddiasıdır. Bizans kurumlarından esinlenilmesi onun Rumeli kaynaklı olduğunu göstermek için zayıf bir kanıttır Köprülü için. (Avcıoğlu, 2013: 57) Ne var ki Avcıoğlu şöyle der:

“İskan özellikle XIV. yüzyılda kitle halinde yerleşme biçimindedir. Timur istilası Anadolu'dan Rumeli'ye büyük bir göç dalgasına sebebiyet verir, bundan sonra Osmanlılar Rumeli'yi gerçek yurtları saymaya başlarlar. Edirne devletin başkenti durumuna yükselmiştir. Gibbons, Wittek gibi tarihçilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun, Rumeli'de kurulduktan sonra Anadolu'yu içine aldığı düşüncesi şüphesiz bir hakikat olma iddiası taşımaktadır.” (Avcıoğlu, 2013: 49)

Soyu bu kadar tartışılan Osmanlı'nın tarihinde Osmanlı hanedanının neredeyse Kırım'a geçmesi gibi bir olayın yaşanması da tarihin cilvesidir. 4. Murat padişah iken tek halefi Şehzade İbrahim'dir. Sultan Murat, hanedanın Kırım Hanı'na geçmesini göze alarak ölüm döşeğindeyken, halefinin idam kararını aldırır. Ne var ki, Kösem Sultan bunu engeller. Odasında cellatları bekleyen İbrahim'i padişah olduğuna ikna edip tahta çıkarmak işi de Valide Sultan ve Sadrazam'a kalır (Avcıoğlu, 2013: 181).

Bey, Gazi gibi unvanları kullanan Osman Bey, özellikle Yalova'daki Bizans zaferiyle Sultan olarak tanınmaya başlar. Saruhan'ı alıp başkent yapan Osmanlı hala bir uç beyliği konumuna sahiptir ve bu durum oldukça bireysel inisiyatif gerektirir zira devamlı bir nüfus hareketi ve karışık bir etnik yapıyla baş edebilme yeteneği gerektirir (Avcıoğlu, 2013: 64). O dönemde de askeri başarı gösterenlere ve hizmet yürüten kadı gibi kurumlara toprak verilmiştir ne var ki bu tımar değildir, daha çok hizmet vakfı olarak nitelendirilebilir. Tımar sistemi Birinci Murat ile gelmiştir (Avcıoğlu, 2013: 65).

Osmanlı'nın ilk divanın yapısına baktığımızda ise 4 kişilik bir yapı görürüz. Orhan, iki vezir ve Bursa Kadısı. Kılıç hakkı olgusu sebebiyle beylerbeyi kurumu henüz mevcut değildir. Resmi olarak Türkçe kullanılan bu Divanın yapısı Anadolu Selçuklu ve İlhanlılardan esinlenilmiştir (Avcıoğlu, 2013: 66).

Genel kabulde Fatih Sultan Mehmet ile Osmanlı'nın bir imparatorluk konumuna yükseldiği söylene de, Avcıoğlu, Murat Hüdavendigar'ın babasından aldığı beyliği oğlu Bayezid'e imparatorluk olarak teslim ettiğini söyler. Yıldırım da devlet yapısını asker sınıfı dışında herkesten eşit vergi alarak olabildiğince homojenleştirmek amacı taşır. (Avcıoğlu, 2013: 78-79) Ne var ki Yıldırım Bayezid bunu başaramayacaktı çünkü Rumeli ve Anadolu arasındaki ekonomik ve sosyal farklılığı sezemez; bu da Timur'un yükselişine yol açar Avcıoğlu'na göre:

“Batıdaki hareket Türkler açısından gazi eylemleri sayılırken, doğuda kardeş kavgası ve zorbalık sayılıyordu. Rumeli'deki erken-feodal merkezîyetçiliği doğudaki beyliklerin boy ve soy geleneğine uygulamaya kalkışmak karşıt güçleri harekete geçiriyordu, üstelik bu güçler Osmanlı ordusunun

içinde de yuvalanmıştı. Hatta iç ve dış politikaya bağlı bir gerilim sırasında Sultan'ın karşısına öldürücü bir tehdit olarak çıkabilirdi. Sultan'ın ektiği tehlike tohumları Doğu sınırlarında bir İslam imparatorluğunun, Timur egemenliğinde Moğolların ortaya çıkmasını ve gelişmesini kötürükler.” (Avcıoğlu, 2013: 82)

Anadolu birliğini sağlayarak merkezi kuvvetlendiren Yıldırım Bayezid'in, feodal beylerin ihanet etmesiyle yaşanan Ankara Savaşı yenilgisi Türk unsurunun Rumeli'de güçlenmesi ve batıya fetihlerin artmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı tekrar toparlansa da uzun süre toprak rejiminden kaynaklı pek çok isyanla baş etmek durumunda kalır. Bu sebeple askeri teknolojisini geliştirme yoluna giden Osmanlı, İkinci Murad zamanında top kullanacak, İstanbul'un fethine tüfekli piyadelerle katılacak seviyeye gelecekti (Avcıoğlu, 2013: 94).

İstanbul'un fethi İkinci Mehmet'in kafasında hep vardı ancak babası ve Çandarlı Halil Paşa bunu düşünmüyor, geleneksel haraç yöntemiyle devamı planlıyorlardı. Genç Mehmet ise babasının güçlü mülk sahiplerini ortadan kaldırmamasını da yanlış bulurdu. Artık ilhak yoluyla merkeziyetçilik fikri siyasi güç kazanmalıydı (Avcıoğlu, 2013: 112). Tahta geçtiğinde hedefi İstanbul da olsa, öncelikle ücret artışı yapmamasından kaynaklı çıkan yeniçeri isyanıyla uğraştı ve taviz vererek ücret artışını onayladı. Bu da Osmanlı'da zamanla kronikleşecek enflasyonun doğmasına da yol açıyordu (Avcıoğlu, 2013:103). Zamanla kendisine bağlı sekban adlı yeniçeri birlikleri kurarak eski yeniçerileri şiddetle tedip eder. Kapıkullarının sayısı oldukça artar ve gulam sistemi ile mülkiyetçilik ve merkeziyetçilik giderek artar.

Sultan Mehmet yeniçerilerden gördüğü muhalefetin benzerini ulemadan da görür:

“Ulema da Fatih'ten hoşnutsuzdur. Ahmet Taşköprülü-zade'nin yazdığına göre fatih, Tebrizli Hurufi Fadullah yanlısı olarak bilindir. Mahmud Paşa durumu Mevlevi Şeyhi Fahrettin'e bildirir. Şeyh, Fadullah'ı müritleriyle birlikte büyücülükle suçlar ve ölüm cezası verilir, yakılırlar. Fatih bu Fars büyücülüğüne ilgi duyuyordu ama Şeyhe karşı durmaya cesaret edip Fadullah'ı koruyamadı.”

(Avcıoğlu, 2013: 104)

İstanbul'un fethi aynı zamanda bir Selçuklu geleneğinin de değişmesine vesile olur. Orta ve Doğu Anadolu genelde İran'daki imparatorlukların etki sahası içinde kabul edilmiş, Yıldırım Bayezid gibi bunu kırmak isteyenler kötü akıbetlere uğramıştı. Fatih ise İstanbul'un fethi gibi bir gaza başarısı ile nüfuz alanını bu alanlara dek genişletmeyi başarmıştı (Avcıoğlu, 2013: 121). Osmanlı padişahları zaman zaman geleneksel düzeni bozan hareketler yaptılar. Mesela Kanuni Sultan Süleyman Haremi hümayunda görevli olan Pargalı İbrahim Paşa'yı sadrazam yapmıştı; ki bu durum Koçi Bey tarafından alemin düzeninin bozulması olarak yorumlanmıştı. Reayaya zamanla tımar verilmeye başlanması da yine benzer şekilde bozulma olarak yorumlanmıştı.

Osmanlı hukuk yapısına da değinen Avcıoğlu, örfi hukukun Sultan'ın icra otoritesini temsil ettiğini, ulema dışı bir unsur olduğunu belirtir. İdare hukuku ve kimi ceza işleri bu hukuka göre işler. şer'i hukuk ise dinsel kaynaklara dayalı hukuktur. Osmanlı'nın ilk iki yüzyılında örfi hukukun ağırlıklı olduğunu ileri süren Avcıoğlu, ardından şeri hukukun ağırlık kazandığını, bunun da Süleyman sonrası çöküş dönemine denk geldiğini belirtir. Yani şeri hukukun ağırlık kazanması ile çöküş arasında paralellikler kurar. şeri hukukun ağırlık kazanmasına da her devlet kararına fetva alınmasına başlanmasını gösterir (Avcıoğlu, 2013: 165).

2.6 Tanzimat ve Yenileşme Hareketleri

Tanzimat Dönemi Osmanlı'nın uzun süre denediği ve eski günlere dönmeyi amaçlayan, askeri ağırlıklı reform hareketlerinin sonuç vermemesi sonucu giriştiği, dağılmayı önleme amaçlı ve gayrimüslimlere bol haklar veren reformlara giriştiği dönemdir. Hem ekonomik alanda hem de idari alanda yapılan reform hareketleri ile Osmanlı bu dönemin sonunda meşruti monarşik bir görünüme sahip olacak ancak ne var ki bu dağılmayı engellemeyecekti.

Tanzimat Dönemi 2. Mahmut'un padişahlığı ile başlar. 2. Mahmut'un padişah olması ise oldukça maceralı olaylar silsilesi sonucu olur. 4. Mustafa'yı tahttan indirip 3. Selim'i tekrar başa geçirmek amacıyla olan Alemdar Mustafa Paşa Babalı'ye 15bin kişilik bir kuvvetle gelir. Bunu anlayan 4. Mustafa 3. Selim'in ve kardeşi şehzade Mahmut'un öldürölmesini emreder. Padişah yanlıları haremde ney üflemekte olan 3. Selim'i kolayca öldürürken, şehzade Mahmud cariyeleriyle kendi dairesindedir ve kendisini öldürmek için gelen cellatların gözüne kül atan bir cariye sayesinde odadan kaçmayı başarır. Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınan Mahmut, 4. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ile beraber padişah olarak tahta oturur (Avcıoğlu, 2013: 210).

2. Mahmut'un padişahlığı olayların durulmasıyla sonuçlanmaz. Devamında Alemdar Mustafa Paşa kendisiyle beraber pek çok yeniçeriye havaya uçurmak durumunda kalacak, 4. Mustafa 2. Mahmut'un emriyle öldürölcek, daha da azan yeniçeri İstanbul'da ırza, mala ve cana el uzatacaktı. Nizam'ı Cedit yerine Sekban'ı Cedit kurulmuştu ve bu durumda oldukça rahatsızlığa sebep oldu yeniçeriler arasında. Padişah buna bir son vermenin yolu olarak Sekban-ı Cedit'i dağıtmak ve orduyu sefere göndermek yöntemlerini seçti (Avcıoğlu, 2013: 210). En kalıcı çözüm ise ulema ve halkın da desteğini alarak eşkıyalaşan yeniçeri ocağını kaldırmak –Vaka-yı Hayriye-olacaktır. Asakir-i Mansure-i Mahmudiye adlı yeni bir ordu kurulacaktır.

Ekonomik hamlelere girişen 2. Mahmut merkezin gelirini artırmak için vergi mükelleflerini belirlemek ve reformlara kaynak bulmak amacıyla nüfus sayımı yaptırır. 4 milyon Hristiyan ve 8 milyon Müslüman çıkar. Tabii ki bu erkek nüfustur ve asker alınmadığı için Arabistan'da sayım yapılmamıştır. Bununla birlikte girişilen diğer reformları Avcıoğlu şöyle sıralar:

“Mahmud II, Osmanlı pazarlarını istila eden yabancı mamullere karşı, yerlilerini himaye etmek için tedbirler alır. Kapitülasyonlardan faydalanmak maksadı ile konsolosların himayesine sığınan yerli tacirlerin durumunu inceleyerek, önleyici tedbirler alır. Dış ticareti geliştirmek için, tekel usulünü kaldırır. İltizam usulünün kaldırılması yolunda da incelemeler yaptırır. Karantina usulünü kabul eder. Posta kurumunu kurar. İlköğrenimi parasız ve zorunlu hale getirir. Paralı asker usulü yavaş yavaş tarihe karışır. Harbiye ve Tıbbiye kurulur. 1827'de ilk kez Avrupa'ya talebe gönderilir. İlk resmi gazete 1831'de çıkar. Mahmud II, bir fermanla, Anadolu'da valilerin tahakkümüne son verilmedikçe, zulüm ortadan kaldırılmadıkça, halkın refah ve saadeti sağlanmadıkça her işin sarpa saracağı aşıkardır der.” (Avcıoğlu, 2013: 212)

II. Mahmut reformlarla merkezin kuvvetini arttırma amacını da güttü. Zira Avcıoğlu'na göre Avrupa'da şehirlerarası ticaretin artması ve milli pazarın oluşması sonucu güçlenen merkezî devlet, Osmanlı'nın işin başından beri uluslararası ticaret yollarında bulunması dolayısıyla hedeflenen ve oluşturulan bir yapıydı (Avcıoğlu, 1976a: 22).

II. Mahmut Döneminin en önemli gelişmelerinden biri ise 1808 Sened-i İttifak'ın padişah ve ileri gelen ayanlar arasında imzalanmasıdır. Amacı, halihazırda var olan ayanlar gerçeğini padişaha kabul ettirip, güçlü ayanlarla padişahın müttefikliğini sağlayarak merkezin gücünü sağlamaktır. Ne var ki buna karşı padişahın yetkilerinin kısıtlanması da tam aksi bir iddia için oldukça güçlü bir kanıttır. Avcıoğlu ayanları eşkıyalar gibi gördüğü için, Sened-i İttifak'ı çok da olumlu görmez:

“Ne var ki, bazı hukuk otoritelerimiz, herhalde Batı örneklerinin etkisiyle, Sened-i İttifak'ı despot padişahın yetkilerini sınırlayan Türkiye'deki ilk amme hukuku kaidesi saymaktadırlar. Kanımızca bu belge için eşkıyalığın meşrulaştırılması deyimini kullanmak hiç de aşırı bir görüş değildir.” (Avcıoğlu, 1976a: 72)

Bu radikal girişimler tutucular tarafından eleştirilir hatta padişah gâvur Padişah diye anılmaya başlanır.

Avcıoğlu'nun 2. Mahmut döneminde üzerinde durduğu en temel nokta ise İngiltere ile 1838'de yapılan Ticaret Antlaşması. Bu antlaşma ona göre ülkenin idam fermanı ve sömürgeleşme serüveninin başlangıç noktası:

“Tanzimat ilericileri, sarayın gölgesinde bilerek ya da bilmeyerek, Avrupa emperyalizminin arzuladığı ve onların çıkarına olan reformlara yönelmişlerdir. Anadolu eşrafı, Türk imalatçısının iflasına yol açan 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşmasını önlemek için İstanbul'a heyetler yollamışlar, fakat Tanzimat ilericileri, Anadolu'nun sefaleti pahasına anlaşmayı imzalamışlardır.”

(Avcioğlu, 1965b: 3)

Bir başka eleştirisinde ise şöyle der:

“Türkiye, 1838’de imzalanan Ticaret Antlaşması’yla, ileri Avrupa ekonomisinin açık pazarı haline geldi. Böylece ekonomi kendi yolunda devam edebilse mümkün görünen gelişme engellenmiş oldu. Bundan sonra Osmanlı devleti, ancak Avrupa devletleri arasındaki çıkar çekişmelerinden yararlanarak, birtakım denge hesapları içinde varlığını sürdürebilecektir. Kapitalist ülkeler, bir yandan ekonomik çıkarlar yüzünden boğuşurlarken, öte yandan Avrupa dışı ülkeleri kapitalist hegemonyaya açmakta birleşmektedirler. Nitekim kapitülasyonları iyice genişleten ticaret anlaşmalarından, en küçüğünden en büyüğüne kadar tüm Avrupa ülkeleri ve Amerika yararlanmıştır.” (Avcioğlu, 2013: 213)

Burada önemli husus yukarıdaki alıntıda 2. cümlede yer alan ekonominin kendi yolunda devam edebilse mümkün olan gelişme olarak nitelenen gelişme. Zira Avcioğlu’na göre Osmanlı ekonomisi dış müdahalelere uğramasa sanayi atılımını gerçekleştirip kapitalizme geçiş yapacaktı. Bunu engelleyen dış müdahale ile sömürge haline getirilmesi oldu. Osmanlı ileri Avrupa ekonomisinin açık pazarı haline gelmişti. (Avcioğlu, 1976a: 102) Bu taarruza Osmanlı direnemedi. Peki neden? Zira Avcioğlu’na göre Japonya gibi izole değildi, coğrafi konum taarruza açıktı ve uyandırdığı iştah çok daha büyüktü. (Avcioğlu, 2013: 213)

Bu ticaret anlaşmasına Osmanlı aydınları arasından gelen tepkilerin Yeni Osmanlılardan kaynaklandığını, bu grubun milli kapitalizmin öncülüğünü yaptığını düşünen Avcioğlu, Namık Kemal’in Müslüman şirketi, Müslüman bankası, Müslüman fabrikası ve Müslüman tüccar sloganını buna dayanak gösterir (Avcioğlu, 1976a: 234-235).

Osmanlı bürokratları bu belgeyi kalkınma belgesi olarak düşünüp imzalamışlardı. Bu antlaşmayı tamamlayan adımın ise Tanzimat Fermanı olduğunu belirtir Avcioğlu. Ona göre Tanzimat serbest ticaret koşulları sağlayan 1838 antlaşması için gereken idari ve mali reformları gerçekleştirmek için İngilizlerin dayatmasıyla ilan edilmiştir. Kapitalizmin içeride sırtını dayamayı düşündüğü Rum ve Ermenilere bu denli haklar tanınmasının nedeni de budur (Avcioğlu, 1976a: 118). Batılılaşma diye övülen bu adım, aslında uydulaşmadır. Reşit Paşa da önceden nüfuzlu paşalara dayanarak kariyer yapma yerine, yabancı bir devlete dayanarak kariyer yapma kapısını açan devlet adamı olmuştur (Avcioğlu, 2013: 214). Avcioğlu Atatürk’ün de Tanzimat’ı eleştirdiğini belirterek kendine düşüncelerine ayrı bir meşruiyet de arar (Avcioğlu, 2013: 217). Yabancılara arazi satın alma izni verilmesi ve ardından Islahat Fermanı ilan edilmesi ile de gerekli idari ve mali reformlar daha da artırılır.

2.7 Erken Cumhuriyet ve Çok Partili Yaşam

Siyasi düşün hayatını Kemalizm'den yola çıkarak sosyalizme ulaşmaya adanmış bir isim olan Doğan Avcıoğlu'nun tek parti dönemi, Kemalizm ve çok partili yaşama geçişle ilgili düşüncelerinin oldukça önemli olduğu kanısındayım. Bir Cumhuriyet genci olan Avcıoğlu'nun, yine bir başka Cumhuriyet genci olan Niyazi Berkes kadar Mustafa Kemal'i yüceltmediğini, Niyazi Berkes'in Mustafa Kemal'in ölümü ile bağdaştırdığı tek parti dönemi politikalarının başarısızlığını, Avcıoğlu'nun direk Kemalist kurucu kadronun hatası olarak gördüğünü belirtmek gerek. Hatta Atatürk'e yönelik direkt eleştirilerinin olduğunu da belirtmekte fayda var. Atatürk'ün bir yandan emperyalizm karşıtı sözleri olduğunu, bir yandan da milyarderler yetiştirmek istediğini belirttiği sözlerindeki çelişkiyi belirtirken, bu çelişkileri de kapitalizmden yana çözümünü eleştiriyordu. Atatürk'ün ülkedeki sınıfların varlığını kabul etmemesi de Avcıoğlu için ayrı bir eleştiri noktasıdır (Atılğan, 2007b: 625).

Atatürk reformlarının bir anda başlamadığını ya da planlanmadığını belirten Avcıoğlu, bunların uzun süre gazetelerde tartışıldığını ve hatta bir kısmının uygulama alanı da bulduğunu belirtir (Avcıoğlu, 1976a: 279).

Atatürk hareketini en temel ve basit şekilde iki sacayağı üzerine oturtur Avcıoğlu: Milliyetçilik ve çağdaş uygarlık hedefi. Ancak, buradaki milliyetçilik kavramını etnisite ve ırka dayalı değil, politik ve ekonomik alanlarda tam bağımsız olmayla ilişkilendirir. İşte bu bağımsızlık sağlandıktan sonradır ki çağdaş uygarlık seviyesi yakalanacaktır.

Halkçılığı ise ilahi otorite ya da padişaha karşı gelerek iktidara halk adına sarılma gibi basit bir işlev veren Avcıoğlu, feodalizmi bile halktan gelme etiketini taşıdığı müddetçe halkçılık olarak gördüğünü belirtir (Avcıoğlu, 1976a: 357).

Avcıoğlu'nun Kemalist devrimci milliyetçi harekete yönelik eleştirilerinden biri ekonomi politikasının halkın tamamını iyileştirmeye yönelik olmasının gerekliliği yerine ufak bir grubu korumuş "palazlandırmış" olmasıdır. Bu da halkın çok azının ilerlemeden pay almasına sebep olmuştur. Bu endüstriyel ve tarımsal politika vitrinsel bir kalkınma politikasıdır. Sadece vitrine koyacak güzel birkaç parça oluşturmak amaçlanmıştır (Avcıoğlu, 1976b: 621). Bu da köylülerin topraklandırılmasına engel teşkil edecek bir konjonktür doğurmuştur; ki çiftçilerin %31,8'i topraksızdır (Avcıoğlu, 1976b: 624). Bu oranlar bölgesel farklılıklarla beraber en yüksek Güneydoğu Anadolu Bölgesinde %45 oranında görülmüştür. (Avcıoğlu, 1976b: 627) Bununla beraber altyapı sorunları, ticaret yollarından uzaklık ve daha da önemlisi prekapitalist ilişkiler bu bölgenin Batı bölgelerde görülen kısmi tarımsal ilerlemeye ayak uyduramaması sonucunu doğurur. (Avcıoğlu, 1976b: 658)

Buradaki ağa yapısına ve prekapitalist ilişkilere değinen Avcıoğlu bu ağaların köylü ve marabaların kas gücünün makinelerden daha ucuza gelmesi nedeniyle bu kişileri prekapitalist ilişkiler ağında tutmaya çalıştığını belirtir. Çok partili yaşam da bu yolda bu ağalara yardımcı olmuştur; zira oy deposu olarak görülen bu ağalarla parti yetkilileri iyi ilişkiler kurmaya çabalamış; bu da bu kişilerin nüfuzunu ve dolayısıyla köylü üzerindeki güçlerini artırmıştır. Gücü tadan ağalar da hangi parti iktidarda ise o partiye destek verirler (Avcıoğlu, 1976b: 662).

Köylünün tepesine binip onu sömüren yalnızca ağa değil tefeci ve aracılar da köylünün emeğini sömürerek ekonomik fazlaya el koymaktaydı. Ekonomik fazla tefecileri besliyordu (Avcıoğlu, 1976b: 687). Bu elbetteki köylüyü koruyacak devlet mekanizmalarının yokluğunun da sebebiydi. Hem köylünün emeği sömüren yapıların varlığı hem de devletin belli grubu besleyen politikaları nedeniyle tarımsal alandaki en güçlü 5 aile, toplam tarımsal gelirin %46'sına sahipti ve uzun süre gelir vergisinden bile muaftılar (Avcıoğlu, 1976b: 667).

CHP'nin 27 yıllık iktidarı sonucu pek çok küskün de yarattığını belirten Avcıoğlu bunların da Demokrat Parti'nin kadrosunu oluşturduğunu belirtir:

“Toprak Kanunu'ndan ürken bir kısım toprak ağaları, CHP'nin antiklerikal laiklik politikasını affedemeyen din adamları, Varlık Vergisi'ni unutmayan azınlıklara mensup kompradorlar, CHP'ye mensup tüccarların dışında kalan ve rejimin nimetlerinden onlar kadar yararlanamayan ufak-büyük tüccarlar, hürriyetçi, laik ve Atatürkçü aydınlarla beraber DP'nin ön plandaki kadrosunu teşkil etmiştir.” (Avcıoğlu, 1976a: 528)

Tek parti dönemi ve Kemalizm'e yakında olsa, Avcıoğlu'nun onlara da şüphesiz eleştirisi vardı. Devletçiliğin Türk geleneklerine daha uygun olduğunu da ileri süren Avcıoğlu, Kemalist yönetimi bu politikayı burjuvazi yaratmak için kullanması sebebiyle eleştirir. Devletçiliğin kapitalizmi geliştirme aracı olarak kullanılması hem geleneklerimize aykırıydı hem de ülkeyi kalkındırmaya engel olmuştu. Diğer eleştiri noktası ise etkili bir toprak reformunun hayata geçirilip, köylüyü ağaların boyunduruğundan kurtaramamak olmuştur (Avcıoğlu, 1965: 3).

Çok partili yaşama geçişin en temel sonucu gerici olarak nitelediği ve milliyetçi devrimci hareketin tasfiye etmek bir yana daha da palazlandığı bey, ağa ve komprador görünümündeki kapitalist sınıfın iktidara bırakmamacasına sarılması olmuştur. (Avcıoğlu, 1976a: 520-521) Hatta bu durumu ve Demokrat Parti'yi şöyle bir analogi ile pekiştirir Avcıoğlu:

“Vilayetlerde Cumhuriyet balolarında Vali Bey'in yanında, eşleriyle birlikte şöyle salonun bir kenarına ilişen belde eşrafının Vali Bey'in yanında ellerini kavuşturmaktan çıkıp, ayak ayak üstüne atacak ve üst perdeden konuşacak hale gelmesi hareketidir” (Avcıoğlu, 1976a: 522)

Demokrat Parti yönetiminin açık ticaret politikası Avcıoğlu için bir haksız rekabetti. Zira Türk şirketleri global dev şirketlerle boy ölçüşecek güçte değildi ve eşitsizler arası koşul eşitliği aslında güçsüz olanın aleyhine bir durumdu. (Avcıoğlu, 1976b: 709) Ancak Avcıoğlu bu durumun bir olumlu sonucu olduğu kanaatindeydi:

“Bununla birlikte kabul etmek gerekir ki, yabancı sermaye, bütün olumsuz yanlarına rağmen, Türkiye’de bir kapitalist sınıfın gelişmesinde önemli bir destek olmuştur.” (Avcıoğlu, 1976b: 711)

Yabancı Sermaye Kanunu Avcıoğlu’na göre kapıları açtığımız bir antlaşma. Ne zaman gelir, nasıl gelir yabancı sermaye bilinmez ancak kapı açıktır artık. Yıllarca çalışarak elde edilen ticari ve zirai sahalar teslim edilmiştir (Avcıoğlu, 1976b: 715). Darbe sonrası bir araştırma göstermiştir ki özel sanayi işletmelerinde üretime geçebilmek için gereken kıymet yatırımının pek çoğunun yabancı kaynaklardan geldiği görülmüştür (Avcıoğlu, 1976b: 784). Ne var ki benzer bir hatayı Avcıoğlu’na göre darbe sonrası İnönü Hükümeti de yapacaktır.

1963’te AET ile imzalanan Ankara Antlaşmasını 1838 Ticaret Antlaşmasına benzetir Avcıoğlu:

“Ne var ki Lozan, yalnız politik değil aynı zamanda bir ekonomik bağımsızlık savaşının belgesi iken, Ankara Antlaşması, daha önce uzun uzun incelediğimiz 1838 Ticaret Antlaşmasına benzer tipte bir belgedir ve Lozan kahramanı tarafından imzalanması düşündürücüdür...1963 Ankara Antlaşması, Lozan’ın kaldırdıklarını dünyanın değişen koşullarında geri getirmiştir.” (Avcıoğlu, 1976b: 911)

Politik liberalizm uğruna ekonomik liberalizmin olumsuz sonuçları görmezden gelinmiştir ve politik liberalizm parlamenter rejimin teminatı gibi algılanmıştır. (Avcıoğlu, 1976b: 914)

Tüm bu kapitalizmi geliştirmeye yönelik adımlara rağmen ülke geri kalmıştır Avcıoğlu’na göre ve ilkel bir kapitalist ekonomiye hakimdir. İleri kapitalist ekonomilerde oldukça az olan küçük üreticiliğin Türkiye’de ise başta tarım alanında olmak üzere hala çok yaygın olduğu görülür (1976b: 898-899).

27 Mayıs askeri darbesi de Avcıoğlu için başarısız ekonomi yönetiminin bir sonucudur (Avcıoğlu, 1976b: 764). Büyük sermayeye kaynak aktarmak için yapılan enflasyon politikası büyük kitlelere hoşnutsuzluk olarak yansırken, CHP’nin oylarını arttırmıştı. Enflasyon kaynak yaratma yerine tasarrufu azaltıp tüketimi teşvik etti. Özensiz ve sistemsiz bu teşvik politikası ise ülkedeki kapitalizmin pazar ve finansman sorunlarını çözmedi ve daha ağır bir ekonomik bunalıma sürükledi.

Demokrat Parti müteşebbislerin gelirini artırma uğruna enflasyon ve işsizlik dilemması arasında enflasyonu tercih etmiştir. Bu da girişimcilerin karını artırsa da subay

gibi sabit gelirlieleri oldukça olumsuz etkilemiştir. Darbe öncesinde gecekondularda yaşayan subayların sayısı oldukça fazladır. Bu elbette ki kapitalist gelişme yolunun tabii sonucudur. Gelir dağılımı adaletsiz bir şekilde bozulur (Avcıoğlu, 1976b: 767-768). Ne var ki Avcıoğlu için 27 Mayıs yönetimi de ekonomide başarılı değildi. Deflasyon uygulayarak kütlelerin hayat seviyesini gerilettiler ve halk tekrardan Menderes gibilere yöneldi (Avcıoğlu, 1963: 3). Yön Hareketi'nin 27 Mayıs Darbesi'ni yapanlara yönlendirdikleri eleştiriler de yine devletçiliğin tesis edilememesi üzerine olmuştur. “Bir bakıma, 27 Mayıs'tan sonra 1 buçuk yıl, kısır anayasa çalışmalarıyla geçirileceğine, devletçiliği genişletmek, sağlamlaştırmak ve çok verimli hale sokmak için çaba harcansaydı, Türk demokrasisi daha dayanıklı raylara oturtulmuş olurdu.” (Soysal, 1962: 14) Akla Berkes'in “Bu işler, ancak memur ve ordu devletçiliğinin yürütebildiği kadar oluyordu.” eleştirisi de gelmektedir (1966: 9).

Avcıoğlu, gerici olarak nitelediği ağa, komprador sanayici, tefeci ve ithalatçı kesimlerin, teorik olarak birbirine zıt düşmeleri gerektiğini; buradan da ilerlemenin doğması gerektiğini belirtir. Çünkü 20 yıldır girişilen özel sanayici yaratma girişimi sonucu gelişen sanayicilerin ithalatçılarla, yine aynı yerli sanayinin yabancı sermaye ile ve yine aynı sınıfin prekapitalist ilişkileri sürdürmekte kararlı ağa kesimi ile zıt düşmesi beklenir. Ne var ki bu kesimler dış yardım ve yabancı sermaye ortaklığı ile kandırılarak statükoyu koruyor ve devrimci hareketin önüne set oluyorlardı (Avcıoğlu, 1976b: 941-944).

İşte bu “gericiler koalisyonudur” ki kalkınmanın önünde engel olan. Zira ellerindeki artı ürünü lüks tüketime aktarmaktadırlar, yatırım fırsatını kaçırmaktadırlar. Eğer ki yatırıma yönlendirilse 20-25 yıl gibi bir zaman zarfında ülke kalkınacak ve sanayileşecektir (Avcıoğlu, 1976b: 971). Kalkınmayı verimsiz yatırım yapan bu sınıflara dayandırmak kalkınmanın tıkandığı noktadır (Avcıoğlu, 1976b: 974).

Ülkede milli gelirin çoğu belli bir kesimin elindedir. Bu oran %32'dir (Avcıoğlu, 1976b: 973). Ancak Avcıoğlu, iyimserdir. Ülke artık canlanmaya başlamıştır. Köylünün ağaya bağlı olduğu, işçinin cılız kaldığı ülke artık yoktur. Hatta mevcut durum ülkeyi kuranların pozisyonundan daha iyidir zira onlar böyle bir temelden yoksundular ve mecburen eşrafla uzlaşma yoluna girdiler. Bugün ise ağa-tefeci düzenini yıkmaya hazır zinde güçler oluşmuştur (Avcıoğlu, 1976b: 955). Hatta “gerici koalisyonu” gerekirse zorla yatırıma yönlendirilebilir (Avcıoğlu, 1976b: 977). Asker sayısı azaltılarak ya da kara yollarını sadece yolların bakımına yönelik bir kuruma çevirerek ekstra fonlar sağlanabilir (Avcıoğlu, 1976b: 1002-1003). Kooperatifçilik bu düzen yıkılmadan teşvik edilmemelidir, aksi taktirde başarısız ve külfetli olacaktır (Avcıoğlu, 1976b: 1104). Pek çok kilit sektörde millileştirmeler yapılmalıdır. Bu yabancı düşmanlığı değildir, yabancı sermaye yeni

teknoloji getirmek ve alan disiplinine uymak şartıyla gelebilir (Avcıoğlu, 1976b: 1118-1122). Ancak komünist ülkelerle ticareti geliştirmek oldukça önemlidir (Avcıoğlu, 1976b: 1113).

Avcıoğlu'na göre bu kalkınma ülkeye gerçek demokrasiyi de getirecektir. Zira mevcut ekonomik durumda uygulanacak olan çok partili parlamenter rejim tutarlı olmayacaktır. Parlamentoya rağmen feodal nitelikteki otokrasi yolları varlığını sürdürecektir. Çok partili rejimde de partiler bunları oy kaynağı gördüğü için bırakın savaşmayı, varlıklarının devamını garanti etmektedirler (Avcıoğlu, 1976b: 1208). Örnek olarak da Demirel rejiminin liberal ama daha az demokrat olduğunu belirtir (Avcıoğlu, 1976b: 1184).

İşte bu Milli Devrimci Kalkınma Yolu, proletaryaya dayanmadığı için sosyalist kalkınmadan, tutucu güçlere karşı olduğu için de kapitalist kalkınma yolundan farklıdır (Avcıoğlu, 1976b: 1051). Bunları gerçekleştirmek ise iktidarı bir şekilde ele geçirmek meselesi değildir. Örgütlü ve bilinçli halk desteğinin seferber edilmesi demektir. İktidara götüren yollar ve politik sistem bu amaçları gerçekleştirmeye hizmet ettiği ölçüde geçerlidir (Avcıoğlu, 1976b: 1217-1218).

SONUÇ

Ele aldığımız tüm bu teoriler geri kalmışlık sorununun nedenini bulmak, ardından da çözüm sunmak için yapıldı. Ülkedeki kültürel zıtlıkları ortaya koymanın yanında, ekonomik sömürünün boyutunu, nedenlerini ve sorumlularını belirlemek gibi gayeler de güderler. Devrimin aşamasını, öncü sınıflarını, olası ittifakları ve düşmanları belirlemek de şüphesiz ki amaçlar arasındaydı.

Yukarıda incelediğimiz Türk siyasetine yönelik teoriler, oldukça geniş taraftarlar bulduğu gibi pek çok da eleştiriler de almışlardır. Pratik siyasette de bu teoriler siyasetçiler tarafından politik kazanç elde etmek amacıyla kullanılmıştır. Özellikle Şerif Mardin'in teorisi pek çok merkez sağ politikacı tarafından benimsenirken –ki burada amaç kendilerini milletle, rakipleri merkez solu ise devletle özdeşleştirmek- sol teoriler birbirlerine oldukça ağır ithamlarla saldırmışlardır. Bu sol teoriler kanımızca halk arasında geniş çapta etkili olamamış, Yön Hareketi dışında da ülkenin yöneticilerine ulaşmayı başaramamışlardır. İdris Küçükömer'in teorisi, şahsının siyasi mücadelesi TİP ile birlikte yan yana mücadele içinde geçmiş bile olsa daha çok yine merkez sağ tarafından “Türkiye’de gerçek sol sağdır” genellemesi çerçevesinde oldukça kabullenilmiştir. Buradaki amaç ise kendilerinin daha halkçı olduğu kanaatini oluşturmaktır. Metin Heper'in teorisi ise akademik çevrelerle kısıtlı kalmıştır. Göze çarpan bir detay ise Feodal Üretim Tarzını savunanların devlet toplum ilişkisine yeni bir bakış önermek bir yana, daha çok mevcut durumu sosyalist bir bakışla yorumlama çabasına girmeleri olurken, Asya Üretim Tarzını savunanların kanımızca toplumun kendi iç dinamiklerine odaklanarak daha orijinal bakışlar getirebildiğidir. Feodalizm savunucularının Osmanlı’yı feodal diye niteledikten sonra benzer yapıdaki Batı'nın kapitalizme geçmesine rağmen, Osmanlı'nın geçemeyişini açıklamada yetersiz kaldıkları, dış etmenlere dayanarak açıklama ürettikleri, bunun da tarihi kanunsallıktan çok rastlantısallığa bağlı bir olgu haline getirdiğini belirtmekte fayda var.

Tüm bu eleştirilerden sonra Doğan Avcıoğlu'nun teorisine ve tarihçiliğine değineceğiz. Avcıoğlu'nun önemi dönemin gençlik liderlerini ve siyasilerini etkilemiş olmasıdır. Ertuğrul Kürkçü Kapital'den önce Türkiye'nin Düzeni'ni okuduğunu -hatta çaldığı tek kitaptır-, Aydın Çubukçu sonraki tüm sosyalist tezlerin bu kitaptan türediğini, Haydar Kutlu ise sosyalizm ile Yön Dergisi aracılığıyla tanıştığını belirtirler. (Atılğan, 2002a: 143) Elbette sadece gençlik örgütleri değil asker içinde de oldukça etkindi. General Celil Gürkan şöyle diyordu:

“Silahlı kuvvetlerimizde, onun, Türkiye’nin Düzeni adlı kitabı o denli geniş ve yaygın bir ilgi çekmiş, elden ele dolaşan referans kitabı haline gelmişti ki hiç unutmam bir konuşması sırasında Orgeneral Güler (Faruk) bana Celil Türkiye’nin Düzeni kitabını okumayan subayı ben eksik görürüm demişti.” (Ersan, 2013: 24)

Sadece Türkiye’nin Düzeni değil, Avcıoğlu’nun Devrim Üzerine adlı eseri de ordu kademelerinde oldukça popülerdi. (Aydın ve Taşkın, 2014: 195)

Avcıoğlu’nun teorisine baktığımız zaman demokrasiye yönelik olumsuz düşünceleri olduğunu görürüz. Avcıoğlu demokrasiye iyi surette yanaşmaz zira bizde demokrasinin hükümete iş yapturmama üzerine kurulu olduğunu düşünür. (1960: 13) Bir diğer sebep ise Duverger’in liberal demokrasinin geri kalmış ülkelerde işlemeyeceğini ileri sürdüğü fikirlerinden etkilenmiş olmasıdır. Bununla birlikte Fransa’da yaşadığı süreçte Fransa Sosyalist Partisi’nin lideri olan ve mekanizmaları hızlı işleyen bir hükümet yapısı oluşturmayı deneyen Mendes-France da etkilemiştir Avcıoğlu’nu. (Atılğan, 2002a: 124) Ayrıca sömürülmüş ülkelere kapitalist olmayan bir kalkınma yolu öneren ve ABD’ye karşı gelebilen SSCB’nin ve askeri bir darbe ile başa gelip millici bir siyaset takınan Nasır’ın oldukça popüler olduğu bir dönemdi o dönem. (Atılğan, 2002a: 138) Tüm bu etmenler Avcıoğlu’nun askerci, millici ve görece anti demokrat fikirlerinin ortaya çıkmasına etki etmiştir.

Ne var ki miliyetçi subay-aydın ve bürokratların işbirliği ilericiyi, eşraf-tüccar birliği gericiyi temsil ediyor ise, bu koalisyonların zaman zaman ilerici ve gerici unsurlarının ağır basması ve bu değişimlerin nedenlerinin açıklanması gerekmektedir. Avcıoğlu ise bunu yapmamaktadır. Ayrıca toplumsal bir sınıf olmayan bürokratların iktidarı söz konusu ise, bu sınıfın belli bir dünya görüşü olmadığını düşünürsek, bu kesimin iyi niyetine inanmaktan başka bir durum ortaya çıkmamaktadır (Gülalp, 1983: 88). Bu durum ise ne Marksist tarih anlayışına ne de devrimci bir programa uygun düşmemektedir.

Avcıoğlu bir kalkınma modeli olarak benimsediği sosyalizmin bu ülkedeki varlığını Kemalizm ile uzlaşma yapmasına bağlar. Bu da sosyalizmin bağımsız bir işçi sınıfı hareketi ve düşüncesi olarak gelişmesini ihtimal dışı görmektedir.

“Kemalist ilkelerin adlarıyla sosyalizm arasında kurulabilecek yakınlıklar ve hele de özdeşlikler, ‘eğer öyle olsaydı’ türünden bir tarih yaklaşımına, dolayısıyla da bir bugün ve yarın kurgusuna götürür. Doğan Avcıoğlu’nun bugün ve yarın kurgusu, ona, ‘eğer halkçılık...’, ‘eğer devrimcilik...’ diye başlayan bir dizi tümcecik kurma imkanı veriyordu, ve bu imkan, böylesi tümcecikleri ‘...Kemalizm Türkiye’yi sosyalizme götürürdü’ teması etrafında birleştirmesini beraberinde getiriyordu. Fakat, örneğin Kemalist halkçılık ilkesi sermaye karşıtlığı, devletçilik de sosyalist bir

iktisadi politikanın temel taşı niteliği taşısaydı, o zaman Kemalizm kendisi olmayan bir akım olurdu.”
(Atılğan, 2002b:262)

Bir diğer eleştiri ise mutlak güce sahip ilerici askerlerin neden ülkeyi sosyalizme götürmek yerine toprak reformu yapmamak ve milli bir kapitalizme gitmek gibi hataları yaptığını ise; Kurtuluş Mücadelesi sırasında düşmanla ve sarayla iş birliği içindeki iş çevrelerinin askerlerle arasını iyi tutup tekrardan etkin olmasıyla açıklamasıdır. Zira bu durum askerlerle arayı iyi tutan sınıfın, tarihi yönlendirdiği gibi bir sonuca çıkar ki; bu da tarihi üretim ilişkilerine, sınıflar arası mücadeleye dayanarak açıklayan Marksist tarih anlayışındansa, tarihi adeta rastgeleliğin hakim olduğu bir akış gibi açıklamaktadır. Ayrıca askeri bu sefer kendisi etkilemek istemektedir ki bu da muktedir gördüğü askerlerin kolayca manipüle edilebildiğini gösterir.

Bir dönem sosyalizmin bayraktarlığını yapan Yöncülerin işçi sınıfına güvenmemeleri de aşıkardır. Aslında temel değerlendirme işçi sınıfının bilinçlenip devrim yapmasının uzun süreç olması ve Avcıoğlu'nun o kadar sabrı olmaması olarak da belirtilebilir. Ne var ki Avcıoğlu'nun sabırsızlığı ve de pratik politik kazançları, tarihin akışının Marksist yorumunu eğip bükmesine neden olmakta, sınıflar çatışması olan tarihi, gerçekten bu bağlamda yorumlayan siyasi partileri ilerici cepheyi bölmekle suçlamak; öncülük etmesi gereken işçi sınıfını öncülük edecek seviyede görmemek, kendileri için sınıf haline gelmelerini beklemeyi gereksiz görmek gibi “günahlar” işlemektedir.

Avcıoğlu'nun devrimden anladığı iyi niyetli bir askeri cuntanın ülkeyi rayına sokmasıdır. Bu noktadaki sorun ise bir albayın işçinin arkasında yürümeyeceği sorununun yanında bir albayın iktidarı bir işçiye bırakmama sorunudur. Marksist yoruma sahip olduğu bilinen Avcıoğlu, küçük burjuva olan asker sivil aydınların işçiye iktidar devrini nasıl yapacağı konusu belli değildir.

Sol düşüncedeki önemli tartışmalardan olan Feodalite-Asya Üretim Tarzı tartışmalarında belirleyici etmenlerden biri sipahilerin konumu, hakları ve görevleridir. Avcıoğlu için sipahi devletle ilişkisi ve reayayla ilişkisi noktasında farklı özelliklere haizdir. Sipahi devletle ilişkisinde memura, reayayla ilişkisinde feodal senyöre benzer dese de Türk sınıf bilincindeki bu karmaşanın izini sürmez. (Bora, 2017: 605) Arada kalmış görüntüsüne sahip sipahiler, tarihsel yorum açısından önemli bir değer taşıyalar da, Avcıoğlu'nun detaylı araştırmasında kendilerine yönelik bir araştırma-yorum bulunmaz.

Avcıoğlu eserinde bir zıtlıkta yaşamaktadır. Kalkınmayı gericiler koalisyonunun tasfiyesi olarak niteleyen Avcıoğlu (1976a: 485), Amerikan Tipi Kalkınma diye bir tanım da kullanır; ki bunu da gericiler koalisyonuna dayalı olarak tanımlar. (1976a: 477) Öyleyse Amerikan Tipi Kalkınma tutucular koalisyonunun, tutucular koalisyonunu; yani kendilerini

ortadan kaldırma girişimi olmaktadır; ki bu da zıtlığın kaynağıdır.

Feodal üretim ve Asya Üretim Tarzı arasında çok da fark görmeyen, artık ürünü toplayanın feodal bey mi yoksa devlet mi olduğunun önemsiz olduğunu düşünen Avcıoğlu'nun bu düşüncesi, onun Batı ve Doğu'yu aynı yapıda gördüğünü düşünmemize yol açar. Buradaki sorunlu nokta ise o zaman Batı'nın Doğu'ya üstün gelmesine neden olan sebeplerin açıklanmamasıdır. Eğer ki bu sebeplerin Batı'nın coğrafi konumu olduğunu düşüneceksek, coğrafi keşifler öncesi de aynı coğrafi konumda olan Batı'nın neden daha önce kapitalizme geçmediği sorusunun akıllara gelmesi doğaldır.

Küçük burjuva konumunda asker sivil zümrenin Osmanlı'dan bu yana belli bir programı olduğu ve bu yönde istikrarlı hareket ettiği yönündeki düşüncesindeki Avcıoğlu'nun bu fikirlerine sol teori içinden eleştiriler getirilebilir. Zira proletarya ve burjuvazi arasına sıkışmış, bazen burjuvaya bazen proletaryaya yakın duran küçük burjuvaların kendi sınıfsal programları olmadığı yönünde sol teoriler mevcuttur. Ülke tarihine bakarak da bu küçük burjuva sınıfının Avcıoğlu'nun ifade ettiği gibi daima istikrarlı bir duruşu olmadığını ispat etmek de zor değil. (Alpay, 2013: 315-316)

Bize kitabı boyunca asker-sivil zümre önderliğinde milli demokratik devrim öneren Avcıoğlu, bir noktada tutucular koalisyonunun etkisindeki bilinçsiz kitleler, muhafazakar küçük üretici ve kalkınmanın zorlukları gibi etmenleri düşünürsek milli demokratik devrimin yarı yolda kaldığı ve tutucular koalisyonu ve emperyalizmle uzlaştığını belirtir. (1976a: 477) Bu kitap boyu işlenen düşünceye aykırı olmasının yanında, devrimci bir hedef de belirleyen bu eserin bize neden başarısız olacak bir devrimi kovalayalım, ya da böyle bir sınıfın peşinden gidelim gibi soruları sordurmaktadır.

Avcıoğlu teorisindeki bir başka gri nokta ise, Avcıoğlu'nun kendi içsel dinamikleri sonucu kapitalizme yol aldığına inanması ancak dış etmenler sonucu bunun gerçekleşmemesi. Ne var ki Avcıoğlu'nun kendi içsel dinamikleri olarak ele aldığı özellikle 16. Yüzyıldaki gelişmeler gerçekten prekapitalist düzenden kapitalizme geçişi yapacak olan içsel dinamikler miydi yoksa Osmanlı'nın ekonomik olarak Batı'nın etkisi altına girmesiyle olan; yani dışsal kaynaklı değişimler miydi? Avcıoğlu yanılmış ve var kabul ettiği içsel dinamiklerin aslında Batı'nın kapitalistleşmesiyle olan dışsal kaynaklı değişimler olduğunu gözden mi kaçırmıştı? Osmanlı aslında kapitalistleşmek yerine, kapitalistleşen Batı'nın hammadde pazarı haline gelmekteydi. O zaman bir adım geriye gidersek, Avcıoğlu'nun içsel dinamik kabul ettiği gelişmeler aslında dışsal ise, Osmanlı kapitalizme gidecek içsel dinamikten yoksun ise, bu Osmanlı'yı Asya Üretim Tarzı'na yakınlaştırmaz mıydı?

Avcıoğlu yapmış olduğu titiz çalışmalar sonucu ortaya koyduğu -bizim de yukarıda

belirttiğimiz- Osmanlı ve feodalite farklarını, ardından Osmanlı düzenine prekapitalist diyerek biraz gölgelemiştir. Pratik endişelerle yapılan bu tanım, herkesi ortak paydada buluşturma çabasıdır. Ne yazık ki sol akımdan bu girişime tepkiler vardır, herkesin sol kanat içinde de büyük tartışmalar yaratan oportünizm tartışmalarında oportünist olarak etiketlenen kişileri de kapsayıp kapsamadığını bilemiyoruz. (Alpay, 2013: 291) Avcıoğlu Devrimci idi, ancak devrimden anladığı iyi niyetli bir cuntanın ülkeyi ileri taşımasıydı. (Balta, 2002: 169)

Avcıoğlu'nun parlamenter demokrasiye olan uzaklığı da eleştiriye açık bir noktadır. Zira Türkiye Cumhuriyeti kurtuluş mücadelesini diğer mücadelelerden ayıran en temel özelliklerden biri meclisin kontrolünde ve meclisle birlikte yürütülmüş olmasıdır. Bunun yanında geri kalmış üçüncü dünya ülkelerinden farkı da yine o zamanlarda 90 yıllık bir meclis geleneğinin olmasıdır.

Avcıoğlu'nun dışsal ekonomik etmenlere verdiği önem bellidir. Bu etmenler sebebiyle Osmanlı'nın Batı'nın sömürgesi haline geldiğini belirtmektedir. Burada dış etmenlerin hangi sebeplerle Osmanlı'yı sömürge haline getirebildiğini, Osmanlı'nın Batı kapitalizme geçene dek neden kapitalizme geçemediğini açıklamada kısmen yetersiz kalan Avcıoğlu, dış etmenlerin kendi başlarına Osmanlı'yı sömürge yapmaya yettiğini mi yoksa içsel etmenlerin de varlığının gerekli mi olduğu gibi konularda da yetersiz kalmaktadır. Çağlar Keyder de benzer bir eleştiri yapar:

“Osmanlı tarihinin ideolojik okumalarında, Saray'dan başlayarak imparatorluğun en uzak köşelerine ulaşan dış etkenler uyumlu dengely bozarlar. Önerdiğimiz yaklaşımda ise dış etkenler ancak toplumsal formasyonda saklı çelişkileri harekete geçirdiklerinde anlam kazanırlar. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisi karşısındaki yapısal konumundaki değişiklikler, ticaret sermayesinin sistemde önceden varolmasıyla yıkıcı bir rol oynar.” (2016: 209-210)

Avcıoğlu'nun aksine Osmanlı'daki değişimleri dış etmenler değil iç etmenlere bağlayanlar da mevcuttur. Rıfa'at Ali Abou-El-Haj bunlardan biridir:

“Dahası, siyasi değişim yalnızca Avrupa'nın ticari ve ekonomik rekabeti gibi dış baskılara ya da daha dolaysız olarak Büyük Güçler'in askeri tehditlerine dayanmıyordu. Aksine, değişime yol açan esas önemli güçler iç güçlerdi. Bunlar siyasi değişimi kendi yararlarına gören yönetici sınıfın bir kesiminin çıkarlarını yansıtmaktaydılar. Böyle bir grup olmaksızın, Osmanlı devleti muhtemelen yirminci yüzyıla kadar ayakta kalamazdı.” (2000:124)

Avcıoğlu'nda devlete yöneltilen ilerici bir özellik vardır. Devletin ekonomideki başat rolü üstlenmesi sonucu toplumda adaletin sağlanacağı, kalkınmanın hızlanacağı ve hatta demokrasinin gerçek manasında oluşacağı inancı hakimdir. Bu da tartışmalı bir konuyu gündeme getirir tabiki. Devlet tamamıyla sahip olduğu konumu korumak içgüdüsüne sahip bir olgu mu? Sermaye sahiplerinin faydasına işleyen bir yapı mı? devlet

statükonun koruyucusu rolüne sahip midir değil midir? Devlete adanan ilerici rol tartışmalıdır. Bu da teorisinde önemli bir yeri buraya veren Avcıoğlu'nun tezlerini tartışmalı hale getirir. Avcıoğlu'nun devlete ilerici rol vermesini ise Haldun Gülalp şöyle açıklar:

“Ama daha önce de değindiğimiz gibi, kapalı bir ekonomide ve devletin öncülüğünde yaşanan hızlı sınılaşma, dönemin milliyetçi söylemiyle de birleşince, anti emperyalist ve kalkınmacı (dolayısıyla da ilerici) bir devlet sınıfının varlığı yanılması içeren ve Türkiye'nin entellektüel ve siyasal yaşamında önemli bir yer tutan ideolojik inancın oluşmasına yol açmıştır.” (1993: 31-32)

Avcıoğlu'nun 2 ciltlik başat eseri, *Türkiye'nin Düzeni*, Annales tarihçilerinde gördüğümüz kadar detaylı bilgiler, istatistiki bilgiler, küçük köylerde yapılan araştırmalar içerir. Özellikle *Türklerin Tarihi* çalışmaları ise, yine Annalesçileri andıran şekilde antropoloji ve iktisadi veri-yorumlar içerir. Ancak şüphesiz ki Avcıoğlu, Annalesçilerin aksine tarihin lineer şekilde ilerlediği fikrini benimser. Bunun yanında Annalesçilerin tarihin motoru olarak herhangi bir kişi yada kurumu görmemesinin aksine, Avcıoğlu için son 200 yıl zinde güçlerin modernleşme çabalarının tarihidir. Avcıoğlu, Marksist tarih anlayışının ilerlemeci tarih anlayışına sahip de olsa, çeşitli sebeplerle Marksist tarih anlayışından saptığı noktaları yukarıda anlatmıştık. Bu durum elbette Avcıoğlu'na özel bir durum değildir; Küçükömer, Berkes ve Divitçioğlu gibi isimlerin de Marksist olmalarına rağmen, tezlerinde bu çizginin dışına çıktıklarını gördük. Marksist tarih yorumuna getirilen ekonomi dışındaki ırksal ya da dinsel etmenleri göz ardı ettiği yönündeki eleştirinin farkında olsa gerek ki, uzunca bir süre milliyetçiliklerini kanıtlamaya çalıştılar, insanların milliyetçiliğe önem verdiğini bilerek özellikle üstünde durmuşlardır.

Avcıoğlu'nun başat eserinin aslında literatürdeki geri kalmışlık teorilerinin iyice gözden geçirilmesi sonucu olduğunu, özgünlük hususunda çok da yukarılarda olmadığını görüyoruz. Ne var ki, bu eserin yazılışında pratik politik amaçlar da olduğunu hesaba katarsak, oldukça derli toplu ve güzelce gerekçelendirilmiş bir politik bildiri niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz.

Avcıoğlu, her ne kadar Marksist anlayışın dışına zaman zaman çıksa da, Türkiye'de sol literatüre katkısı ölçülemez seviyede yüksek olmuştur. Yön Dergisi, ülkede solculara yönelik önyargılara rağmen, Nazım Hikmet'in şiirlerini yayınlamış, sosyalizm kelimesini kullanmış, Kürt sorununa değinmiştir. Günümüzde devam eden sol tartışmalarda, Avcıoğlu ve etkisi zaman zaman gün yüzüne çıkmaktadır.

Marksist teorisinin dışına çıkılması ise Avcıoğlu'nun güncel politik kaygıları ile ilgili bir noktadır. Teorisi ve öne sürdüğü politik program birbirini destekler konumdadırlar. Osmanlı'nın kapitalizme giden yolu dış etmenler tarafından –emperyalist güçler-

kesilmiştir. O zamandan beri sömürge konumunda olan, sanayi atılımını yapamayan, ucuz hammadde kaynağı bir ülke konumuna düşen Türkiye’yi yine ancak Marksist tarih anlayışının dışından gelecek bir dış etmen –tepeden inmece Kemalist zinde kuvvetler-tekrardan çıktığı bataktan çıkarabilir. Marksist tarih anlayışında ilerlerken dış etmenler yüzünden rayından çıkartılan ülke, yine ancak bir dış etmen ile rayına oturabilir. Görüldüğü üzere, Avcıoğlu’nun tarih teorisi ve *Yön* sayfalarında sunduğu güncel politik program birbirine eklemlidir. Ülkeyi ilerletecek olan Marksist tarih anlayışında yeri olmayan asker-sivil aydın kesim olacaktır. *Yön Dergisi* ve *Devrim Dergisi* de yıllarca darbenin programını oluşturmuş, öneriler öne sürmüştür.

Elbette bu durum tarih ilimine zarar vermektedir. Tarih var olanı yorumlamak ve netleştirmek için kullanılabilirken, tarihi bunun aksine belli bir gündem dahilinde yapmak, geleceğe dönük bir program için tarihi kullanmak, tarihin bazen eğilip bükülmesine neden olmaktadır. İlber Ortaylı da benzer bir durumdan yakınmaktadır:

“Artık insanoğlu tarihi, doğal duygusuyla, bir hayvan olarak geçmişini merak ederek değil, bir şey inşa etmek için kullanıyor. Bu hem ilginç, fakat hem de sapkın bir yönelim, büyük bir değişim. Eski dönemin insanı, tarihi ibret için yorumlayan, merak eden bir hayvandı; bütün özelliği buydu. Bugün geleceği inşa için kullanıyormuş, bu değişimdir. Değişen tarih ilmi değil, tarihçi ve tarih okuyucusu; mutlaka pek yararlı ve tutarlı değil, bir yere de varmaz.” (2011: 18)

Avcıoğlu’nun sol teoriye katkısı ve siyasal yaşama etkisi, ülke tarihindeki sol teorisyenler arasında zirvededir ve hala taraftar bulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abou-El-Haj; R. (2000). Modern Devletin Doğası, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ak, G. (2014). Niyazi Berkes Yazını Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2(54): 419-486.
- Ak, G. (2015). 1960'larda Niyazi Berkes: Sol Kemalist Bir Düşünürün Yeniden Doğuş Temrinleri. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 31-52.
- Alpay, Ş. (2013). Türkiye'nin Düzeni Üzerine. E. A. Türkmen (Dü.) içinde, Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 20'lerden 70'lere Seçme Metinler, Dipnot Yayınları, Ankara, 1: 281-335.
- Altun, F. (2004). Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2(1): 551-575.
- Atılğan, G. (2002a). Yön'ünü Ararken Yolunu Yitirmek. Praksis (6): 119-151.
- Atılğan, G. (2002b). Karpiç'te Kandırılan İhtilalci. Praksis (5): 257-275.
- Atılğan, G. (2007a). Niyazi Berkes'in Kemalizm Yorumu. Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi (8): 17-38.
- Atılğan, G. (2007b). Yön Devrim Hareketi. T. Bora, ve M. Gültekingil (dü) içinde, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 8: 597-661.
- Atılğan, G. (2008). Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar, Yordam Kitap, İstanbul.
- Atılğan, G. (2009a). Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971): Nedenler, İmkânlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar. Praksis, 3(21): 47-76.
- Atılğan, G. (2009b). Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 64(3): 1-25.
- Atılğan, G. (2015). Sanayi Kapitalizminin Şafağında. G. Atılğan, E. A. Aytekin, E. D. Ozan, C. Saraçoğlu, M. Şener, A. Uslu, ve M. Yeşilbağ içinde, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat, Yordam Kitap, İstanbul, s. 501-657.
- Avcıoğlu, D. (1960, Haziran 29). Menderes Hükümetlerinin Zayıf Tarafı, Kim, s. 13.
- Avcıoğlu, D. (1962a). Sosyalizm Anlayışımız. Yön (36): 3.
- Avcıoğlu, D. (1962b). Yapımcı Milliyetçilik. Yön (4): 3.
- Avcıoğlu, D. (1963, Nisan 10). Tepesi Üstü Duran Ağaç. Yön (68): 2-3.
- Avcıoğlu, D. (1964, Eylül 25). Milliyetçilere Sesleniş. Yön (78): 3.
- Avcıoğlu, D. (1965a, Ekim 29). Cumhuriyetin 42. Yılında. Yön (135): 3.
- Avcıoğlu, D. (1965b). 1965 yılında Atatürk'çülük. Yön (137): 3.
- Avcıoğlu, D. (1966, Nisan 8). Parlamentoculuk. Yön (158): 3.
- Avcıoğlu, D. (1967, Ocak 6). Sosyalist Strateji ve Prof. S. Aren. Yön (197): 16.

- Avcıoğlu, D. (1976a). Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın (Cilt 1), Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Avcıoğlu, D. (1976b). Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın (Cilt 2), Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Avcıoğlu, D. (2006a). Türklerin Tarihi 1 (Cilt 1), Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Avcıoğlu, D. (2006b). Türklerin Tarihi 3, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Avcıoğlu, D. (2006c). Türklerin Tarihi 4, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Avcıoğlu, D. (2008). Türklerin Tarihi 2 (Cilt 2), Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Avcıoğlu, D. (2013). Osmanlı'nın Düzeni: Türklerin Tarihi 6. Kitap (Cilt 6), (D. Yurdakul, Dü.), Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul.
- Avcıoğlu, D. (2015). Türklerin Tarihi 5 (Cilt 5), Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2014). 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aykol, H. (2010). Türkiye'de Sol Örgütler: Bölüne Bölüne Büyümek, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Balta, E. (2002). Türkiye Solunda Milliyetçilik: Üç Kaynak Üç Dönemeç, Praksis (6): 153-174.
- Belge, M. (2007, Haziran 05). ATÜT Yaklaşımı. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-belge/atut-yaklasimi-816154/>, (erişim tarihi: 15.05.2017).
- Belge, M. (2012, Kasım 09). Murat Belge: İdris Küçükömer, hatalarının farkına varmıştı. <http://www.bugazete.com/guncel/murat-belge-idris-kucukomer-hatalarinin-farkina-varmisti-h16465.html>, (erişim tarihi: 15.05.2017).
- Belli, M. (1966, Şubat 25). Sosyalizmde Metod Meselesi. Yön (152): 12.
- Belli, M. (1969, Şubat). Asya Üretim Tarzı Üzerine Birkaç Söz. Aydınlık (4): 280.
- Belli, M. (1970). Milli Demokratik Devrim, Aydınlık Yayınları, Ankara.
- Belli, M. (2000). İnsanlar Tanıdım, Doğan Kitap, İstanbul
- Berkes, N. (1966, Ekim 21). Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri: V – Doğu Toplumlarının Yapıları ve Bu Yapıların Bozuluşu. Yön (186): 8-9.
- Berkes, N. (1969). 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi (Cilt 1), Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Berkes, N. (1970). 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi (Cilt 2), Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Berkes, N. (1975). Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Berkes, N. (1993). Atatürk ve Devrimler, Adam Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N. (2002). Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Berktaş, H., Ödekan, A. ve Hassan, Ü. (1997). Osmanlı Devletine Kadar Türkler (Cilt 1). Cem Yayınları.
- Bora, T. (2017). Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çarık, Ş. (2016). Türkiye Solunun Kısa Tarihi Denizlerin Yolu, Asi Kitap, İstanbul.
- Çiçek, A. C. (2016). Türk Siyasal Yaşamında Yön Dergisi (1961-1967) Milliyetçilik Bayrağını Sosyalistler Taşır!, Tezkire Yayıncılık, İstanbul.
- Dinler, D. (2009). Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi, Praksis, 17-54.
- Divitçioğlu, S. (1981). Asya Üretim tarzı ve Osmanlı Toplumunu, Ar Yayın, Kırklareli.
- Eroğul, C., Ertuğrul, İ., Esen, S., Sağlam, F. ve Sevinç, M. (2009). Mümtaz Soysal'a Armağan, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.
- Ersan, V. (2013). 1970'lerde Türkiye Solu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Findley, C. V. (2015). Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007, Timaş Yayınları İstanbul.
- Gülalp, H. (1983). Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yayınları, Ankara.
- Gülalp, H. (1993). Kapitalizm Sınıflar ve Devlet. Belge Yayınları, İstanbul.
- Heper, M. (2006a). Türkiye'de Devlet Geleneği. Doğu Batı Yayınları.
- Heper, M. (2006b). Türkiye Sözlüğü: Siyaset, Toplum ve Kültür. (Z. Mertoğlu, Çev.) İstanbul.
- Hilav, S. (2014). Felsefe Yazıları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2008). Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-1 Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar (Cilt 1). Agora Kitaplığı.
- Karpat, K. (2014). Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi, Timaş Yayınları.
- Kasaba, R. (2005). Dünya, İmparatorluk ve Toplum Osmanlı Yazıları, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Keyder, Ç. (2016). Toplumsal Tarih Çalışmaları, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Keyman, F. (2009). Şerif Mardin'i Okumak: Modernleşme, Yorumbilgisel Yaklaşım ve Türkiye. A. Öncü ve O. Tekelioğlu içinde, Şerif Mardin'e Armağan (s. 34-63), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koçak, C. (2014). Resmi Tarihe Meydan Okuyorum. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Köker, L. (2007). Kemalizm ve 21. Yüzyıl Türkiye Demokrasisi. M. Ö. Alkan, T. Bora ve M. Koraltürk (dü) içinde, Mete Tunçay'a Armağan (s. 115-133), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Küçükömer, İ. (1969). Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma, Ant Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). Türkiye'de Toplum ve Siyaset. M. Türköne, ve T. Önder, (dü): İletişim Yayınları, İstanbul.

- Mert, N. (2007, Haziran 05). İdris Küçükömer ve Türkiye'de sağ-sol meselesi. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/nuray-mert/idris-kucukomer-ve-turkiyede-sag-sol-meselesi-816196/>, (erişim tarihi: 15.05.2017).
- Ortaylı, İ. (2011). Tarih Yazıcılık Üzerine, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Oyan, O. (2016). Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye, Yordam Kitap, İstanbul.
- Öz, Ş. (2008). Marksist Tarih Felsefesine Giriş. Kahramanmaraş Sütçü İmam, 6(12): 21-39.
- Özçelik, A. (2011). 1960'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı. S. İnan ve E. Haytoğlu (dü) içinde, Yakın Dönem Türk Politik Tarihi (s. 145-187), Anı Yayıncılık, Ankara.
- Özdemir, H. (1986). Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Özdemir, H. (1990). Siyasal Tarih 1960-1980. M. Tunçay, C. Koçak, K. Boratav, S. Hilav, M. Katoğlu, A. Ödekan, ve S. Akşin (dü.) içinde, Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul, 4: 191-254.
- Özdemir, H. (2000). Doğan Avcıoğlu: Bir Jöntürkün Ardından, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Özyüksel, M. (2016). İdris Küçükömer Üzerine Israrla Sürdürülen Kavram Kargaşasına Bir Son Verme Çabası. Birikim, 121-129.
- Heper, M. (tarih yok). <http://www.provost.bilkent.edu.tr/mheper/cv.html>, (erişim tarihi: 15.05.2017).
- Sarıgil, Z. (2014). The Turkish Military: Principal or Agent. Armed Forces & Society, 40(1), 168-190. doi:10.1177/0095327X12442309
- Selçuk, İ. (1965, Ocak 29). Milliyetçiliğin Temelleri. Yön (96): 3.
- Selçuk, İ. (1966a, Temmuz 22). Çifte Teminat Varken. Yön (173): 5.
- Selçuk, İ. (1966b, Eylül 2). Tepeden İnme! Yön (179): 5.
- Selçuk, İ. (1967, Ocak 11). Çelişkisiz. Yön (198): 5.
- Sencer, M. (1973). Osmanlı Toplum Yapısı: Azgelişmişliğin Tarihsel Temeli. İstanbul: Yöntem Yayınları.
- Soysal, M. (1962, Şubat 21). Teşhiste Yanılma. Yön (10): 14.
- Şener, M. (2015). Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD, TİP, Yordam Kitap, İstanbul.
- Tanör, B. (2013). İki Anayasa 1961-1982, On iki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Ünlü, B. (2016). Sencer Divitçioğlu Üzerine. Modus Operandi: İlişkisel Sosyal Bilimler . Yön. (1965, Ağustos 6). Türkes Nedir, Ne Değildir? s. 4-7.
- Zürcher, E. J. (2015). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. (çev. Y. Saner), İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Ahmet Aykut ALTAY

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Süleyman Demirel Anadolu Lisesi, Aydın, 2009

Lisans Diploması : Bilkent Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi Bölümü, Antalya, 2014

Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu
Yönetimi Ana Bilim Dalı, Antalya, 2014-Devam Ediyor

Tez Konusu : Doğan Avcıoğlu'nun Tarihçilik Anlayışı

Yabancı Dil : İngilizce

İs Denevimi

Çalıştığı Kurumlar : Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Araştırma Görevlisi, (2014-devam ediyor)

E-Posta : ahmetaykutaltay@gmail.com